

Πανεπιστήμιο Κρήτης

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Π.Μ.Σ. Σύγχρονη Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία

Τίτλος διπλωματικής εργασίας:

«Κρατικός έλεγχος και κανονιστικοί λόγοι για την πορνεία και τα αφροδίσια νοσήματα στην Ελλάδα των αρχών του 20^{ου} αιώνα»

Όνοματεπώνυμο φοιτητή: Τζιτζίκος Αναστάσιος

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Έφη Αβδελά

Κώστας Μπαλάφας *Η Χώρα μου*, Μουσείο Μπενάκη-Ποταμός, Αθήνα, 2008

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	σ. 2-12
Κεφάλαιο 1. Η αντιμετώπιση της πορνείας (19 ^{ος} -20 ^{ος} αιώνας).....	σ. 13 -35
Κεφάλαιο 2. Ο ιατρικός λόγος για τα αφροδίσια νοσήματα και την πορνεία στο πρώτο μισό του 20 ^{ου} αιώνα.....	σ. 36 – 48
• 2.1. Η συζήτηση για τη δημόσια υγεία και τα αφροδίσια νοσήματα στην Ελλάδα.....	σ. 48 – 61
• 2.2. Γιατροί μιλούν για τη σύφιλη και την πορνεία στην Ελλάδα.....	σ. 62 - 83
• 2.3. Η συμβολή της σεξουαλικής/ηθικής διαπαιδαγώγησης στον αγώνα κατά των αφροδισίων νοσημάτων και της πορνείας στην Ελλάδα.....	σ. 83 – 96
Κεφάλαιο 3. Η εγκληματολογική προσέγγιση της πορνείας και των αφροδισίων.....	σ. 97 – 100
• 3.1. Ο εγκληματολογικός λόγος στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου και η πορνεία.....	σ. 100 – 105
• 3.2. Ο ρόλος της αστυνομίας.....	σ. 105 –115
• 3.3. Και ο φεμινισμός;.....	σ. 115 –120
Επίλογος – Συμπεράσματα.....	σ. 121 – 124
Πηγές – Βιβλιογραφία.....	σ. 125 – 139

Εισαγωγή

Ο Κώστας είχε ανακαλύψει τη Ζαΐρα. Διακονούσε στο άλλο «σπίτι» αυτή. Ουσιαστικά η μύησή μας στο σεξ έγινε από τη Ζαΐρα. Η Ζαΐρα μας απελευθέρωσε. Λίγο μεγαλύτερη από εμάς. Δύο-τρία χρόνια, χαρούμενη πάντα. Τακτικοί πελάτες της-έκτη και εβδομή.

Θανάσης Βαλτινός, *Ανάπλους*

Ανάμεσα στον κόσμο των πορνών και στον κόσμο του Θεού κυματίζει μια πικρή μυρωδιά ούρων, σαν ποτάμι που χωρίζει δυο βασίλεια.

Milan Kundera, *Η αβάσταχτη ελαφρότητα του είναι*

Λίγο πριν από τις βουλευτικές εκλογές του Μαΐου 2012 η αστυνομία, αφού πρώτα συνέλαβε εκδιδόμενες κοπέλες λόγω του ότι εκδίδονταν δίχως άδεια ή σε παράνομους οίκους ανοχής, στη συνέχεια και με τη δικαιολογία ότι οι ίδιες ήταν φορείς του ιού HIV, δημοσίευσε τις φωτογραφίες τους με σκοπό την προστασία του δημόσιου συμφέροντος. Όπως θα έγραφε και η Ρόζα Λούξεμπουργκ, «ξαφνικά, κάτω από τα επιπόλαια και μεθυστικά προσχήματα του πολιτισμού μας ανακαλύψαμε τη

χαίνουσα άβυσσο της βαρβαρότητας και της κτηνωδίας»¹. Η αντίδραση στη δημόσια διαπόμπευση των γυναικών αυτών ήταν ευτυχώς άμεση. Μεταξύ άλλων, η Αγγέλικα Ψαρά, σε ομιλία της σε εκδήλωση του Δικτύου για τα Πολιτικά και Κοινωνικά Δικαιώματα,² διατύπωσε κριτική στην επαναφορά λόγων από παλιές εποχές όπου το σώμα της πόρνης οριζόταν ως εστία κοινωνικής μόλυνσης, καθώς και στην ξενοφοβική αντίληψη ότι οι πόρνες ήταν μετανάστριες αν και, όπως στη συνέχεια αποδείχτηκε, κάτι τέτοιο δεν ίσχυε απόλυτα. Σύμφωνα με την ίδια, δημιουργήθηκαν ξανά λόγοι περί γεωγραφιών του φόβου και άβυσσος του δημόσιου χώρου της πόλης. Ρατσιστικοί λόγοι ξεθάφτηκαν και φάνηκαν να διατηρούν μια ενδιαφέρουσα επικαιρότητα, η οποία σχετίστηκε και με την άνοδο του ακροδεξιού λόγου. Από την άλλη, η εγκληματολόγος Σοφία Βιδάλη ανέδειξε τις ιστορικές ρίζες του προβλήματος αναφέροντας ότι ήδη από τον 19^ο αιώνα ο έλεγχος του πληθυσμού συμβάδισε με τη δημιουργία συλλογικών φόβων και «κοινωνικών κατασκευών» του επικίνδυνου. Οι συλλογικοί αυτοί φόβοι επικουρούνταν και από ιδεολογήματα μιας υποτιθέμενης επιστημονικής ουδετερότητας καθώς και από την παράλληλη αναπαραγωγή ιδεατών «τύπων» εργαζομένων, υπόθεση συναρτημένη και με την καπιταλιστική ολοκλήρωση και τους μετασχηματισμούς του καπιταλισμού».³

Την ίδια περίπου περίοδο τα διεθνή ΜΜΕ ασχολούνταν με τα περίφημα σκάνδαλα του πρώην διευθυντή του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου Dominique Strauss Kahn και του πρώην Ιταλού πρωθυπουργού Silvio Berlusconi τα οποία αφορούσαν ζητήματα πορνείας και μαστροπείας κάτι που δείχνει το πόσο κεντρικό ζήτημα παραμένει στο δημόσιο διάλογο το ζήτημα της εμπορίας της σεξουαλικής

¹ Ρόζα Λούξεμπουργκ, «Στο νυχτερινό άσυλο», μτφρ. Έλενα Πατρικίου, Ενθέματα, *Κυριακάτικη Αυγή*, 18 Ιανουαρίου 2009.

² Αγγέλικα Ψαρά, «Οροθετικές γυναίκες ή μήπως οροθετικοί λόγοι», εφ. *Κυριακάτικη Αυγή*, 3 Ιουνίου 2012.

³ Σοφία Βιδάλη, «Οι εργολάβοι της ηθικής» εφ. *Η Αυγή*, 27 Μαΐου 2012.

δραστηριότητας. Αίσθηση άλλωστε είχαν προκαλέσει και οι χαρακτηρισμοί του Strauss Kahn για «υλικό» ή «βαλίτσες»⁴ όταν ο ίδιος αναφέρονταν στις εκδιδόμενες γυναίκες.

Πρώτα όμως θα ήθελα να ξεκινήσω με ορισμένες διευκρινίσεις. Γιατί καταρχήν να μας απασχολήσει η ιστορική μελέτη της πορνείας και τι μπορούμε να μάθουμε από αυτήν; Δεν θα προσπαθήσουμε να προτείνουμε καταρχήν κάποιον ορισμό για το τι είναι η πορνεία και ποια είναι τα χαρακτηριστικά της. Δεν είναι αυτή η ευθύνη του ιστορικού ο οποίος δεν πρέπει να μένει εγκλωβισμένος μέσα σε ορισμούς που προέρχονται από άλλους κλάδους. Να κρατάνε τις έννοιες και τους ορισμούς στο πίσω μέρος του μυαλού τους αλλά να μην τους επιτρέπουν να εμφανίζονται στα αποτελέσματα της έρευνας τους, παρότρυνε τους ιστορικούς ο H. Stuart Hughes⁵. Εδώ μας αρκεί ο ορισμός της Joanna Phoenix, σύμφωνα με τον οποίο «ο όρος πορνεία χρησιμοποιείται για να τονίσει ένα κοινωνικό θεσμό ή ένα σύνολο σχέσεων, λόγων και πρακτικών οι οποίοι κάνουν την εκπόρνευση εφικτή».

Το κυριότερο χαρακτηριστικό της πορνείας, το οποίο θα θέλαμε να γίνει σαφές μέσα από την εργασία μας είναι ακριβώς η ιστορικότητα της, όπως προσπάθησαν να αναδείξουν στις δημόσιες παρεμβάσεις τους και οι Ψαρρά και Βιδάλη. Σε αντίθεση με κοινότοπες αναφορές της πορνείας ως «ανέγγιχτο» από τον ιστορικό χρόνο φαινόμενο, θέλουμε να υποστηρίξουμε ότι είναι και αυτή όπως και άλλα κοινωνικοπολιτισμικά φαινόμενα προϊόν ιστορικής εξέλιξης, το οποίο προκύπτει και επηρεάζεται μέσα από συνέχειες και ασυνέχειες σε σχέση με παλαιές

⁴ Μιχάλης Μητσός, «ο κώδικας του Ντομινίκ Στρως Καν» εφ. *Τα Νέα*, 30 Μαρτίου 2012.

⁵ Hughes, H. Stuart, “The historian and the social scientist”, *The American Historical Review* 66/1 (1960), σ. 20-46.

πρακτικές και λόγους.⁶ Τέλος η πορνεία συμβόλιζε και συνεχίζει να συμβολίζει ακόμα την πιο εύληπτη και σκληρή εκμετάλλευση της γυναίκας από τον άνδρα στην πατριαρχικά δομημένη κοινωνία. Γι' αυτό και το ζήτημα της πορνείας αποτέλεσε ένα από τα πρώτα ζητήματα που έθεσε το φεμινιστικό κίνημα, τόσο στις διάφορες εθνικές του εκφράσεις όσο και σε διεθνές πλαίσιο. Η θεωρητική αυτή συζήτηση καλύπτεται ήδη από μια μεγάλη βιβλιογραφία και δεν θα εξεταστεί περαιτέρω εδώ.

Όσον αφορά την ιστοριογραφική αντιμετώπιση του ζητήματος, έχουμε σήμερα μια εξαιρετικά πλήρη καταγραφή και ανάλυση του φαινομένου από την αρχαιότητα μέχρι τον 20ό αιώνα. Η ερευνητική αυτή παραγωγή ξεκίνησε κυρίως γύρω στη δεκαετία του 1970 όταν και άρχισε να παρατηρείται ένα ολοένα και μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την ιστορία των γυναικών και των γυναικείων κινημάτων. Όπως αναφέρει και η Michelle Perrot, από τις πρωταγωνίστριες αυτής της μετάβασης, ένα μεγάλο κομμάτι της κοινωνίας το οποίο αγνοούσε η τότε ανδροκρατούμενη κιάλας ακαδημαϊκή ιστοριογραφία ήταν και εκείνο των γυναικών. Σταδιακά και με την επιρροή και της φεμινιστικής ιστοριογραφίας οι γυναίκες και τα κινήματα τους άρχισαν να αντιμετωπίζονται ως αντικείμενα ιστορικής ανάλυσης. Όπως επισημαίνει, «τα θέματα με τα οποία ασχολήθηκε πρωτίστως αυτή η ιστοριογραφία ήταν εκείνοι οι “φυσικοί” ρόλοι οι οποίοι ταυτίζονταν με τον γυναικείο χώρο όπως η μητρότητα, η εγκυμοσύνη και η πορνεία».⁷ Σταδιακά αυτή η τάση έδωσε ώθηση σε ένα ευρύτερο ενδιαφέρον για την ιστορία των γυναικών, η οποία δεν είχε απαραίτητα σχέσεις με φεμινιστικές αναζητήσεις.⁸ Σύμφωνα με την Arlette Farge,⁹ συνέχεια στην τάση αυτή

⁶ Noah D. Zatz, “Sex Work/Sex Act: Law, Labor and Desire in Constructions of Prostitution”, *Signs*, 22/2 (Χειμώνας 1997), σ.278.

⁷Michelle Perrot, “Introduction” στο M.Perrot (επιμ.), *Writing Women's History*, Blackwell Publishers, Οξφόρδη 1992, σ. 6.

⁸ Elizabeth Fox-Genovese, “Culture and Consciousness in the Intellectual History of European Women”, *Signs*, 12/3 (Ανοιξη 1987), σ. 529.

έδωσε και η περαιτέρω προσπάθεια να τεθούν σε ιστορική ανάλυση για πρώτη φορά και κοινωνικά περιθωριακές ομάδες όπως και κάθε λογής «ανώμαλοι» ή «μη κανονικοί», όπως τους ονόμασε ο Μισέλ Φουκώ στις παραδόσεις του στο College de France το έτος 1974-1975.

Έτσι αναδύθηκαν νέες ιστοριογραφικές θεματολογίες και προσεγγίσεις όπως η ιστορία από τα κάτω, η ιστορία των γυναικών αλλά και η ιστορία πρωτότυπων θεμάτων όπως αυτό της σεξουαλικότητας. Η έκδοση μάλιστα του πρώτου τόμου της *Ιστορίας της Σεξουαλικότητας* του Michel Foucault το 1976 έδωσε νέες κατευθύνσεις και στους ιστορικούς. Δεν είναι άλλωστε σύμπτωση ότι την ίδια χρονιά εκδόθηκε και το σημαντικό άρθρο του ιστορικού Richard J. Evans για την πορνεία την περίοδο της αυτοκρατορικής Γερμανίας¹⁰, και δύο χρόνια αργότερα η επίσης κλασική μελέτη του Γάλλου ιστορικού Alain Corbin¹¹ για την πορνεία στη Γαλλία τον 19^ο αιώνα. Σύμφωνα και με την ιστορικό της πορνείας Ruth Mazo Karras¹², «η πορνεία θεωρούνταν κατηγορία σεξουαλικής ταυτότητας παρά επάγγελμα».

Ποιοι ήταν εκείνοι οι παράγοντες όμως που έδωσαν νέα ώθηση σε μελέτες θεμάτων έως τότε αντισυμβατικών όπως αυτό της πορνείας; Σίγουρα δύο παράγοντες βαρύνουσας σημασίας ήταν τα νεανικά κινήματα που ξεπήδησαν την δεκαετία του 1960, τα οποία ανάμεσα σε άλλα ασκούσαν κριτική και στις έως τότε καθιερωμένες σεξουαλικές σχέσεις. Όπως αναφέρει και ο Timothy Gilfoyle,¹³ το ενδιαφέρον για το

⁹ Arlette Farge, “Method and Effects of Women’s History” στο Michelle Perrot (επιμ.), *Writing Women’s History*, trans. Felicia Pheasant, Οξφόρδη: Blackwell Publishers, 1992, σ.13.

¹⁰ Richard J. Evans, “Prostitution, state and society in Imperial Germany”, *Past & Present* 70 (1976), σ. 106-129.

¹¹ Alain Corbin, *Les filles de noce: Misere sexuelle et prostitution*, Editions Flammarion, Παρίσι, 1978.

¹² Ruth Mazo Karras, “Prostitution and the Question of Sexual Identity in Medieval Europe”, *Journal of Women’s History*, 11/2, (Καλοκαίρι 1999), σ. 159-177.

¹³ Timothy J. Gilfoyle, “Prostitute s in the Archives: Problems and possibilities in documenting the History of Sexuality”, *American Archivist*, 57 (Καλοκαίρι 1994), σ. 516.

θέμα της πορνείας σχετίζεται και με την ολοένα και περισσότερο ανοικτή συζήτηση για τη σεξουαλική συμπεριφορά μας. Αλλά και η άνοδος νέων φεμινιστικών κινήματων με ιδιαίτερα ριζοσπαστικό λόγο ορισμένες φορές, όπως φαίνεται και από το περίφημο «The Bitch manifesto» της Jo Freeman που κυκλοφόρησε το 1969.

Στη συνέχεια αίσθηση είχε προκαλέσει και η οργάνωση των ίδιων των εκδιδόμενων γυναικών για την προστασία των δικαιωμάτων τους. Η πρώτη οργάνωση δημιουργήθηκε το 1973 στο Σαν Φρανσίσκο των ΗΠΑ από την πρώην ιερόδουλη Margo St. James με την ονομασία C.O.Y.O.T.E¹⁴. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των μεταπολεμικών οργανώσεων ήταν ότι σε αυτές κυρίαρχο ρόλο είχαν, σε αντίθεση μερικές φορές με ορισμένες φεμινιστικές απόψεις και οργανώσεις, οι ίδιες οι εκδιδόμενες γυναίκες, κάτι που αρκετές φορές οδηγούσε σε ιδεολογικές συγκρούσεις. Για παράδειγμα, στο κλασικό επιχείρημα ότι η πόρνη είναι μια ψυχικά και σωματικά αλλοτριωμένη γυναίκα, πολλές οργανώσεις εκδιδόμενων γυναικών ανταπαντούσαν ότι η εκδιδόμενη γυναίκα πουλάει μια υπηρεσία και όχι τον εαυτό της, οπότε είναι εξίσου αλλοτριωμένη όσο και κάθε άλλη εργαζόμενη γυναίκα.¹⁵

Μια εικόνα άμεσης σχέσης που είχε η μελέτη της πορνείας με την εποχή εκείνη μας περιγράφει η Judy Coffin,¹⁶ στο άρθρο-παρουσίαση της μελέτης του ιστορικού Alain Corbin για την πορνεία στη Γαλλία. Η Coffin αναφέρεται στα γεγονότα τα οποία συνέβησαν στη Γαλλία πριν από την έκδοση της μελέτης του Corbin το 1978 και τα οποία όπως ισχυρίζεται, είχαν άμεση επίδραση στο έργο του.

Το 1973 η τότε κυβέρνηση του προέδρου Valéry Giscard d'Estaing είχε προχωρήσει σε ένα πρόγραμμα δίωξης της πορνείας με σκοπό να «καθαρίσουν οι

¹⁴ Από τα αρχικά της φράσης «Call off your old tired ethics». Sheila Jeffreys, *The Idea of Prostitution*, Spinifex, Βόρεια Μελβούρνη, 1997, σ.69.

¹⁵ Sherene Razack, "Race, Space, and Prostitution: The Making of the Bourgeois Subject", *10 Canadian Journal of Women and the Law* 338 (1998), σ. 347.

¹⁶ Judy Coffin, "Artisans of the Sidewalk", *Radical History Review* 26 (1982), σ. 89-101.

δρόμοι». Τα μέτρα ακολούθησαν διαδηλώσεις και ένα κίνημα διαμαρτυρίας, το οποίο υποστήριξαν διανοούμενοι τόσο από το μαρξιστικό όσο και το φεμινιστικό στρατόπεδο. Το 1974 η δολοφονία μιας πόρνης στην πόλη Lyon θα προκαλέσει μεγαλύτερες διαδηλώσεις σε περισσότερες πόλεις και ένα κύμα αλληλεγγύης το οποίο όμως δεν θα φέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα και θα αφήσει αδιάφορες τις κρατικές αρχές. Τελικά, μετά από δυναμικές επεμβάσεις της αστυνομίας το κίνημα διαμαρτυρίας θα καμφθεί το 1975. Αυτό όμως που κέντρισε το ενδιαφέρον της Coffin ήταν η διαμάχη την οποία προκάλεσε το ζήτημα ανάμεσα στο στρατόπεδο υποστήριξης των αιτημάτων των εκδιδόμενων γυναικών. Για παράδειγμα, η εφημερίδα του Κομμουνιστικού Κόμματος της Γαλλίας *L'Humanite* υποστήριξε το αίτημά τους για καλύτερες αμοιβές και συνθήκες εργασίας, αλλά άσκησε κριτική σε κάθε σύνδεση της πορνείας με το φεμινιστικό ζήτημα. Από την άλλη, φεμινίστριες όπως η Annie Mignard αντέδρασαν στην ιδέα ότι κάθε γυναίκα θα πρέπει να κατέχει και να χρησιμοποιεί όπως θέλει το σώμα της υποστηρίζοντας ότι η γυναίκα δεν κατέχει το σώμα της αλλά είναι το σώμα της, άρα η εκπόρνευση αποκόβει τις ίδιες από το σώμα τους.¹⁷ Όπως υποστηρίζει η Coffin, και σε αυτό επισημαίνει και την αξία της μελέτης του Corbin, «η Ιστορία μπορεί να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε καλύτερα αυτόν τον διάλογο. Η στάση που παίρνει καθένας απέναντι στο κίνημα των εκδιδόμενων γυναικών βασίζεται στο τι ο ίδιος πιστεύει ότι ήταν και είναι η πορνεία. Μια μορφή εκμετάλλευσης, μια επαγγελματική επιλογή με κάποιο βαθμό ελευθερίας ως εναλλακτική επιλογή από το εργοστάσιο και το γραφείο ή μια σεξουαλική έκφραση; Α priori θεωρίες και πεποιθήσεις σχετικά με τον τρόπο πρόσληψης της πορνείας θα πρέπει να συγκρίνονται με ιστορικές πραγματικότητες και εμπειρίες».¹⁸

¹⁷ Στο ίδιο, σ.,90.

¹⁸ Στο ίδιο, σ.,90.

Σε βιβλιοπαρουσίαση της το 2003 η Pira Holloway ανέφερε ότι τις τελευταίες δύο δεκαετίες, δηλαδή τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 εμφανίστηκαν εξαιρετικές μελέτες οι οποίες έκαναν σαφή τη σημασία αλλά και τον πλούτο των πληροφοριών που προσέφεραν στη διεθνή ιστοριογραφία οι ιστορικές αναλύσεις «λεπτομερειών» της ιστορίας όπως η πορνεία. Οι μελέτες του Gilfoyle για την αντιμετώπιση της πορνείας από την ιστοριογραφία μας παρουσιάζει ξεκάθαρα ποιες ήταν οι πρώτες τάσεις στην μελέτη του φαινομένου και τι άλλαξε κυρίως μέσα στη δεκαετία του 1980 με την έκδοση της κομβικής για πολλούς λόγους μελέτης της Judith R. Walkowitz. Οι νέες μελέτες για την πορνεία, σε αντίθεση με παλαιότερες που περιέγραφαν την πορνεία με κάποια δόση υπερβολής και εντυπωσιασμού ή περιέγραφαν τις περισσότερο ορατές και ελιτίστικες μορφές της, προσφέρουν αξιοποιώντας αρχαιακές πηγές περισσότερες λεπτομέρειες για την καθημερινότητα και το πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο η πορνεία άνθησε.¹⁹ Παράλληλα όμως οι ιστορικοί αντιμετωπίζουν και ιδιαίτερες δυσκολίες στην περισσότερο ακριβή περιγραφή του φαινομένου λόγω των συσσωρευμένων στρωμάτων μύθου και προλήψεων, επειδή η πόρνη και η εμπορία της σεξουαλικής επαφής ήταν επιπλέον μια μεταφορά την οποία χρησιμοποιούσαν οι ελίτ και η μεσαία τάξη για να αρθρώσουν τα ταξικά τους όρια, προβλήματα, φοβίες, προγράμματα και οράματα.²⁰ Όπως αναφέρθηκε, οι μελέτες αυτές μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε δύο ευρύτερες ομάδες και προσεγγίσεις. Η πρώτη αφορά τις προσεγγίσεις που αναλύουν ειδικά την κοινωνική δομή και οργάνωση της εμπορίας του σεξ χρησιμοποιώντας κυρίως τα μεθοδολογικά εργαλεία και προβληματικές της κοινωνικής ιστορίας και

¹⁹ Timothy J. Gilfoyle, “Archaeologists in the Brothel: “Sin City””, *Historical Archaeology*, 39/1, (2005), σ.133.

²⁰ Timothy J. Gilfoyle, “Prostitutes in History: From Parables of Pornography to Metaphors of Modernity”, *The American Historical Review*, 104/1 (Φεβρουάριος 1999), σ. 138.

της ιστορίας των γυναικών, ενώ η δεύτερη, ορμώμενη περισσότερο από την πολιτισμική ιστορία και τις λογοτεχνικές σπουδές, αναλύει ιδιαίτερα τα συμβολικά και διαλογικά (discursive) νοήματα της πορνείας.²¹ Η πιο σημαντική πάντως συμβολή της σύγχρονης αυτής ιστοριογραφίας είναι ότι αποδίδει στην πορνεία κεντρικό ρόλο μέσα σε ευρύτερες ιστορικές και εθνικές αφηγήσεις, ενώ δεν την αντιμετωπίζει ως ένα περιθωριακό φαινόμενο με μικρή σημασία.²² Μέσα από τις μελέτες των Judith R. Walkowitz, Alain Corbin, Donna J. Guy, Laura Engelstein, Mary Gibson, Ruth Rosen, για να αναφέρουμε ορισμένες από τις βασικότερες, η διεθνής ιστοριογραφία έχει πλέον διευρύνει τον τρόπο αντίληψής μας για την πορνεία και τον κόσμο της. Ακόμα και η εν πολλοίς άγνωστη εκδοχή της ανδρικής ομοφυλόφιλης πορνείας έχει γίνει περισσότερο γνωστή.²³ Για παράδειγμα, γνωρίζουμε ότι η ανδρική πορνεία δεν υποβαλλόταν στους ίδιους ελέγχους όπως η γυναικεία λόγω και του σαφούς διαχωρισμού της ως πνευματικά άρρωστης.²⁴

Όσον αφορά τις ιστορικές μελέτες, η Victoria Harris στην πρόσφατη σχετικά μελέτη της, αναφέρει ότι συνήθως οι περισσότερες μελέτες κάνουν το λάθος να αναπαραγάγουν τα επιχειρήματα της εποχής εκείνης. Αναφέρει για παράδειγμα ότι οι υποστηρικτές των τριών βασικών συστημάτων ρυθμίσεως της πορνείας την περίοδο των αρχών του 20^{ου} αιώνα (διακανονισμός, καταργητισμός, νέος διακανονισμός), στα οποία θα αναφερθούμε στη συνέχεια, προσπαθούσαν να τονίσουν τις διαφορές καθώς και τα θετικά τους αποσιωπώντας τα κοινά τους στοιχεία, κάτι στο οποίο υποπίπτουν και οι νεότεροι ιστορικοί. Είναι σύνηθες λοιπόν ορισμένες φορές οι ιστορικοί να

²¹ Στο ίδιο, σ. 119.

²² Στο ίδιο, σ. 120.

²³ Don Romesburg, “Wouldn’t a Boy Do?” Placing Early-Twentieth Century Male Youth Sex Work into Histories of Sexuality’, *Journal of the History of Sexuality* 18/3 (Σεπτ., 2009).

²⁴ Donna J. Guy, “White Slavery, Public Health, and the Socialist Position on Legalized Prostitution in Argentina, 1913-1936”, *Latin American Research Review*, 23/ 3 (1988), σ. 72

αναπαραγάγουν τις θεωρήσεις και τα επιχειρήματα εκείνης της εποχής. Φυσικά υπάρχει διάσταση όσον αφορά και την αξιολόγηση των αιτίων εκείνων τα οποία ώθησαν κάθε φορά σε συγκεκριμένες προτάσεις. Επισημαίνει τέλος ότι ορισμένοι ιστορικοί και συγκεκριμένα στη Γερμανία, προσπαθούν να αναλύσουν τους νόμους που ρύθμιζαν την πορνεία προσπαθώντας κυρίως να εξηγήσουν το πιο σημαντικό θέμα για αυτούς, που είναι η άνοδος του Χίτλερ το 1933. Κάτι τέτοιο αν και δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως αθέμιτη πρακτική δεν μας βοηθάει όμως να καταλάβουμε κυρίως τι συνέβαινε πριν το 1933 αλλά ακόμα και πιο πίσω, δηλαδή στα τέλη του 19^{ου} αιώνα όπου και όλη η προβληματική αλλάζει κατεύθυνση.

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι η παρουσίαση της διανοητικής ιστορίας τόσο της κρατικής πολιτικής απέναντι στο κοινωνικό πρόβλημα της πορνείας στην Ελλάδα των αρχών του 20^{ου} αιώνα όσο και των κυρίαρχων-τεχνικών λόγων που ασχολήθηκαν με το ζήτημα όπως ο ιατρικός και ο εγκληματολογικός. Στην Ελλάδα δυστυχώς τα ζητήματα αυτά δεν έχουν ακόμα αντιμετωπιστεί με την κατάλληλη προσοχή. Πέραν ορισμένων λαογραφικών²⁵ και εγκληματολογικών προσεγγίσεων, λίγες είναι εκείνες οι μελέτες κοινωνικής ιστορίας ή ιστορίας των πόλεων στις οποίες εμφανίζεται η πορνεία. Η μελέτη του Θωμά Δρίκου για την πορνεία στην Ερμούπολη του 19^{ου} αιώνα είναι η πρώτη που ασχολήθηκε με το ζήτημα, ενώ τελευταία παρουσιάστηκε και μια μελέτη του Στράτου Δορδανά²⁶ για τη Θεσσαλονίκη μετά το 1945. Αναφορές στο ζήτημα έχουν γίνει και στις μελέτες του Γιάννη Γιαννιτσιώτη

²⁵ Ηλίας Πετρόπουλος, *Το μπουρδέλο*, Νεφέλη, Αθήνα, 1980, Βασίλης Πισιμίσης, *Βούρλα-Τρούμπα. Μια περιήγηση στο χώρο του υποκόσμου και της πορνείας του Πειραιά (1840-1968)*, Τσαμαντάκη, Πειραιάς, 2010.

²⁶ Stratos N. Dordanas, “‘Common women’ or ‘women of free morals’: the suppression of prostitution in post-war Thessaloniki (1945-1955)”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, 35/2 (Σεπτέμβριος 2011) σ. 212-232.

για τον Πειραιά,²⁷ της Μαρίας Κορασίδου²⁸ για τη δημόσια υγεία και του Ιωάννη Πολυχρονίδη²⁹ για τη δημόσια υγεία στην Κρητική Πολιτεία. Ένας από τους λόγους της δυσκολίας είναι και η δυσχέρεια εύρεσης ικανοποιητικών αρχειακών πηγών. Για την παρούσα μελέτη βασίστηκα κυρίως σε ιατρικά περιοδικά και βιβλία, στο αρχείο του Αριστείδη Κουτσουμάρη που υπηρέτησε στην Αστυνομία Πόλεων την περίοδο 1928-1932, το οποίο βρίσκεται στο ΕΛΙΑ (Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο), σε αρχεία εφημερίδων καθώς και σε μερικές εκθέσεις της Κοινωνίας των Εθνών για το ζήτημα της πορνείας. Θα ήθελα τέλος να ευχαριστήσω την σημαντική βοήθεια και στήριξη της καθηγήτριας μου Έφης Αβδελά, της Βάσως Θεοδώρου, της Έλενας Αλπογιάννη του Μάνου Χαριτάτου και του Νίκου Παντελάκη. Τέλος πολύτιμη και γενναιόδωρη ήταν πάντα η ηθική και υλική στήριξη της οικογένειας και των φίλων μου.

²⁷ Γιάννης Γιαννιτσιώτης, *Η κοινωνική ιστορία του Πειραιά. Η συγκρότηση της αστικής τάξης (1860-1910)*, Νεφέλη, Αθήνα, 2006, σ. 241-275.

²⁸ Μαρία Κορασίδου, *Όταν η αρρώστια απειλεί. Επιτήρηση και έλεγχος της υγείας του πληθυσμού στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, Τυπωθήτω, Αθήνα, 2002.

²⁹ Ιωάννης Ε. Πολυχρονίδης, *Δημόσια υγεία, κοινωνική πρόνοια και υγειονομική πολιτική στην Κρητική πολιτεία (1898-1913). Δημόσια υγεία και κοινωνική πρόνοια στην Ευρώπη, την Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα*, Παπαζήση, Αθήνα, 2010.

Κεφάλαιο 1^ο. Η αντιμετώπιση της πορνείας (19^{ος} – 20^{ος} αιώνας)

Η πορνεία στην ιστορική της διάρκεια προκαλούσε πάντα δύο ειδών αντιδράσεις οι οποίες ήταν και αλληλένδετες. Η πρώτη ήταν μια προσπάθεια, θεωρητική κυρίως, της κατανόησης των αιτιών εμφάνισης της πορνείας αλλά και προσδιορισμού των χαρακτηριστικών των γυναικών αυτών. Με απλά λόγια τα δύο βασικά ερωτήματα ήταν γιατί υπάρχει η πορνεία και δεύτερον τι είναι αυτό που ωθεί ορισμένες γυναίκες να γίνουν πόρνες. Το δεύτερο ζήτημα ήταν η αντιμετώπιση της ή ο τρόπος με τον οποίο το «υγιές» τμήμα της κοινωνίας το οποίο εκπροσωπούσε η εκάστοτε πολιτική αρχή θα προστατεύονταν από αυτήν. Ποια μέτρα θα έπρεπε να παρθούν και ποια ήταν η αντιμετώπιση που άξιζε σε αυτές τις γυναίκες; Ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζονταν τα παραπάνω ερωτήματα ήταν συνδεδεμένος με την εκάστοτε χρονική περίοδο και τοποθεσία χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι δεν μπορούν να βρεθούν συνέχειες ή ασυνέχειες, τομές ή επαναλήψεις ανάμεσα σε ιστορικές περιόδους αλλά και τόπους.

Οι χαρακτηρισμοί των εκδιδόμενων γυναικών αλλά και ευρύτερα όσον είχαν μια μη αποδεκτή σεξουαλική ζωή περιείχαν ξεκάθαρα αρνητικό περιεχόμενο. Ανάλογα την περίοδο και το πλαίσιο αυτές χαρακτηρίζονταν αντίστοιχα ως έκφυλες, αμαρτωλές, ψυχικά και σωματικά άρρωστες και μολυσματικές, ανώμαλες, ηθικά κολάσιμες κá. Στην Αγγλία για παράδειγμα οι χαρακτηρισμοί των γυναικών αυτών ως έκπτωτες (fallen), ατίθασες (promiscuous) ή χαλαρών ηθών (loosen) μας κάνει να καταλάβουμε ότι όπως υποστηρίζουν και νεότεροι ερευνητές ο ορισμός της πόρνης ήταν σχεδόν πάντα γενικός. Δεν περιελάμβανε μόνο την σεξουαλική συνεύρεση με οικονομικό αντάλλαγμα αλλά έθετε και άλλους όρους όπως για παράδειγμα η συχνότητα ή ο τρόπος με τον οποίο η πόρνη συνευρίσκονταν ή αν η πόρνη

απολάμβανε την συνεύρεση της³⁰. Παρά την αρνητική της αντιμετώπιση, η πορνεία θεωρούνταν ωστόσο «αναγκαίο κακό» το οποίο ήταν απαραίτητο για την ικανοποίηση της ανικανοποίητης ανδρικής σεξουαλικής ορμής. Γενικά θα υποστηρίζαμε ότι η πορνεία δεν έχαιρε ποτέ αδιαμφισβήτητης αποδοχής ούτε όμως και ολοκληρωτικής καταδίκης.

Όπως αναφέρει για παράδειγμα η Lyndal Roper για την πόλη του Augsburg το 16ο αιώνα, μια μεγάλη, πλούσια και αυτοκρατορική πόλη, οι πόρνες παρουσιάζονταν ως αντικείμενα σεξουαλικής φαντασίας και αίγλης. Αυτή όμως η δημόσια αποδοχή είχε αναμφίβολα και την αρνητική της διάσταση. Εξυπηρετούσε επίσης στον στιγματισμό και την κατηγοριοποίηση αυτών των γυναικών με το χαρακτηρισμό της πόρνης. Συγχρόνως η παροχή των οίκων ανοχής νομιμοποιούσε την κοινωνική δόμηση της ανδρικής επιθυμίας ως δύναμης η οποία θα πρέπει να βρίσκει διέξοδο, ειδάλλως θα προκαλεί κοινωνικό χάος.³¹

Από την άλλη δεν έλλειπαν φυσικά και εκείνες οι περίοδοι στις οποίες η πορνεία διώκονταν βιαίως και στις οποίες επιβάλλονταν στις πόρνες ακόμα και φρικτοί βασανισμοί, όπως για παράδειγμα ακρωτηριασμοί στα πρόσωπο τους (αυτιά, μύτες). Συνήθως τις περιόδους αυτές τις χαρακτήριζαν ευρύτερες κοινωνικές αναταραχές και ανακατατάξεις. Όπως παρατηρεί σε μια πρόσφατη σχετικά μελέτη ο Αμερικανός κοινωνιολόγος Richard Sennett, οι περισσότερες από αυτές τις εκστρατείες «εκκαθάρισης» τροφοδοτούνταν από την επιθυμία να εκκαθαρίσουν ή να

³⁰ Bonnie Bullough & Vern L. Bullough, “Female Prostitution: Current Research and Changing Interpretations”, *Annual Review of Sex Research* 7/1, (1996), σ. 160.

³¹ Lyndal Roper, ‘Discipline and Respectability: Prostitution and the Reformation in Augsburg’, *History Workshop Journal*, 19 (Άνοιξη, 1985), σ. 8.

παύσουν κάποια ήθη τα οποία πλέον δεν υφίσταντο.³² Ευρύτερα, παρά τις όποιες προσπάθειες εξάλειψης της πορνείας, αυτή ήταν φυσικό να επανεμφανίζεται εφόσον υπήρχαν πάντα τα αίτια εμφάνισης της.

Στον Μεσαίωνα, η μεγάλη επιρροή του Χριστιανισμού στιγμάτισε μέχρι και σήμερα αυτές τις γυναίκες ως αμαρτωλές. Είναι γνωστό ότι σε σχέση με άλλες θρησκείες, ο Χριστιανισμός ήταν ιδιαίτερα αυστηρός όσον αφορά την σεξουαλική απόλαυση την οποία περιόριζε ακόμα και μέσα στα πλαίσια του γάμου. Για τους εκκλησιαστικούς θεωρητικούς η πόρνη, *meretrix* τότε, ήταν διπλά αμαρτωλή τόσο για την σεξουαλική της επιθυμία όσο και για την εξίσου αμαρτωλή επιθυμία πλουτισμού. Το γεγονός ότι ορισμένες πρώην πόρνες ή σεξουαλικά αμαρτωλές γυναίκες αγιοποιήθηκαν, όπως η Μαρία Μαγδαληνή, δεν συνιστούσε σε καμία περίπτωση προσπάθεια κατανόησης ή δικαιολόγησης του φαινομένου αλλά αντιθέτως λειτουργούσαν ως ιστορίες παραδειγματισμού. Μικρότερη ανοχή θα επιδείξει η Προτεσταντική Μεταρρύθμιση για αυτό και από τον 16^ο αιώνα θα γίνουν πιο έντονες πλέον οι προσπάθειες καταστολής και ποινικοποίησης της. Τέλος το ζήτημα θα λάβει και άλλες διαστάσεις στη νεώτερη περίοδο, δηλαδή από τον 18^ο αιώνα, όταν και η πόρνη θα αρχίσει να απασχολεί τις αρχές όχι τόσο για αυτή καθαυτή την πράξη της αλλά λόγω του ότι το έκανε δημόσια και όχι ιδιωτικά-κρυφά. Το πρόβλημα άρχισε να αυξάνεται από τον 18^ο αιώνα, περίοδο στην οποία παρατηρούνται και αύξηση της αστικοποίησης. Όπως αναφέρεται για παράδειγμα στον 18^ο αιώνα θα καταμετρηθούν οι πρώτες πόλεις που θα φτάσουν το μισό εκατομμύριο κατοίκων.³³ Όπως αναφέρει ο

³² Ρίτσαρντ Σένετ, *Οι χρήσεις της αταξίας. Προσωπική ταυτότητα και ζωή της πόλης*, 2^η έκδοση, επιμ. & μτφρ. Γιάννης Καραπαπάς, Τροπή, Αθήνα, 2004, σ. 94.

³³ Randolph Trumbach, "Modern prostitution and gender in Fanny Hill: libertine and domesticated fantasy" στο G.S.Rousseau και Roy Porter (επιμ.), *Sexual underworlds of the Enlightenment*, Manchester University Press, Μάντσεστερ, 1987, σ. 76.

Trumbach, στον 18^ο αιώνα ύποπτη για πορνεία δεν ήταν πλέον ή κάθε γυναίκα αλλά κυρίως τα ανύπαντρα νεαρά κορίτσια για τα οποία υπήρχε ο φόβος ότι περιφερόμενα στους δρόμους θα κατέληγαν αργά ή γρήγορα στην πορνεία³⁴. Οι λεγόμενες και *barboteuses* στη Γαλλία ανήκαν στην χαμηλότερη κατηγορία των δημόσιων γυναικών (*femmes publiques*) και αποτελούσαν απειλή τόσο για τη δημόσια αιδώ όσο και για τη δημόσια υγεία.

Η περίοδος στην οποία η πορνεία συζητήθηκε περισσότερο από κάθε άλλη φορά είναι αναμφίβολα η περίοδος από τον 19^ο έως τον 20^ο αιώνα. Τότε η πορνεία θα αντιμετωπιστεί ως το πλέον σημαντικό κοινωνικό πρόβλημα-κίνδυνο και θα γίνουν μεγάλες προσπάθειες για την αντιμετώπισή της. Ο κυριότερος λόγος ήταν οι κοινωνικές και οικονομικές ανακατατάξεις τις οποίες επέφερε η επέκταση της εκβιομηχάνισης και η αστικοποίηση. Κυρίως η ραγδαία ανάπτυξη της τελευταίας προκάλεσε την εμφάνιση νέων κοινωνικών απειλών και φόβων για τα μεσαία και ανώτερα στρώματα της αστικής τάξης. Οι πολιτικές κρατικές αρχές φοβόντουσαν για εμφάνιση όλων εκείνων των παραγόντων –φτώχεια, ανομία, ανηθικότητα- που θεωρούσαν ότι ευθύνονταν για το ξέσπασμα κοινωνικών εξεγέρσεων. Οι συνέπειες που επέφεραν η αστικοποίηση και η εκβιομηχάνιση καθώς και η ολοένα αυξανόμενη μετανάστευση σε μητροπόλεις όπως το Λονδίνο, το Παρίσι και η Νέα Υόρκη προκαλούσαν φόβους αστικού χάους, μαζικού συνωστισμού και μετάδοσης νοσημάτων. Όλοι αυτοί οι φόβοι τους οποίους προκαλούσαν οι «βάρβαροι των πόλεων» (*urban barbarians*) όπως χαρακτηρίζονταν σε κείμενα της εποχής τα οποία εξέφραζαν τον φοβικό λόγο της αστικής τάξης³⁵, συγκεντρώνονταν πολλές φορές

³⁴ Στο ίδιο, σ. 73.

³⁵ Jann Matlock, *Scenes of Seduction. Prostitution, Hysteria, and Reading Difference in Nineteenth-Century France*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη, 1994, σ. 25.

γύρω από την φιγούρα της πόρνης και βρίσκονταν κρυμμένοι μέσα στους σκοτεινούς δρόμους των εκάστοτε Grab street³⁶.

Ιδιαίτερα όμως οι σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα θα επηρεάσουν τη συζήτηση για την πορνεία στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Τότε σε αρκετές βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες, όπως για παράδειγμα οι Η.Π.Α, για τις οποίες αναφέρονται σε μελέτη τους οι Laura Abrams και Laura Curran³⁷, η μεγάλη αλλαγή ήταν η νέα κοινωνική και πολιτισμική θέση των γυναικών. Όσον αφορά τις γυναίκες των ανώτερων κοινωνικών τάξεων, η μεγάλη αλλαγή ήταν η είσοδος τους στην ανώτερη εκπαίδευση αλλά και σε επαγγέλματα τα οποία έως τότε ήταν απροσπέλαστα για αυτές. Όσον αφορά τώρα τις γυναίκες των κατώτερων κοινωνικών θέσεων, ήταν η εισροή τους στις πόλεις για να εργαστούν είτε σε εργοστάσια είτε σε άλλους τομείς όπως για παράδειγμα να γίνουν υπηρέτριες. Όλες αυτές οι αλλαγές είχαν ως αποτέλεσμα πρώτον όσον αφορά την πρώτη κατηγορία γυναικών μια αύξηση στον αριθμό αυτών που έμεναν ανύπαντρες, στην αύξηση επίσης των διαζυγίων τους και τέλος στη μείωση των γεννήσεων. Όσον αφορά τις γυναίκες με φτωχή προέλευση επίσης εντοπιζόταν μια αύξηση στην ηλικία στην οποία παντρεύονταν αλλά και στις γεννήσεις εκτός γάμου. Όπως αναφέρει και ο Allan Hunt, σημαντική στροφή στον ηθικό λόγο θα προσφέρει και ο δραστήριος φεμινισμός της μητρότητας (maternal feminism) όπως τον ονομάζει, ο οποίος θα αναπτυχθεί στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και θα προσπαθήσει να αποδεσμευτεί από τις έως τότε πατριαρχικής προέλευσης αξίες και περιγραφές της γυναίκας στον παθητικό ρόλο του

³⁶ Ιδιαίτερα κακόφημος δρόμος του Λονδίνου εκείνη την περίοδο.

³⁷ Laura S. Abrams και Laura Curran, “Wayward Girls and Virtuous Women: Social Workers and Female Juvenile Delinquency in the Progressive Era”, *AFFILIA* 15/1, (Ανοιξη 2000), σ. 50-51.

«άγγελου του οίκου» (angel in the home) προτάσσοντας έναν περισσότερο ενεργητικό ρόλο³⁸.

Επιπλέον η εμφάνιση της κατηγορίας της εφηβικής ηλικίας (adolescence) αλλά και της σεξουαλικότητας σε ιατρικά και ψυχολογικά κείμενα την περίοδο του fin de siècle, θα προβάλουν συχνά την εικόνα της «άτακτης» κοπέλας (wayward girl) η οποία αν και η ίδια θα χαρακτηρίζεται από τους διάφορους μεταρρυθμιστές ως αθώα, οι πράξεις της θα εκφράζουν πάραυτα το αποκορύφωμα της ανηθικότητας.³⁹

Όλες αυτές οι αλλαγές δημιούργησαν έντονους φόβους στην ανδροκρατούμενη πολιτική, κοινωνική και οικονομική εξουσία για αμφισβήτηση των ηθικών αξιών της αστικής κοινωνίας. Δεν είναι λίγοι άλλωστε εκείνοι οι ιατρικοί κύκλοι οι οποίοι θα επικαλεστούν ακόμα και «επιστημονικά» στοιχεία για να δείξουν ότι η μόρφωση και η εργασία εκφυλίζουν τη γυναικεία φύση. Παρόμοιες μάλιστα συζητήσεις συναντώνται και στην ελληνική περίπτωση τις οποίες θα αναφέρουμε στη συνέχεια.

Όπως αναφέρει η Victoria Harris, η «νέα» πόρνη των αστικών κέντρων αποτελούσε μια αλλαγή σε σύγκριση με την πόρνη του χωριού και της επαρχίας, της οποίας η θέση ήταν συγκεκριμένη στην τοπική κοινωνία και αναγνωρίσιμη γυναίκες⁴⁰. Επιπλέον η πόρνη μπερδεύε το ιδιωτικό με το δημόσιο, το κενό μεταξύ της εμπορικής σεξουαλικής επαφής και της συζυγικής, και γενικότερα φαινόταν να προκαλεί κοινωνική αταξία. Όχι μόνο εξέφραζε την «εστία ηθικής και φυσικής μόλυνσης, αλλά και εισήγαγε τον δημόσιο χαρακτήρα του χρήματος και του εμπορίου

³⁸ Alan Hunt, ““The purity wars: making sense of moral militancy””, *Theoretical Criminology* 3/4 (1999), σ. 427.

³⁹ Laura S. Abrams και Laura Curran, “Wayward Girls”, *ό.π.*, σ. 51.

⁴¹ Victoria Harris, *Selling Sex in the Reich. Prostitutes in German Society, 1914-1945*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2010.

σε σχέσεις που θεωρούνταν ιδιωτικές και οικιακές». ⁴¹ Η πορνεία αρκετά συχνά σχετίζονταν και με τους υπόλοιπους κοινωνικούς κινδύνους, όπως την επαιτεία, τις ναρκωτικές ουσίες και τον αλκοολισμό. Η πορνεία θεωρούνταν επίσης κίνδυνος για το πρότυπο της αστικής οικογένειας του 19^{ου} αιώνα και θα κατηγορηθεί έντονα για σαρκικά «αμαρτήματα» όπως αυτά της μοιχείας, βρεφοκτονίας, έκτρωσης αλλά και της ομοφυλοφιλίας ⁴². Όπως υποστηρίζει άλλωστε και ο David Horn, «οι ηθικοί, ιατρικοί και κοινωνικοί κίνδυνοι φαινόταν ότι συνέκλιναν στο γυναικείο σώμα» μέχρι και την περίοδο του Μεσοπολέμου. ⁴³

Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι ορισμένοι από τους μεγαλύτερους καλλιτέχνες και συγγραφείς όπως ο Charles Baudelaire ή ο Walter Benjamin θα αναφερθούν αρκετές φορές στις πόρνες ως σύμβολο της εμπορευματοποιημένης και καταναλωτικής ζωής στις καπιταλιστικές μητροπόλεις του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα. Για τον Flaubert για παράδειγμα η πορνεία ήταν το σημείο εκείνο στο οποίο «ο πόθος, η πικρία, η κενότητα των ανθρώπινων σχέσεων, η φρενίτιδα των μυών και ο ήχος του χρυσού αναμειγνύονταν πολύπλοκα» ⁴⁴.

Όπως αναφέρει και η Heather Lee Miller, στα μέσα του 19^{ου} αιώνα ξεκίνησε, τόσο στις Η.Π.Α όσο και στην υπόλοιπη Ευρώπη, μια προσπάθεια επιστημονικά τεκμηριωμένης ανάλυσης και αντιμετώπισης των κοινωνικών προβλημάτων ⁴⁵. Μέλη

⁴¹ Philip Howell, "A private Contagious Diseases Act: Prostitution and public space in Victorian Cambridge", *Journal of Historical Geography*, 26/3 (2000), σ. 376.

⁴² Matlock, *Scenes of Seduction*, ό.π., σ. 33.

⁴³ David G. Horn, "Constructing the Sterile City: Pronatalism and Social Sciences in Interwar Italy", *American Ethnologist*, 18/3, *Representations of Europe: Transforming State, Society, and Identity* (Αύγουστος, 1991), σ. 586.

⁴⁴ Leslie Choquette, "Degenerate or Degendered? Images of Prostitution and Homosexuality in the French Third Republic", *Historical Reflections/Reflexions historiques* 23/2 (1997), σ. 205-206.

⁴⁵ Heather Lee Miller, "Sexologists Examine Lesbians and Prostitutes in the United States, 1840-1940", *Feminist Formations* (πρώην NWSA Journal), 12/3, (Φθινόπωρο 2000), σ. 69.

των κινημάτων κοινωνικής και ηθικής καθαρότητας (social and moral purism), μέλη φεμινιστικών οργανώσεων (κυρίως από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και ύστερα) καθώς και δημοσιογράφοι και κοινωνικοί λειτουργοί (social workers) θα συνταχθούν για την αντιμετώπιση όλων αυτών των κινδύνων για την κοινωνία. Τα κινήματα αυτά είχαν απαγκιστρωθεί από την έκκληση σε ηθικές αξίες θρησκευτικής έμπνευσης και περισσότερο βασίζονταν σε αξίες περί ιδιωτικού και κοινωνικού καλού και κακού ωφελμιστικής φιλοσοφικής προέλευσης όπως υποστηρίζει και ο Hunt.⁴⁶

Όπως αναφέρει και η Mary Poovey, οι πανδημίες χολέρας που ξέσπασαν στις αρχές του 19^{ου} αιώνα (1832) στο Λονδίνο και στο Παρίσι, ανάγκασαν τις ανώτερες και μεσαίες κοινωνικές τάξεις να ασχοληθούν με τα ζητήματα της φτώχειας και υγείας των χαμηλών στρωμάτων καθώς τα αρνητικά αποτελέσματά τους, όπως για παράδειγμα οι πανδημίες και οι κοινωνικές εξεγέρσεις δεν αφήναν καμία κοινωνική τάξη ανεπηρέαστη. Έτσι θα εμφανιστούν οι πρώτες μελέτες για την κατάσταση υγιεινής της εργατικής τάξης όπως αυτή του James Phillips Kay. Είναι όπως ονομάζει και η ίδια, η εποχή της δημιουργίας της έννοιας του κοινωνικού σώματος (social body).⁴⁷ Η τάση αυτή θα εντατικοποιηθεί ιδιαίτερα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όταν και θα παρουσιαστούν και νέες θεωρίες όπως για παράδειγμα της ευγονικής, που θα προσπαθήσουν να εξηγήσουν και «αντιμετωπίσουν» την ηθική κατάπτωση και τον εκφυλισμό του πληθυσμού, κάτι που θα συνεχιστεί το ίδιο έντονα και μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο όπως αναφέρει και η Harris.⁴⁸

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο λοιπόν θα εμφανιστούν μέσα στον 19^ο αιώνα και οι πρώτες μελέτες της πορνείας οι οποίες θα προσπαθήσουν -όπως τουλάχιστον οι ίδιες

⁴⁶ Alan Hunt, "The purity wars", *ό.π.*, σ. 411.

⁴⁷ Mary Poovey, "Curing the 'Social Body' in 1832: James Phillips Kay and the Irish in Manchester", *Gender & History*, 5/2 (1993), σ. 198-199.

⁴⁸ Harris, *Prostitutes in.*, *ό.π.*, σ. 11.

υποστήριζαν- μια επιστημονικά τεκμηριωμένη ανάλυση. Μερικές από αυτές είναι οι κλασικές σήμερα μελέτες του Γάλλου Alexandre Parent Duchâtelet (1790-1836), του Άγγλου William Acton (1813-1875) το 1870 και του Αμερικάνου William Wallace Sanger (1819-1872). Το κοινό και των τριών ήταν το ότι είχαν σπουδάσει ιατρική καθώς και το ότι οι μελέτες τους θα αποτελούσαν τομή στην έρευνα και ανάλυση του φαινομένου της πορνείας μέσω στατιστικών δεδομένων. Η μελέτη για παράδειγμα του W.W.Sanger το 1858 θα στηριχθεί σε χιλιάδες ερωτηματολόγια τα οποία θα δώσει σε κρατούμενες γυναίκες στις φυλακές της νήσου Blackwell⁴⁹ στις οποίες υπηρετούσε ως γιατρός.

Θα ξεκινήσουμε με την μελέτη του Duchâtelet, ο οποίος θα αναπτύξει στις αρχές του 19^{ου} αιώνα μια μεγάλη μελέτη της πορνείας μέσω της οποίας θα οργανώσει σε νέες βάσεις το λεγόμενο σύστημα του διακανονισμού (*reglementation*) της πορνείας, το οποίο θα εφαρμοστεί σε πολλές χώρες της ηπειρωτικής κυρίως Ευρώπης. Ο Duchâtelet θα υπάρξει δραστήριο μέλος της κοινωνικής υγιεινής στο Παρίσι και θα συντελέσει σημαντικό μέλος του *Conseil de Salubrité de Paris* καθώς και του σημαντικού εκείνη την εποχή έντυπου *Annales d'hygiène publique et de médecine légale*. Ο Duchâtelet αρχικά θα ασχοληθεί με δημόσια αποχετευτικά έργα η εμπειρία του όμως αυτή θα τον επηρεάσει και στον τρόπο με τον οποίο θα προσεγγίσει την πορνεία. Όπως ανέφερε και ο ίδιος, «για να βρούμε το σωστό που πρέπει να πράξουμε ώστε να βελτιώσουμε τα ελαττώματα της κοινωνίας θα πρέπει πρώτα να μάθουμε την αλήθεια».⁵⁰ Ο Duchâtelet παρότι αναφέρονταν και σε κοινωνικά αίτια για την εμφάνιση της πορνείας όπως η φτώχεια, η εγκατάλειψη από τον σύντροφο-σύζυγο, ορφάνια, θα επαναλάβει όμως τα ήδη παλιά επιχειρήματα για

⁴⁹ Σήμερα γνωστό ως Roosevelt island.

⁵⁰ Matlock, *Prostitution...*, ό.π., σ. 22.

τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτών των γυναικών, όπως πχ. η φυσική τάση προς εύκολο προσπορισμό πλούτου και άνετης ζωής και η τεμπελιά. Είναι άλλωστε όπως αναφέρει και η Annette Jolin «η εποχή όπου η αντίληψη ότι μια γυναίκα μπορούσε να εισέλθει με την βούληση της στην πορνεία έμοιαζε αδιανόητη δεδομένης της κοινωνικής κατάστασης η οποία συσχέτιζε την αξία της γυναίκας και την οικονομική της αποκατάσταση με τον γάμο και την έγγαμη κατάσταση με την αγνότητα⁵¹». Η Judith Walkowitz επιπλέον επισημαίνει ότι οι ερευνητές των στατιστικών ήθους (moral statistics) του 19^{ου} αιώνα θα τονίζουν πάντα ότι η κοινωνία είναι ένα σύνολο ξεχωριστών ατόμων για αυτό και οι όποιες ηθικές παραβάσεις δεν αποδίδονται τόσο πολύ σε κοινωνικά αίτια αλλά σε στοιχεία του χαρακτήρα και προσωπική αδυναμία⁵². Επειδή λοιπόν τα κοινωνικά και οικονομικά αίτια δεν μπορούσαν να εξηγήσουν πλήρως το φαινόμενο πολλοί στρέφονταν σε ψυχοπαθολογικά χαρακτηριστικά και πιο συγκεκριμένα σε αναλύσεις που τόνιζαν την «έκφυλη» φύση των πορνών⁵³.

Όπως αναφέρει και ο Donald Reid, η εμπειρία του Duchâtelet στα αποχετευτικά έργα θα τον επηρεάσει τόσο ώστε να αντιμετωπίσει και το ζήτημα της πορνείας όπως εκείνο των αστικών λυμάτων.⁵⁴ Το γυναικείο αναπαραγωγικό όργανο, δηλαδή, φάνταζε για εκείνον ως μια εστία μόλυνσης όπως ήταν και τα λύματα για τις πόλεις. Ο Duchâtelet θα γίνει γνωστός ως ο «Νεύτωνα της πορνείας» λόγω της προσπάθειάς του να καταγράψει για πρώτη ίσως φορά στην ιστορία με κάθε λεπτομέρεια την κατάσταση αυτών των γυναικών στο Παρίσι.

⁵¹ Annette Jolin, "On the backs of working prostitutes: feminist theory and prostitution policy", *Crime & Delinquency* 40/1 (1994).

⁵² Judith R. Walkowitz, *Prostitution and Victorian Society: Women, Class and the State*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1980, σ. 37.

⁵³ Marianna Valverde, "The Love of Finery: Fashion and the Fallen Woman in Nineteenth-Century Social Discourse", *Victorian Studies*, 32/2 (Χειμώνας, 1989), σ. 168-188.

⁵⁴ Donald Reid, *Paris Sewers and Sewermen: realities and representations*, Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτης, 1991, σ. 23.

Η κυρίαρχη πάντως άποψη την οποία αναπαραγάγει και ο Duchâtelet, στηριζόμενος και αυτός όπως και άλλοι στις διδαχές του Αγίου Αυγουστίνου και Θωμά Ακινάτη, ήταν ότι η πορνεία παράμενε παρούσα σε όλες τις στιγμές της ανθρώπινης ιστορίας αποδίδοντας της έτσι ένα έμφυτο χαρακτηριστικό της κοινωνικής δομής της ανθρωπότητας. Κάθε προσπάθεια μάλιστα εξάλειψης της ήταν καταδικασμένη εξαρχής σε αποτυχία. Για τον ίδιο το πλέον σοβαρό μέτρο εναντίον της ήταν ο περιορισμός του μεγέθους και των κινδύνων της. Για αυτό τον λόγο ο ίδιος θα προτείνει τον χωρικό περιορισμό των γυναικών αυτών σε κρατικά οργανωμένους οίκους ανοχής, σε περιοχές απομακρυσμένες από κατοικίες⁵⁵. Οι πόρνες θα έπρεπε να είναι καταγεγραμμένες και να υποβάλλονται σε συχνές εξετάσεις από υγειονομικούς επιθεωρητές. Σε περίπτωση που βρίσκονταν να έχουν αφροδίσιο νόσημα τότε επέρχονταν ο εγκλεισμός τους σε νοσοκομείο ειδικό για αφροδίσια νοσήματα μέχρι να θεραπευτούν. Όσον αφορά την καθημερινή τους ζωή, αυτή μέσα στους οίκους ρυθμιζόταν από τις σχέσεις τους με την εκάστοτε «κυρία» του οίκου, ενώ η όποια έξοδος τους από τον οίκο θα έπρεπε να γίνει κατόπιν αστυνομικής άδειας. Γενικά όπως αναφέρεται, οι οίκοι ανοχής αποτελούσαν μαζί με τα ψυχιατρεία απομακρυσμένα κέντρα ανοχής από τα αστικά κέντρα⁵⁶. Το διακανονιστικό σύστημα νομιμοποιούσε μεν την πορνεία αλλά παράλληλα την κατέστειλε. Όπως αναφέρει και ο Μισέλ Φουκώ «η καταστολή λειτουργεί πράγματι ως καταδίκη σε εξαφάνιση, αλλά και ως προσταγή σιωπής, ως βεβαίωση ανυπαρξίας και συνεπώς ως επίσημη

⁵⁵ Παρόμοιες απόψεις είχαν εκφραστεί και πριν τον Duchâtelet από τους Bernard Mandeville (1670-1733) & Restif de la Bretonne (1734-1806).

⁵⁶ Christiane Schönfeld, “The Urbanization of the Body: Prostitutes, Dialectics and Utopia in German Expressionism”, *German Studies Review*, 20/1, (Φεβρουάριος 1997), σ. 50.

πιστοποίηση ότι για όλα τούτα δεν έχεις τίποτα να πεις, ούτε να δεις ούτε να μάθεις»⁵⁷.

Το σύστημα αυτό θα αποτελέσει κρατική πολιτική για αρκετές χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης ως ένα σύστημα το οποίο νομιμοποιούσε εν μέρει την πορνεία προσπαθούσε όμως κυρίως να την αντιμετωπίσει ως πρόβλημα δημόσιας υγείας και κοινωνικής υγιεινής. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα πάντως και κυρίως στις αρχές του 20^{ου} το σύστημα αυτό θα δεχτεί έντονη κριτική τόσο από κοινωνικά και φεμινιστικά κινήματα όσο και από την ιατρική κοινότητα. Με αυτό όμως θα ασχοληθούμε περισσότερο στη συνέχεια όταν και θα εξετάσουμε τον ιατρικό λόγο στην Ελλάδα και την Ευρώπη.

Στην Αγγλία, ήδη ο τύπος είχε εκφράσει από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα έντονο ενδιαφέρον για τις παραστρατημένες και άτυχες κοπέλες που κατέληγαν στην πορνεία. Συχνές ήταν για παράδειγμα οι αναφορές της εφημερίδας *Times* αλλά και σε περιοδικά όπως το *Westminster Review* στο οποίο είχε δημοσιεύσει κείμενο της και η Eleanor Marx (η νεαρότερη κόρη του Karl Marx) ή η *Pall Mall Gazette* του δημοσιογράφου William Stead⁵⁸. Σύμφωνα με την Greta Wendelin, ο ρόλος της δημοσιογραφίας στην Βρετανία της βικτωριανής περιόδου άλλαξε αισθητά την εικόνα της πόρνης στον δημόσιο λόγο. Από προσωποποίηση του κακού έγινε προσπάθεια να απενοχοποιηθεί η ίδια για την ηθική και κοινωνική της κατάσταση και

⁵⁷ Μισέλ Φουκώ, *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας 1. Η δίψα της γνώσης*, μτφρ., Γκλόρυ Ροζάκη, Ράππα, Αθήνα, 1978, σ. 12.

⁵⁸ Η μελέτη του Stead, «The Maiden tribute of Modern Babylon» που θα δημοσιευτεί το 1885 θα αποτελέσει ένα κομβικό κείμενο εκείνης της εποχής και θα αλλάξει το κλίμα απέναντι στην πορνεία.

να γίνουν προσπάθειες επανένταξης της στην κοινωνία⁵⁹. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα είχε αρχίσει να αλλάζει η άποψη ότι αυτές οι γυναίκες ήταν καταδικασμένες στην πορνεία. Όπως ανέφερε τότε και ο William Acton, «έχω κάθε λόγο να πιστεύω ότι μακράν ο μεγαλύτερος αριθμός των γυναικών που έχουν βρει μια προσωρινή λύση στην πορνεία για εισόδημα, επιστρέφουν αργά ή γρήγορα σε μια περισσότερο ή λιγότερο κανονική ζωή»⁶⁰.

Παρότι το έργο του Duchâtelet βρήκε άμεση απήχηση στη Βρετανία, το σύστημα του διακανονισμού δεν εφαρμόστηκε απόλυτα στην χώρα. Όπως αναφέρει η Julia Ann Laite, στην Αγγλία, η κρατική πολιτική απέναντι στην πορνεία είχε να κάνει περισσότερο με ποινικοποίηση των δραστηριοτήτων των σχετιζόμενων με αυτήν αντί τις ρύθμισης αυτής όπως συνέβαινε στην ηπειρωτική Ευρώπη.⁶¹ Οι κυριότεροι νόμοι με τους οποίους διώκονταν οι πόρνες ήταν οι Vagrancy Acts του 1824 και 1898. Σύμφωνα με αυτούς, το περιεχόμενο των οποίων είναι αρκετά περίπλοκο σύμφωνα με την Laite, ήταν στην ευχέρεια της αστυνομίας να χαρακτηρίσει μια γυναίκα ως κοινή (common woman) και να περιορίσει τη δημόσια παρουσία της. Σε αντίθεση με το σύστημα του Duchâtelet, το οποίο αν και καταπιεστικό «νομιμοποιούσε» την ύπαρξη της πορνείας στη Βρετανία, οι περισσότερες προσπάθειες των υποστηρικτών της κοινωνικής καθαρότητας (social purity) επικεντρώνονταν περισσότερο στην ηθική προστασία της κοινωνίας και των νέων από εστίες πρόκλησης όπως η πορνεία αλλά και τα άσεμνα αναγνώσματα.

⁵⁹ Greta Wendelin, “The Prostitute’s Voice in the Public Eye: Police Tactics of Security and Discipline Within Victorian Journalism”, *Communication and Critical/Cultural Studies*, 7/1 (Μάρτιος 2010), σ. 66.

⁶⁰ Nina Auerbach, “The Rise of the Fallen Woman”, *Nineteenth-Century Fiction*, 35/1 (Ιούνιος 1982), σ. 31.

⁶¹ Julian Ann Laite, “The Association for Moral and Social Hygiene: abolitionism and prostitution law in Britain (1915-1959)”, *Women’s History Review*, 17/2, (Απρίλιος 2008), σ. 209.

Η διάσταση της υγιεινής του στρατού και ναυτικού ήταν εκείνη που στη δεκαετία του 1860 θα πείσει την κυβέρνηση να ψηφίσει τους περίφημους Contagious Diseases Acts (1864, 1866, 1869) (στο εξής CDA) και να τους εφαρμόσει σε ορισμένες μόνο πόλεις με έντονη παρουσία στρατού αλλά και λιμάνια, όπως για παράδειγμα το Plymouth και το Southampton. Οι CDA ήταν κυρίως μια προσπάθεια να αντιμετωπιστεί η μετάδοση των αφροδίσιων νοσημάτων, η οποία φαίνεται ότι είχε πάρει ανησυχητικές διαστάσεις στο στρατό και το ναυτικό. Όπως αναφέρεται, οι CDA ήταν μαζί με τις αναφορές του αγγλικού δικαίου για το διαζύγιο και τη μοιχεία το αποκορύφωμα της καταπίεσης της γυναίκας και επιβολής της διπλής ηθικής σε σχέση με τα ευρύτερα δικαιώματα.⁶²

Η προσπάθεια να εφαρμοστούν οι νέοι νόμοι προκάλεσαν μια μεγάλη δημόσια συζήτηση στην Αγγλία γύρω από τη διπλή αντίληψη της σεξουαλικής ηθικής (double moral standard), τη συμμετοχή των γυναικών στον πολιτικό χώρο, τον έλεγχο γυναικών από άνδρες γιατρούς και τέλος το ρόλο του κράτους στην επιβολή μιας σεξουαλικής και κοινωνικής πειθαρχίας μεταξύ των φτωχότερων στρωμάτων.⁶³ Με τους νόμους αυτούς η εξωσυζυγική σεξουαλική επαφή μετατράπηκε σε ζήτημα κρατικής πολιτικής εθνικής ζωτικής σημασίας και είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας «τεχνολογίας της εξουσίας», η οποία θα την επέβλεπε και χειραγωγούσε.⁶⁴

Αν και η εφαρμογή των νόμων αυτών ήταν περιορισμένη χρονικά και γεωγραφικά υπήρξε μεγάλη αντίδραση εναντίον τους. Οργανώσεις μεταξύ των οποίων η Ladies National Association της Josephine Butler και η Ladies' Association

⁶² Keith Thomas, "The Double Standard", *Journal of the History of Ideas*, 20/ 2 (Απρίλιος 1959), σ.199.

⁶³ Judith R. Walkowitz, *Prostitution and Victorian Society. Women, class and the state*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ, 1980, σ. 2-3.

⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 4.

for the Care of Friendless Girls της Ellice Hopkins⁶⁵ θα καταγγείλουν την άνιση μεταχείριση των γυναικών και θα τονίσουν την ανηθικότητα της ανδρικής συμπεριφοράς. Θα προσπαθήσουν επίσης μέσω της οργάνωσης ασύλων όπως τα περίφημα Magdalene Asylums, να προστατέψουν τις περισσότερο ευάλωτες για να υποπέσουν στην πορνεία κοπέλες όπως ήταν οι ανύπαντρες ή εγκαταλειμμένες μητέρες. Το καταργητικό κίνημα (abolitionist movement), όπως θα μείνει γνωστό το κίνημα της Butler, θα καταφέρει μετά από πολιτικούς αγώνες να επιτύχει την κατάργηση των CDAs το 1883. Μετά από αυτήν το κίνημα της Butler θα συνεχίσει τον αγώνα του για κατάργηση της διπλής ηθικής και θα επικεντρωθεί περισσότερο στην καταπολέμηση της παιδικής πορνείας και τη σωματεμπορία η οποία σταδιακά θα γίνει ιδίως στις αρχές του 20^{ού} αιώνα το κεντρικότερο ζήτημα.

Σύμφωνα με την Laite, η σημασία που έχει δώσει η ιστορική μελέτη στο καταργητικό κίνημα δεν έχει τόσο να κάνει με την ίδια την κρατική πολιτική αλλά περισσότερο με τις ευρύτερες αλλαγές που έφερε το κίνημα της Butler όχι μόνο στη Βρετανία αλλά και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Το βασικό πάντως ηθικό και πολιτικό αίτημα των abolitionists ήταν η κατάργηση του double moral standard μεταξύ ανδρών και γυναικών. Αυτό θα φέρει στο προσκήνιο για πρώτη φορά τη συμμετοχή γυναικών μεσαίων κυρίως στρωμάτων, κάτι το οποίο θα προκαλέσει την έκπληξη εκ μέρους του ανδρικού πληθυσμού. Όπως αναφέρει η Walkowitz, πέραν της κατάργησης των CDAs, τα ευρύτερα ζητήματα τα οποία έθεσαν αυτά τα κινήματα ήταν η συμμετοχή των γυναικών στην πολιτική διαδικασία, ο ρόλος του κράτους στην επιβολή μιας

⁶⁵ Όπως αναφέρει η Paula Bartley, το έργο της Ellice Hopkins επικεντρώνονταν περισσότερο στην πρόληψη για να μην καταλήξουν νεαρές κοπέλες στα δίκτυα της πορνείας. Στο Paula Bartley "Preventing Prostitution: the Ladies' Association for the care and protection of young girls in Birmingham, 1887-1914", *Women's History Review* 7/1 (1998), σ. 37-60.

σεξουαλικής και κοινωνικής πειθαρχίας και τέλος ο αποκλειστικά ανδροκρατούμενος ιατρικός έλεγχος των γυναικών⁶⁶.

Το κίνημα της Butler έχει αναλυθεί και συζητηθεί πολύ ανάμεσα στους ιστορικούς όσον αφορά κυρίως τα αποτελέσματα του. Για την Walkowitz, παρά τη φαινομενική επιτυχία της κατάργησης των CDA και την διεθνοποίηση του αιτήματος των καταργητιστών, τα αρχικά αιτήματα θα διαστρεβλωθούν και οι κρατικές πολιτικές που θα εφαρμοστούν θα στραφούν εντέλει σε άλλους στόχους⁶⁷.

Τέλος όσον αφορά την τρίτη περίπτωση της Γερμανίας εκεί αρχικά η πορνεία και συγκεκριμένα η κατώτερη μορφή, δηλαδή αυτή του δρόμου, που τότε ονομάζονταν *winkelhurerei*⁶⁸, θα αντιμετωπιστεί όπως και σε άλλες χώρες με ποινικά μέσα και φυσικά έντονη αστυνόμευση. Η Γερμανία είναι μια περίπλοκη περίπτωση καθώς δεν ίσχυε το ίδιο καθεστώς σε κάθε κρατίδιο ή και πόλη. Στον 19^ο αιώνα κάποιες πόλεις, όπως για παράδειγμα το Βερολίνο (1846), θα απαγορεύσουν τη λειτουργία των οίκων ανοχής η πορνεία όμως θα συνεχιστεί σε μικρότερες ομάδες γυναικών και εφόσον αυτές επιβλέπονταν από την αστυνομία. Όπως αναφέρετε πάντως, οι τότε νόμοι άφηναν αρκετές ασάφειες με αποτέλεσμα σε αρκετές περιπτώσεις, όπως στην πόλη του Αμβούργου, οι οίκοι ανοχής να λειτουργούν κανονικά⁶⁹. Όπως αναφέρει η Victoria Harris, το γερμανικό κράτος στις αρχές του 20^{ου} αιώνα προσπαθούσε να συνδυάσει τρεις διαφορετικές πολιτικές. Τον διακανονισμό, ο οποίος όπως είδαμε νομιμοποιούσε με αυστηρούς όρους την

⁶⁶ J. Walkowitz, *Prostitution and*, ό.π., σ. 3.

⁶⁷ Judith R. Walkowitz, “The Politics of Prostitution”, *Signs*, 6/1, ειδικό τεύχος: “Women: Sex and Sexuality, Part 2” (Φθινόπωρο 1980), σ. 135.

⁶⁸ Der Winkel στα γερμανικά σημαίνει γωνία ενώ die Hurerei είναι η πορνεία. Σύνθετη λέξη λοιπόν που δηλώνει την πορνεία της γωνιάς ή του δρόμου.

⁶⁹ Margarete von Galen, “Prostitution and the Law in Germany”, *Cardozo Women’s LJ*, 3 (1996)

πορνεία, τον καταργητισμό, ο οποίος ρύθμιζε την πορνεία μέσω κυρίως νομικών οδών και δικαστηρίων, και τέλος τον λεγόμενο και νέο διακανονισμό, ο οποίος θα εμφανιστεί κυρίως στις αρχές του 20^{ου} και ο οποίος προσπαθούσε να αναγνωρίσει τις πόρνες ελέγχοντας τις όμως μέσω αυστηρού ιατρικού ελέγχου⁷⁰.

Λύση στο πρόβλημα θα δοθεί τελικά με τον εξαιρετικά σημαντικό νόμο του Φεβρουαρίου 1927, με τον οποίο η πορνεία νομιμοποιούνταν, καταδιώκονταν όμως η μετάδοση των αφροδίσιων νοσημάτων. Οι ποινικές παραβάσεις με τον νόμο αυτόν δεν σχετίζονταν πλέον με αυτήν καθεαυτή τη δραστηριότητα της πόρνης, αλλά κυρίως με την υγειονομική παράβαση της μετάδοσης αφροδίσιου νοσήματος. Όπως ανέφερε τότε και ο σημαντικός δικαστής του Potsdam, Dr. Albert Hellwig, «είναι πλέον σαφές ότι ο ποινικός έλεγχος της πορνείας μέσα στις μεγάλες πόλεις είναι αποτυχημένος και θα είναι και στο μέλλον. Μόνο μέσω της αποποινικοποίησης της πορνείας και της προστασίας της υγείας της ίδιας της πόρνης θα προστατευτεί η κοινωνία από τα αφροδίσια»⁷¹.

Κάναμε ιδιαίτερη, αν και σύντομη, αναφορά στη γαλλική, αγγλική και γερμανική περίπτωση διότι θα αποτελέσουν και οι τρεις κυρίαρχα μοντέλα ρύθμισης της πορνείας στον 19^ο και 20^ο αιώνα. Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε και άλλες περιπτώσεις, όπως για παράδειγμα το επίσης σημαντικό εκείνη την περίοδο σκανδιναβικό μοντέλο και κυρίως τον νόμο *Lex Veneris* (1918) της Σουηδίας. Θα αναφερθούμε όμως και στη συνέχεια όταν και θα σχολιάσουμε περισσότερο τον ιατρικό λόγο.

Γενικά πάντως μείναμε σε μια περιγραφή των θεσμικών/κεντρικών πολιτικών απέναντι στην πορνεία, αυτές τουλάχιστον που επίσημα πρέσβευαν τα κράτη της

⁷⁰ Harris, *Selling Sex*, ό.π., σ. 12.

⁷¹ Von Galen, “Prostitution and the Law”, ό.π., σ. 360.

Βρετανίας, Γαλλίας και Γερμανίας την περίοδο του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα. Φυσικά και η νομοθέτηση τους με την πρακτική εφαρμογή τους παρουσίαζε αρκετά συχνά έντονες αποκλίσεις. Ενδιαφέρον στη μελέτη του ζητήματος της πορνείας έχει η αλληλεπίδραση μεταξύ των διάφορων οργανώσεων και «θεωρητικών»⁷² όπως για παράδειγμα ο Duchâtelet, με τις εκάστοτε κυβερνητικές πολιτικές αλλά και τις ευρύτερες κοινωνικές συνθήκες και νοοτροπίες της εποχής.

Ο Raymond Williams αναφέρει τα ακόλουθα: «... η πραγματικότητα της κάθε ηγεμονίας στην πολιτική και πολιτιστική της επέκταση είναι εξορισμού κυρίαρχη δεν είναι όμως πάντα αποκλειστική και συνολική. Σε κάθε στιγμή μορφές εναλλακτικών ή άμεσα αντιπολιτευόμενων πολιτικών και πολιτιστικών επιλογών υπάρχουν ως σημαντικά στοιχεία στη κοινωνία»⁷³. Έτσι μπορούμε να μιλήσουμε για κάποιες κυρίαρχες απόψεις και πολιτικές περί πορνείας χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρχαν και άλλες οι οποίες τις αντέκρουαν. Η Walkowitz, η οποία στηρίζεται και αυτή στην παραπάνω θέση του Williams, ισχυρίζεται ότι οι διάφοροι λόγοι περί πορνείας αντανάκλουν έναν αγώνα ισχύος μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών πεδίων εντός και εκτός της αστικής τάξης, και επιπλέον εξέφραζαν κοινωνικές αντιθέσεις και ανισότητες ανάμεσα στα δύο φύλα⁷⁴. Όπως διαπιστώνει και ο Corbin στη δική του μελέτη για τη Γαλλία του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα, το ζήτημα της πορνείας, οι μορφές τις οποίες έπαιρνε καθώς και η προοδευτικότητα ή μη των τρόπων αντιμετώπισής της δεν σχετίζονταν απαραίτητα με την πολιτική ιδεολογία του εκάστοτε καθεστώτος ή όσων ασχολούνταν με αυτήν αλλά περισσότερο με

⁷² Με την έννοια όσων εξέφραζαν ή μπορούσαν λόγω μορφωτικού επιπέδου να εκφράσουν μια συνολική άποψη για το φαινόμενο της πορνείας. Αυτοί ήταν κυρίως δημοσιογράφοι, γιατροί, ανώτεροι κρατικοί λειτουργοί και νομικοί.

⁷³ Raymond Williams, *Marxism and Literature* τόμ. 1, Oxford University Press, Οξφόρδη, 1977, σ. 113.

⁷⁴ Judith Walkowitz, “The politics of”, *ό.π.*, σ. 132.

ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές καθώς και αλλαγές που συντελούνταν εκείνη την περίοδο στο του αστικό περιβάλλον.⁷⁵

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για το πόσο ευμετάβλητη μπορεί να είναι η σχέση μεταξύ λόγων και πρακτικών από τους ίδιους εκφραστές παρουσιάζει στη μελέτη της για την πορνεία την περίοδο του εθνικοσοσιαλισμού στη Γερμανία η Julia Roos. Η Roos αναφέρει ότι τα ζητήματα της πορνείας και της σύφιλης είχαν στιγματιστεί έντονα από τον Hitler ήδη στην πρώιμη περίοδο της συγγραφής του *Ο Αγών μου*. Όπως αναφέρεται και αλλού, η εικόνα των εκδιδόμενων γυναικών στη Βιέννη κάτω από τον έλεγχο Εβραίων προαγωγών θα έχουν έντονη επιρροή στον ίδιο όσον αφορά τον αντισημιτισμό του. Πριν το 1933 το εθνικοσοσιαλιστικό κόμμα εξέφραζε τις πλέον συντηρητικές φωνές της Γερμανίας. Ο ιδιαίτερα προοδευτικός για την εποχή εκείνη νόμος του 1927, στον οποίο αναφερθήκαμε παραπάνω, θα βρεθεί στο επίκεντρο της ηθικής και προπαγανδιστικής εκστρατείας των ναζί. Όμως μετά το 1933 και την έλευση στην εξουσία, το ναζιστικό κόμμα θα ξεχάσει τις προηγούμενες σκληρές κριτικές του και θα επαναφέρει μια σκληρή κρατική ρύθμιση της πορνείας και την επαναλειτουργία των οίκων ανοχής. Η αλλαγή της στάσης αυτής αποδίδεται σύμφωνα με την Roos, στο ότι οι ναζί θεωρούσαν πλέον ύψιστο κίνδυνο για την σεξουαλική υγιεινή και ηθική την ομοφυλοφιλία ενώ πίστευαν ότι η πορνεία διατηρούσε υψηλό το μάχιμο πνεύμα των στρατιωτών αλλά και προστάτευε τη μητρότητα. Σύμφωνα με την Annette Timm, αυτή η στροφή οφείλονταν μεταξύ

⁷⁵ Alain Corbin, *Women for Hire. Prostitution and Sexuality in France after 1850*, μτφρ. Alan Sheridan, Harvard University Press, Κέμπριτζ Μασαχουσέτης, 1990, σ. 116.

άλλων και στην ολοένα και μεγαλύτερη στρατικοποίηση της Γερμανίας και της ανδρικής σεξουαλικότητας⁷⁶.

Η πορνεία πάντως, όπως αναφέρει για τη Βιέννη και τη Βουδαπέστη της ίδιας περίπου περιόδου και η Susan Zimmermann, αντιμετωπιζόταν διαφορετικά από την επαιτεία. Ενώ η τελευταία θεωρούνταν στίγμα στο σώμα της κοινωνίας, η πορνεία θεωρούνταν αναπόφευκτο στοιχείο του ηθικού και διαχειριστικού πλαισίου της κοινωνικής ζωής. Η πορνεία στις περισσότερες των περιπτώσεων αντιμετωπιζόταν ως φυσικό και όχι κοινωνικό φαινόμενο και οι δημοτικές υπηρεσίες πρόνοιας απέφευγαν προσεκτικά να αντιδρούν σε ό,τι οριζόταν ως πορνεία με έναν ουσιαστικό τρόπο και κυρίως προσπαθούσαν να επιβάλουν έναν συγκεκριμένο σεξουαλικό κώδικα συμπεριφοράς, ο οποίος αφορούσε κυρίως τις γυναίκες.⁷⁷

Επιπλέον το διακανονιστικό σύστημα κατηγορήθηκε ότι υποστήριζε την αυξανόμενη σωματεμπορία ή το «εμπόριο λευκής σαρκός». Ιστορίες για νεαρά κορίτσια τα οποία απάγονταν και εκδίδονταν διά της βίας σε οίκους ανοχής της Αλεξάνδρειας, του Μπουένος Άιρες, του Καΐρου και της Κωνσταντινούπολης, έξω δηλαδή από τον «πολιτισμένο κόσμο», δημιουργούσαν ανησυχία στην Ευρώπη. Παρότι το ποσοστό αυτού του φαινομένου σχετικά με την πορνεία, δεν ήταν τόσο μεγάλο αρκετές καλά χρηματοδοτούμενες οργανώσεις δημιουργήθηκαν με σκοπό την αντιμετώπισή του και την πίεση προς τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις ώστε να λάβουν

⁷⁶ Annette F. Timm, "Sex with a Purpose: Prostitution, Venereal Disease and Militarized Masculinity in the Third Reich", *Journal of the History of Sexuality*, 11/1-2, (Ιανουάριος, Απρίλιος 2002), σ. 223-255.

⁷⁷ Susan Zimmermann, "Making a Living from Disgrace": The Politics of Prostitution, Female Poverty and Urban Gender Codes in Budapest and Vienna, 1860s - 1920s," στο Malcolm Gee, Tim Kirk & Jill Stewar (επιμ.), *The City in Central Europe: Culture and Society in Central Europe since 1800*. Ashgate, 1999, σ. 191.

δράση.⁷⁸ Σημαντικό ρόλο στην εξάπλωση του φόβου της σωματεμπορίας θα παίζει και η ταχύτερη επικοινωνία και μετακίνηση πληθυσμών μέσω των ναυτιλιακών συγκοινωνιών και της επέκτασης του σιδηροδρομικού δικτύου. Για παράδειγμα, στο άρθρο της Malte Fuhrmann περιέχεται αναφορά της εφημερίδας *Φάρος της Μακεδονίας* ήδη από το 1888 για τον κίνδυνο επέκτασης της πορνείας λόγω της νέας σιδηροδρομικής γραμμής ανάμεσα στη Θεσσαλονίκη και τη Βιέννη.⁷⁹ Πάντως, όπως θα συμφωνούσαν οι περισσότεροι, η ρύθμιση της πορνείας με οποιονδήποτε τρόπο και αν αυτός εφαρμόστηκε σε διαφορετικές χώρες ή ακόμα και σε διαφορετικές πόλεις στην ίδια χώρα όπως δείχνει, για παράδειγμα, και η μελέτη της Nancy Reagin⁸⁰ για την πόλη του Ανόβερου, είναι ένα ενδιαφέρον θέμα, διότι θέτει πολλαπλά ερωτήματα όπως οι σχέσεις μεταξύ φύλου και σεξουαλικότητας, των γυναικών και του κράτους

Η Ελλάδα δεν αποτελεί ξεχωριστή περίπτωση. Σίγουρα το ιδιαίτερο θα λέγαμε στοιχείο της ελληνικής περίπτωσης είναι η σχετικά καθυστερημένη κρατική ρύθμιση του ζητήματος της πορνείας, η οποία έγινε με τον πρώτο επίσημα συγκεντρωτικό νόμο τον Αύγουστο του 1922, το νόμο 3032, ο οποίος σχεδιάστηκε νωρίτερα αλλά λόγω πιθανότατα πολιτικής αδιαφορίας ψηφίστηκε μέσα σε μια ταραχώδη για την σύγχρονη ελληνική ιστορία περίοδο. Όπως αναφέρεται στη μελέτη της Κορασίδου, οι όποιες πολιτικές για την πορνεία σχετίζονταν με τα αφροδίσια νοσήματα. Σύμφωνα λοιπόν και με την πρώτη οδηγία του Υπουργείου Εσωτερικών

⁷⁸ Malte Fuhrmann, “‘Western Perversions’ at the Threshold of Felicity: The European Prostitutes of Galata-Pera (1870-1915)”, *History and Anthropology*, 21/2, (Ιούνιος 2010), σ.159-172. Nancy M. Wingfield, “Destination: Alexandria, Buenos Aires, Constantinople; “White Slavers” in Late Imperial Austria”, *Journal of the History of Sexuality*, 20/2, (Μάιος 2011), σ. 162.

⁷⁹ Fuhrmann, ‘Western Perversions’, *ό.π.*, σ. 165-166.

⁸⁰ Nancy R. Reagin, “‘A True Woman Can Take Care of Herself’: The Debate over Prostitution in Hanover, 1906”, *Central European History*, 24/4 (Χειμώνας, 1991).

το 1834, η πορνεία αναγνωρίζεται καταρχήν ως επάγγελμα, για την άσκηση του οποίου απαιτείται άδεια από την αστυνομία. Η άδεια αυτή πρέπει να θεωρείται από την υπηρεσία κάθε μήνα, διαφορετικά η πόρνη θα έχανε το δικαίωμα άσκησης του επαγγέλματός της. Στη συνέχεια τόσο του 19^{ου} όσο και του 20^{ού} αιώνα μέχρι τον νόμο 3032 υπήρχαν διάφορες επιπλέον κυβερνητικές αποφάσεις για τη ρύθμιση του θέματος, οι οποίες όμως στις περισσότερες των περιπτώσεων έδιναν υπερβολικές αρμοδιότητες στην αστυνομία/χωροφυλακή. Όπως και σε άλλες χώρες έτσι και στην Ελλάδα, ήταν κυρίως η αστυνομία που αντιμετώπιζε την πορνεία εφαρμόζοντας κατά το δοκούν το νόμο.⁸¹ Σε άλλες πόλεις, όπως για παράδειγμα στις Βρυξέλλες και την Κωνσταντινούπολη, μέλη της αστυνομίας ή των λεγόμενων ομάδων καταστολής ανηθικότητας (vice squads) μετατρέπονταν ιδιαίτερα κάτω από το διακανονιστικό σύστημα, δηλαδή το σύστημα το οποίο εφαρμοζόταν και στην Ελλάδα, στους καλύτερους συμμάχους-προστάτες των ιδιοκτητών οίκων ανοχής.⁸² Έτσι και στην Ελλάδα από το διάστημα 1836 μέχρι το 1922 υπήρχε μια αυθαίρετη ρύθμιση της πορνείας με υπουργικές εγκυκλίους και με ανεξέλεγκτες αρμοδιότητες της αστυνομίας και ακόμα και η νομιμοποίησή της από το κράτος με το νόμο 3032 δεν θα αλλάξει ουσιαστικά κάτι, ιδίως από την άποψη της δημόσιας υγείας.⁸³

Το ενδιαφέρον στοιχείο της ελληνικής περίπτωσης είναι ότι το διακανονιστικό σύστημα, έστω και με ορισμένες αλλαγές, ήταν το επίσημο πλαίσιο μέσω του οποίου

⁸¹ John McLaren, "Recalculating the Wages of Sin: the Social and Legal Construction of Prostitution, 1850-1920", *Manitoba Law Journal*, 23/1-2 (1995), σ. 554.

⁸² Jean Michel Chaumont, "The white slave trade affair (1880-1881): a scandal specific to Brussels?", *Brussels studies* 46, (24 Ιανουαρίου 2011), σ. 7.

⁸³ Αγγέλικα Ψαρρά και Ίντα Φλωρεντίν, «Πορνεία: Συστήματα ρύθμισης και καταστολής», περιοδικό *Σκούπα*, τ.4, Ιούλιος 1980, σ. 27.

ρυθμίζονταν τόσο η διάδοση των αφροδίσιων νοσημάτων όσο και η πορνεία.⁸⁴ Παρά τις όποιες προσπάθειες για αλλαγή του συστήματος, τελικά η Ελλάδα θα αργήσει να απομακρυνθεί από τις απόψεις του διακανονισμού. Στα επόμενα κεφάλαια θα προσπαθήσω να παρουσιάσω και να αναλύσω τις κυριότερες ιδεολογικές συζητήσεις γύρω από το θέμα της πορνείας στην Ελλάδα στο γύρισμα από τον 19^ο στον 20^ό αιώνα, με επίκεντρο το λόγο που εκφράστηκε από τον ιατρικό κόσμο, τον ποινικό-εγκληματολογικό και τον φεμινιστικό. Είναι άλλωστε ήδη γνωστό πως για το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας της πορνείας οι διαθέσιμες πληροφορίες προέρχονται κυρίως από δικαστικά, αστυνομικά και υγειονομικά αρχεία. Όσον αφορά επίσης τους «υπερασπιστές» αυτών των εκδιδόμενων γυναικών από όπου κι αν προέρχονταν αυτοί και ανεξάρτητα των ιδεολογικών τους προτιμήσεων, δεν έπαυαν να αντιλαμβάνονται την πορνεία ως ένα «καυτό» και πολύπλοκο πρόβλημα εγείροντας ζητήματα που δεν ήταν εύκολα αντιμετωπίσιμα.

⁸⁴ Γρηγόρης Λάζος, *Πορνεία και Διεθνική Σωματεμπορία στη Σύγχρονη Ελλάδα 1. Η εκδιδόμενη*, Καστανιώτη, Αθήνα, 2001, σ. 63-64.

Κεφάλαιο 2

Ο ιατρικός λόγος για τα αφροδίσια νοσήματα και την πορνεία στην Ελλάδα και την Ευρώπη στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα. Το «κοινωνικό δηλητήριο» των αφροδίσιων νοσημάτων.

Η συζήτηση για την πορνεία θα αρχίσει να αλλάζει προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα και κυρίως τις αρχές του 20^{ου} λόγω κυρίως της μεγαλύτερης παρέμβασης της ιατρικής επιστήμης στο ζήτημα αυτό μέσω της απειλής για τη δημόσια υγιεινή που είχαν τα αφροδίσια νοσήματα. Την ίδια περίοδο στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ υπάρχει μια ευρύτερη ανάπτυξη και καθιέρωση των ζητημάτων της δημόσιας υγείας και της κοινωνικής υγιεινής. Όπως αναφέρουν και οι Lucy Bland και Frank Mort για την περίοδο εκείνη, «η βελτίωση της σωματικής και ηθικής υγείας των πολιτών ήταν ένα από τα κύρια καθήκοντα ενός πολιτισμένου έθνους λόγω της άποψης ότι το επίπεδο της υγείας αντικατόπτριζε το βαθμό του πολιτισμού του πληθυσμού».⁸⁵ Αυτή η «ιατρικοποίηση» λοιπόν της κοινωνίας οφειλόταν και στην επικράτηση αυτού που ο φιλόσοφος Eric Voegelin (1901-1985) ονόμασε επιστημονισμό (scientism), δηλαδή τη μίξη της ανάπτυξης της επιστήμης με τον ορθολογισμό της πολιτικής⁸⁶.

Η ριζική ανάπτυξη της ιατρικής επιστήμης καθώς και των διάφορων ειδικοτήτων της, όπως για παράδειγμα η βακτηριολογία, από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και μετά, θα εξοπλίσουν την ιατρική κοινότητα με περισσότερο αντικειμενικά-επιστημονικά επιχειρήματα όσον αφορά την διαμόρφωση της δημόσιας υγιεινής. Όπως αναφέρει και ο Alfons Labisch, «σε αυτήν τη διαδικασία

⁸⁵ Lucy Bland και Frank Mort, “Look out for the ‘Good Time Girl’”, στο *Formations of Nations and People*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο, 1984, σ. 133.

⁸⁶ Eric Voegelin, “The origins of scientism”, *Social Research*, 15/4 (Δεκέμβριος, 1948), σ. 462-494.

εκπολιτισμού, ορθολογισμού και κοινωνικής πειθάρχησης, η υγεία έγινε όρος πολλαπλών χρήσεων με μεγάλη πολιτική δυναμική. Από τη χρήση της ως οδηγός διαβίωσης μέχρι τη σημασία της ως υπαρξιακή βάση για το μισθολογικά εξαρτώμενο μέρος του πληθυσμού και τέλος την κοινωνικο-πολιτική της σημασία».⁸⁷ Την κοινωνική διάσταση αυτής της συζήτησης αναδεικνύει και το ελληνόγλωσσο περιοδικό *Θάλεια* εκδιδόμενο στην Κωσταντζα (Constanta) σε άρθρο για την περίφημη κλινική του Μονάχου που ιδρύθηκε το 1834 (Klinikum rechts der Isar). Σε αυτό υποστηρίζει ότι διά της «ιδρύσεως τέτοιων ανακτόρων της υγιεινής το ζήτημα του μονοπωλίου του ιατρικού καταργείται και πας άνθρωπος δικαιούται να θεραπεύεται επιστημονικώς και λογικώς. Η ιατρική αριστοκρατία της οποίας οι μαϊκήνες μόνο μπορούσαν να απολαμβάνουν ας μείνη διά τους ευπόρους και ας θεραπεύωνται ούτοι όπως και όταν θέλουσι..Ο περισσότερος κόσμος μόνον δια της υποχρεωτικής ταύτης ιατρικής θα δυνηθή να απολαύση των τέλειων επιστημονικών μεθόδων και των ευεργετικών εφευρέσεων αι οποίαι σήμερα χορηγούνται και μόνο κατά ψυχία φθάνουσι μέχρι των πενομένων τάξεων».⁸⁸

Σημαντικός ήταν και ο ρόλος της κοινωνικής υγιεινής ιδίως στις αρχές του 20^{ου} αιώνα όταν και θα γιγαντωθεί σαν ρεύμα σε χώρες . Σε άρθρο του το 1933, ο Άγγλος διπλωμάτης H.E.Garle, θα αναφερθεί σε αυτήν λέγοντας πως, «σκοπεύει στη μετάδοση νέων ιδεωδών διαβίωσης μέσω εκπαιδευτικών μεθόδων, στην ενστάλαξη της αίσθησης της ατομικής ευθύνης σεξουαλικών ζητημάτων και την προαγωγή

⁸⁷ Alfons Labisch, “Doctors, Workers and the Scientific Cosmology of the Industrial World: The Social Construction of ‘Health’ and the ‘Homo Hygienicus’”, *Journal of Contemporary History*, 20/4, ειδικός τεύχος: Medicine, History and Society (Οκτώβριος 1985), σ. 600.

⁸⁸ Περιοδικό *Θάλεια*, 1 Ιανουαρίου 1924.

βάσιμης νομοθεσίας η οποία θα οδηγούσε σε αυτούς τους στόχους».⁸⁹ Συνεχίζοντας αναφέρει ότι η κοινωνική υγιεινή αντιμετωπίζει στο κατώφλι της αποστολής της τέσσερις σημαντικές θανατηφόρες ασθένειες: τη φυματίωση, τον καρκίνο, τον αλκοολισμό και τη σύφιλη, οι οποίες επηρεάζουν την ανθρωπότητα σε διαφορετικό βαθμό. Ιδίως η σύφιλη, όχι μόνο έχει πολύ σημαντικές επιπτώσεις στην ανθρώπινη ζωή, αλλά επηρεάζει τους απογόνους της φυλής σε σημαντικό βαθμό. Ωστόσο σε αντίθεση με τις άλλες ασθένειες μπορεί να αποφευχθεί με τη βούληση του ατόμου. Έτσι λοιπόν ένα από τα σημαντικά ζητήματα ήταν και η σύφιλη, της οποίας όμως η αντιμετώπιση, όπως αναφέραμε και προηγουμένως, είχε αρχίσει να αλλάζει σταδιακά από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ο ίδιος ο Garle θα υποστηρίξει ότι «θα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι η ηθική, η πορνεία και τα αφροδίσια νοσήματα είναι ξέχωρα θέματα. Η πορνεία είναι σαφέστατα ανήθικη αλλά η σεξουαλική ανηθικότητα παρουσιάζει και άλλες εκδηλώσεις και παρότι η πορνεία βρίσκεται στο κέντρο της προσοχής σχετικά με τα αφροδίσια, ακόμα και εάν έφτανε στο τέλος, τα αφροδίσια θα παρέμεναν αν και σε διαφορετικό βαθμό. Αν και σχετίζονται λοιπόν, στην πραγματικότητα είναι ξεχωριστά και θα πρέπει να μείνουν ξεχωριστά καθώς το καθένα παρουσιάζει διαφορετικά προβλήματα ηθικής, δημόσιας τάξης, αιδούς και υγείας».⁹⁰

Σύμφωνα με τον George L. Mosse, η επίκληση του ιατρικού προσωπικού στην επιστημονικότητα των επιχειρημάτων του δεν σήμαινε απαραίτητα ότι ήταν το ίδιο απελευθερωμένο από ηθικές προκαταλήψεις. Όπως αναφέρει, «η σημασία στη διαφοροποίηση μεταξύ ομαλής και ανώμαλης συμπεριφοράς ήταν βασική στη νεότερη ευπρέπεια και έδωσε το μηχανισμό με τον οποίο θα μπορούσε να στηριχτεί ο

⁸⁹ H.E.Garle, “The Progress of Social Hygiene in the Levant and Eastern Mediterranean”, *Journal of the Royal Central Asian Society*, 20/3, (1933) σ. 333.

⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 334.

έλεγχος και να σιγουρευτεί η ασφάλεια, κάτι το οποίο σε μεγάλο βαθμό επέκτεινε το ρόλο του γιατρού στο να πάρει από τον ιερωμένο το ρόλο του φύλακα της ομαλότητας». ⁹¹ Συνοπτικά ο νέος αυτός επιστημονισμός υποσχόταν τον εξαγνισμό και την ανανέωση της ανθρωπότητας. ⁹²

Κεντρικό ρόλο σε όλη αυτή τη συζήτηση περί δημόσιας υγείας και κοινωνικής υγιεινής θα έχουν και τα αφροδίσια νοσήματα και η «βασίλισσα» τους η σύφιλη. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα τα αφροδίσια νοσήματα θεωρούνταν μαζί με την φυματίωση και τον αλκοολισμό τα τρία μεγαλύτερα κοινωνικά δηλητήρια που δηλητηρίαζαν την κοινωνία τόσο βιολογικά όσο και ηθικά. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της πορνείας ήταν ότι συνδύαζε και τα τρία. ⁹³ Ο γιατρός Παναγιώτης Παναγιωτάκος στη μελέτη του για τη φυματίωση τοποθετεί σε ξεχωριστό κεφάλαιο τη σύφιλη μαζί με τη φυματίωση και το αλκοόλ. Όπως υποστηρίζει, «ο αγών κατά της φυματίωσης και ο αγών κατά της συφιλίδος είναι αδελφοί, είναι ταυτόσημα. Ο συφιλιδικός οφείλει να μη έρχεται σε επαφή μετά του φυματικού. Ούτος οφείλει να διάγει βίον υγιεινόν και προφυλακτικόν». ⁹⁴

Η σύφιλη θα λειτουργήσει ως πολιτισμική μεταφορά για τις αγωνίες του *fin de siècle* μέσω της οποίας θα υποδηλωθούν φόβοι και ηθικές κρίσεις σχετικά με τις

⁹¹ George L. Mosse, *Nationalism and Sexuality. Middle Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe*, University of Wisconsin Press, Μάντισον, 1988, σ. 10.

⁹² Roger Griffin “Tunnel Visions and Mysterious Trees: Modernist Projects of National and Racial Regeneration, 1880-1939”, στο Marius Turda & Paul J. Weindling (επιμ.) “*Blood and Homeland*”. *Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900-1940*, Central European University Press, Βουδαπέστη, 2007, σ. 418.

⁹³ Susan Lemar, “‘Oh God That Our Own Lovely City of Adelaide Be Not Placed in the Same Category’: Venereal Diseases in Interwar Adelaide 1920-1939”, *Health and History*, 6/1, (2004), σ. 68.

⁹⁴ Παναγιώτη Γ. Παναγιωτάκου, *Φυματίωσις και Σανατόρια*, τύποις B.G.Teubner, Λειψία, 1922, σ.202.

ελεύθερες σεξουαλικές σχέσεις και την πορνεία.⁹⁵ Ορισμένα επίσης χαρακτηριστικά της σύφιλης, όπως οι «κληρονομικές» ιδιότητές της, και της βλεννόρροιας, θα συνδεθούν στενά με τον ευρύτερο φόβο του εκφυλισμού και της υπογεννητικότητας που κυριαρχούσε στα αστικά στρώματα της Ευρώπης στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Οι γεννήσεις βρεφών με ανατομικές δυσμορφίες ή τύφλωση ή οι μεταγεννητικοί θάνατοι αποδίδονταν κυρίως στα αφροδίσια νοσήματα. Ιδιαίτερα τρομακτική για την αστική τάξη ήταν η νευροσύφιλη λόγω της δυσκολίας θεραπείας, η οποία οφείλεται στην ικανότητα της σπειροχαίτης να παραμένει σε λανθάνουσα κατάσταση στο κεντρικό νευρικό σύστημα του οργανισμού αλλά και των τρομακτικών συμπτωμάτων της.⁹⁶ Όπως αναφέρει και ο Howard Leichter, «πουθενά αλλού δεν ήταν η σχέση μεταξύ τρόπου ζωής και της “φυλετικής αυτοκτονίας” (race suicide) πιο δραματική όσο στο χώρο της πορνείας και των σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων».⁹⁷

Τις αγωνίες αυτές εξέφραζε και ο διάσημος Γάλλος συφιλιδολόγος Jean Alfred Fournier, στο έργο του *Syphilis et Marriage* (1880), το οποίο γνώρισε μεγάλη αποδοχή από την ιατρική κοινότητα και βρήκε συνεχιστές σε πολλές χώρες ανάμεσά τους και η Ελλάδα. Ο φόβος του γενετήσιου εκφυλισμού θα δώσει την ώθηση σε πολιτικές για την προστασία της υγιεινής του γάμου. Η πλέον δημοφιλής ήταν ιδιαίτερα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα το προγαμιαίο πιστοποιητικό υγείας. Ο διάσημος γιατρός στις ΗΠΑ Prince Albert Morrow, μαθητής ο ίδιος του Fournier, θα

⁹⁵ Σούζαν Σόντακ, *Η νόσος ως μεταφορά. Το AIDS και οι μεταφορές του*, μτφρ. Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, Στέφανος Ροζάνης, ύψιλον/βιβλία, Αθήνα 1993, σ. 45. Επίσης Natalia Milanese, ‘Redefining Men’s Sexuality, Resignifying Male Bodies: The Argentine Law of Anti-Venereal Prophylaxis, 1936’, *Gender & History*, 17/2, Αύγουστος 2005, σ. 464.

⁹⁶ Edward Shorter, *Ιστορία της Ψυχιατρικής*, μτφρ. Ματθαίος Βελούδος, επιμ. Ελευθέριος Πορτάλιος, Αρχιπέλαγος, Αθήνα 2009, σ. 313-317.

⁹⁷ Howard M. Leichter, ““Evil Habits” and “Personal Choices”: Assigning Responsibility for Health in the 20th Century”, *The Milbank Quarterly*, 81/4, 2003, σ. 617-618.

υποστηρίζει ότι «ιδιαίτερα στη νόμιμη ένωση των δύο φύλων η προφύλαξη από τα αφροδίσια είναι μια κοινωνική και υγειονομική υποχρέωση υψηλότερου ενδιαφέροντος και σημασίας».⁹⁸ Το προγαμιαίο πιστοποιητικό υγείας στηρίχτηκε κυρίως στην επίκληση του δικαιώματος του αγέννητου βρέφους και των πρωτοεμφανιζόμενων δικαιωμάτων των παιδιών, δηλαδή, στο επιχείρημα της εξασφάλισης του δικαιώματός τους στη σωματικά, βιολογικά και πνευματικά αρμονική διά βίου ανάπτυξή τους.⁹⁹ Με αυτόν τον τρόπο λοιπόν η επιλογή συζύγου έπαψε σε ορισμένες χώρες να αποτελεί απόφαση του ατόμου ή της οικογένειας και αφέθηκε στην κρίση του ειδικού και στην παρέμβαση του κράτους.

Στην πρώτη δεκαετία όμως του 20^{ου} αιώνα θα έχουμε και τις πρώτες σημαντικές εξελίξεις σχετικά με τη σύφιλη. Το 1905 θα βρεθεί το βακτήριο της σπειροχαίτης (*treponema pallidum*) από τους Schaudin και Hoffman, ενώ το 1906 η αντίδραση Wasserman από τον ομώνυμο γιατρό θα γίνει η πλέον αξιόπιστη μέθοδος διάγνωσης του βακτηρίου της σπειροχαίτης στο αίμα. Τέλος η εξαιρετικά σημαντική για την ιστορία της ιατρικής επιστήμης ανακάλυψη της ουσίας Salvarsan (αρσеноβενζόλη), ή όπως έμεινε περισσότερο γνωστό στον κόσμο «606», από τον Γερμανό μικροβιολόγο Paul Ehrlich το 1910 θα αποτελέσει σταθμό στην εξέλιξη της θεραπείας της νόσου. Όπως αναφέρει ο Allan M. Brandt, αυτές οι τρεις ανακαλύψεις (Wasserman, Ehrlich, Shaudinn), παρά τις όποιες ατέλειες τους, μέχρι τουλάχιστον την ανάπτυξη των αντιβιοτικών και συγκεκριμένα της πενικιλίνης ικανοποιούσαν τις υποσχέσεις της βιοϊατρικής επανάστασης των τελών του 19^{ου} αιώνα και τη μικροβιακή θεωρία των ασθενειών, σύμφωνα με την οποία κάθε ασθένεια προέρχεται

⁹⁸ Mary Spongberg, *Feminizing Venereal Disease. The Body of the Prostitute in Nineteenth-Century Medical Discourse*, MacMillan Press, Λονδίνο, 1997, σ. 165.

⁹⁹ Natalia Milanese, “Redefining Men’s Sexuality, Resignifying Male Bodies: The Argentine Law of Anti-Venereal Prophylaxis, 1936”, *Gender & History*, 17/2, Αύγουστος 2005, σ. 479.

από κάποιον συγκεκριμένο μολυσματικό μικροοργανισμό. Επιπλέον, το Salvarsan ή 606 αποτελούσε την πρώτη εφαρμογή χημικής σύστασης για την αντιμετώπιση ενός τέτοιου μικροοργανισμού ανακάλυψη για την οποία ο Ehrlich θα τιμηθεί με το βραβείο Nobel Ιατρικής το 1908.¹⁰⁰

Ωστόσο, παρά την όποια φαρμακευτική και διαγνωστική πρόοδο, οι ιατροί βρίσκονταν συχνά και οι ίδιοι δέσμοι των φόβων και φαντασιώσεων της αστικής τάξης προσπαθώντας μάλιστα αρκετές φορές να τους δώσουν και επιστημονική κάλυψη.¹⁰¹ Όπως αναφέρει για παράδειγμα η Sacco Lynn στο άρθρο της που αφορά υποθέσεις αιμομιξίας σε αστικές οικογένειες και τη συσχέτιση τους με τα αφροδίσια, ακόμα και όταν τα ιατρικά δεδομένα έρχονταν σε σύγκρουση με καθιερωμένες νοοτροπίες σχετικές με την αρρενωπότητα, την κοινωνική τάξη και την υπηκοότητα, δεν δίσταζαν να τα υποβαθμίσουν υποκαθιστώντας τα με αβάσιμες υποθέσεις.¹⁰² Σε αντίστοιχες όμως περιπτώσεις βιασμών που αφορούσαν οικογένειες της εργατικής τάξης οι γιατροί δεν ήταν το ίδιο διατεθειμένοι να δείξουν τις ίδιες «ευαισθησίες».

Η ιστορικός Laura Engelstein υποστηρίζει επίσης ότι η ιατρική γνώση για τη σύφιλη δεν ακολουθούσε σε όλες τις περιπτώσεις μια ευθεία, συνεχή γραμμή που οδηγούσε από την άγνοια στην επιστημονική γνώση και θρίαμβο. Ορισμένες μάλιστα από τις αντιλήψεις σχετικά με τα αφροδίσια νοσήματα του 19^{ου} αιώνα δεν προέρχονταν από λανθασμένα επιστημονικά στοιχεία σχετικά με την βιολογική τους συμπεριφορά και μορφολογία αλλά από αντιλήψεις σχετικές με την τότε πολιτισμική

¹⁰⁰ Allan M. Brandt, “The syphilis epidemic and its relation to AIDS” *Science*, 239/4838, (1988), σ. 375.

¹⁰¹ Alain Corbin, *Time, Desire and Horror. Towards a History of the Senses*, μτφρ. Jean Birrell, Polity Pres, Κέμπριτζ, 1995, σ.125

¹⁰² Sacco Lynn, “Sanities for your protection: Medical Discourse and the Denial of Incest in the United States, 1890-1940”, *Journal of Women’s History*, 14/3, (Φθινόπωρο 2002), σ. 93-94.

πραγματικότητα.¹⁰³ Όπως αναφέρει και σε άλλη μελέτη της για τα αφροδίσια νοσήματα την περίοδο της προεπαναστατικής Ρωσίας, «ο τρόπος με τον οποίο οι γιατροί αντιμετώπιζαν τη σύφιλη αντικατόπτριζε τις σχέσεις τους με το κράτος και τα υπόλοιπα κοινωνικά ταξικά ζητήματα. Στη Ρωσία, παρότι οι περισσότεροι δερματολόγοι-συφιλιδολόγοι είχαν σπουδάσει σε χώρες της δυτικής Ευρώπης, η θέασή τους για τη σύφιλη ήταν σε αρκετά σημεία διαφορετική, κάτι το οποίο οφειλόταν στον διαφορετικό κοινωνικό τους ρόλο αλλά και στις κοινωνικές προοπτικές τους¹⁰⁴. Η συμμετοχή μάλιστα των γιατρών και σε άλλες καμπάνιες δημόσιας υγείας και δραστηριότητες ήταν ένας μηχανισμός με τον οποίο οι γιατροί θα μπορούσαν να επιτύχουν κοινωνικό έρεισμα και εξουσία σε μια περίοδο όπου η επαγγελματική εξέλιξη στην ιατρική ή μέσω αυτής δεν ήταν ιδιαίτερα εύκολη.¹⁰⁵ Τα αφροδίσια λοιπόν δεν υφίστανται εκτός του κοινωνικού πλαισίου αλλά αντιθέτως βιώνονται και αναπαράγονται μέσα σε αυτό¹⁰⁶ εκφράζοντας τις πιο βασικές αντιλήψεις μιας κοινωνίας καθώς και τους φόβους της για την κοινωνική ευταξία, τη φυλή, την εθνικότητα και πιο συγκεκριμένα τη σεξουαλικότητα και την οικογένεια.¹⁰⁷

Ακόμα ένα σημαντικό παράδειγμα προκατάληψης απέναντι στις γυναίκες αποτελεί το ότι η σεξουαλική «ακολασία» προκαλούσε την αγανάκτηση, είτε αυτή

¹⁰³ Laura Engelstein, “Syphilis, Historical and Actual: Cultural Geography of a Disease”, *Reviews of Infectious Diseases*, 8/6, (Νοέμβριος-Δεκέμβριος, 1986), σ. 1036.

¹⁰⁴ Laura Engelstein, “Morality and the Wooden Spoon: Russian Doctors View Syphilis, Social Class, and Sexual Behavior, 1890-1905”, *Representations*, 14, ειδικό τεύχος “The Making of the Modern Body: Sexuality and Society in the Nineteenth Century”, (Άνοιξη 1986), σ. 170.

¹⁰⁵ Allan M. Brandt, “Antagonism and Accommodation: Interpreting the Relationship Between Public Health and Medicine in the United States During the 20th Century”, *American Journal of Public Health*, 90/5, (Μάιος) 2000, σ.708.

¹⁰⁶ Elizabeth Fee, “Sin vs. Science: Venereal Disease in Baltimore in the Twentieth Century” *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 43 (1988), σ. 164.

¹⁰⁷ Allan M. Brandt, *No Magic Bullet. A Social History of Venereal Disease in the United States since 1880*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη, Οξφόρδη, σ.3-6.

αφορούσε άνδρα είτε γυναίκα. Στις περισσότερες όμως περιπτώσεις ήταν η γυναικεία ακολασία η οποία προκαλούσε τον μεγαλύτερο ηθικό πανικό, λόγω του ότι ήταν ασύμβατη με το πρότυπο της μητρότητας.¹⁰⁸ Οι γιατροί προστάτευαν περισσότερο τον εργαζόμενο άνδρα και στρατιώτη κάτι που επιβεβαιωνόταν σε ορισμένες περιπτώσεις και από τη «συνομωσία σιωπής» μεταξύ ιατρών και ανδρών που άφηνε τις γυναίκες στο έλεος της ασθένειας και την οποία στηλίτευσε η γνωστή φεμινίστρια Christabel Pankhurst στο έργο της *The Great Scourge and How to End it*.¹⁰⁹

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και κυρίως την περίοδο του Μεσοπολέμου, έγιναν σημαντικές προσπάθειες, καταρχήν από χώρες όπως η Σουηδία και η Δανία¹¹⁰ να αντιμετωπιστούν τα αφροδίσια πλέον όπως κάθε άλλο νόσημα χωρίς να ταυτίζονται με ηθικές κρίσεις που αφορούσαν την σεξουαλική συμπεριφορά των ασθενών. Η αντιμετώπιση μεταδοτικών ασθενειών, όπως ήταν τα αφροδίσια, ήγειρε για πρώτη φορά ερωτήματα με το ποιες ήταν οι καλύτερες κρατικές πολιτικές την προστασία της δημόσιας υγείας χωρίς να παραβιάζονται παράλληλα αστικές ελευθερίες. Ο βαθμός εξαναγκασμού ενός ασθενούς που μπορεί να γίνει ανεκτός ώστε να προστατευτεί ο υγιής πληθυσμός είναι ένα ερώτημα το οποίο τέθηκε για πρώτη φορά στην καμπή μεταξύ 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα και παραμένει επίκαιρο μέχρι σήμερα¹¹¹. Η αντιμετώπιση των αφροδισίων ως ύψιστης απειλής για τη δημόσια υγεία θα έχει και άμεσες συνέπειες και στην αντιμετώπιση της πορνείας. Η τελευταία θα αρχίσει να

¹⁰⁸ Lucy Bland, ‘‘Guardians of the race’, or ‘Vampires upon the nation’s health’?: Female sexuality and its regulation in early twentieth-century Britain’, στο Elizabeth Whitelegg, Madeleine Arnot κ.ά. (επιμ.), *The changing experience of women*, Basil Blackwell, 1985, σ. 375.

¹⁰⁹ Gail Savage, ‘‘The Wilful Communication of a Loathsome Disease’’: Marital Conflict and Venereal Disease in Victorian England’’, *Victorian Studies*, 34/1 (Φθινόπωρο 1990), σ. 35.

¹¹⁰ Ida Blom, ‘‘From coercive policies to voluntary initiatives’’, *Scandinavian Journal of History*, 33/1 (2008), σ. 55.

¹¹¹ Ida Blom, ‘‘Contagious Women and Male Clients. Public Policies to Prevent Venereal Diseases in Norway, 1888-1960’’, *Scandinavian Journal of History*, 29 (2004), σ. 97.

αντιμετωπίζεται πλέον όχι ως πρόβλημα που έχρηζε ποινικής τιμωρίας και ηθικής ενοχοποίησης, αλλά ως πρόβλημα που άπτονταν της δημόσιας υγείας και της προφύλαξης της κοινωνικής υγιεινής.

Σύμφωνα με ορισμένους μελετητές το ενδιαφέρον των κρατικών μηχανισμών για την κοινωνική υγιεινή είχε να κάνει πολύ περισσότερο με πρακτικούς και πραγματιστικούς σκοπούς,¹¹² όπως για παράδειγμα τον έλεγχο των συνθηκών υγιεινής της ζωής των ασθενέστερων κοινωνικά τάξεων αλλά και της σεξουαλικής ζωής της εργατικής τάξης.¹¹³ Ωστόσο θα αποτελέσει μια σημαντική αλλαγή στις πολιτικές της δημόσιας υγείας. Όπως αναφέρει για παράδειγμα ο Claude Quétel, οι οπαδοί της άποψης του καταργητισμού τόνιζαν συνεχώς ότι ο οίκος ανοχής ήταν το θερμοκήπιο και εργαστήριο της σύφιλης, σε αντίθεση με όσους υποστήριζαν ότι αποτελούσε ασπίδα προστασίας της κοινωνίας από τα αφροδίσια.¹¹⁴ Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα λοιπόν η ιατρική αιτιολόγηση του συστήματος του διακανονισμού δεχόταν έντονη κριτική. Οι προτάσεις επιπλέον του καταργητικού συστήματος, λόγω και της αποδοχής τους από το μεγαλύτερο κομμάτι της ιατρικής κοινότητας, επεκτάθηκαν πέρα από το αρχικό πλαίσιο που είχαν θέσει οι φεμινίστριες μεταρρυθμίστριες.¹¹⁵ Μετά το 1900 οι γιατροί είχαν αρχίσει να απομακρύνονται από τον διακανονισμό της πορνείας και ως αποτέλεσμα αυτού είχαν έρθει πιο κοντά στα αιτήματα και του φεμινιστικού κινήματος, το οποίο μεταξύ άλλων υποστήριζε την

¹¹² Kristin Luker, “Sex, social hygiene, and the state: The double-edged sword of social reform”, *Theory and Society* 27 (1998), σ. 619.

¹¹³ Roger Davidson & Lesley A. Hall, “Introduction” στο R. Davidson & Lesley Hall A., eds., *Sex, Sin and Suffering: Venereal disease and European Society since 1870*, Routledge, Λονδίνο 2001 σ. 9.

¹¹⁴ Claude Quétel, *The History of Syphilis*, μτφρ. Judith Braddock και Brian Pike, The John Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1992, σ. 238.

¹¹⁵ Jessica R. Pliley, “Claims to Protection The Rise and Fall of Feminist Abolitionism in the League of Nations’ Committee on the Traffic in Women and Children, 1919-1936?”, *Journal of Women’s History*, 22/ 4 (Χειμώνας 2010), σ.97.

ισότιμη και δωρεάν θεραπεία και των δύο φύλων καθώς και την εντατικοποίηση της πρόληψης.¹¹⁶

Στην αλλαγή νοοτροπίας σχετικά με την αντιμετώπιση των αφροδισίων θα συντελέσουν εκτός των ιατρικών ανακαλύψεων, και οι κοινωνικές αλλαγές που θα επιφέρει ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος μεταξύ άλλων στις κοινωνικές σχέσεις των δύο φύλων. Λόγω κυρίως της απουσίας των ανδρών στον πόλεμο, θα αρχίσει η αθρόα είσοδος των γυναικών στο δημόσιο χώρο καθώς και η ανεξαρτητοποίηση τους από τις προδιαγραφές του παλαιότερου «οικιακού ιδεώδους».¹¹⁷ Επιπλέον, παρά τις ακόμα ισχυρές και καθιερωμένες απόψεις που ενοχοποιούσαν αποκλειστικά την πόρνη αλλά και τη γυναίκα των «ελευθερίων ηθών», εκείνη δηλαδή που είχε πολλαπλούς ερωτικούς συντρόφους ή απέφευγε τον γάμο και φυσικά τη μητρότητα,¹¹⁸ σταδιακά θα αλλάξει η έως τότε καθιερωμένη άποψη ότι ο άνδρας ήταν αμέτοχος της μόλυνσης. Συγκεκριμένες μάλιστα κατηγορίες ανδρών, όπως για παράδειγμα στρατιώτες και ναυτικοί, θα αρχίσουν να υπόκεινται στους ίδιους περιοριστικούς κανόνες που μέχρι τότε ίσχυαν για τις πόρνες. Στις αρχές μάλιστα του 20^{ού} αιώνα, όπως αναφέρει και η Virginie De Luca Barrusse, το ενδιαφέρον των αρχών θα στραφεί στα «αθώα» θύματα, δηλαδή στις ανυποψίαστες συζύγους και στα παιδιά ενώ θύτης της μόλυνσης τους θα θεωρηθεί πλέον ο παραστρατημένος σύζυγος¹¹⁹.

¹¹⁶ David Evans, “Tackling the ‘Hideous Scourge’: The Creation of the Venereal Disease Treatment Centres in Early Twentieth-Century Britain”, *The Society for the Social History of Medicine* (1992), σ. 432.

¹¹⁷ Έφη Αβδελά, «Οι γυναίκες, κοινωνικό ζήτημα» στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.) *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ού} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*. Τόμος Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα, σ. 345.

¹¹⁸ Susan R. Grayzel, “Mothers, Mairaines and Prostitutes: Morale and Morality in First World War France”, *The International History Review*, 19/1 (Φεβρουάριος 1997).

¹¹⁹ Virginie De Luca Barrusse, “Pro-Natalism and Hygienism in France, 1900-1940. The Example of the Fight against Venereal Disease”, *Population*, 64/3 (2009), σ.483.

Τέλος σημαντικό ρόλο στην αλλαγή των αντιλήψεων θα αποτελέσει και η σταδιακή ανάπτυξη, κυρίως στις αρχές του 20^{ου} αιώνα της σεξολογίας η οποία θα προσπαθήσει να συμφιλιώσει τις σεξουαλικές ανάγκες και ρόλους των δύο φύλων φτάνοντας μέχρι να υποστηρίξει ότι και οι γυναίκες είναι εξίσου πολυγαμικές με τους άνδρες ή απολαμβάνουν το σεξ όπως και εκείνοι¹²⁰. Βασικό ζήτημα θα γίνει επιπλέον και η διαπαιδαγώγηση της σεξουαλικής συμπεριφοράς των πολιτών, ζήτημα το οποίο θα δείξουμε και στη συνέχεια ότι συνδεόταν τόσο με την πορνεία όσο και με τα αφροδίσια νοσήματα. Υπήρχε τότε η πεποίθηση ότι η επικράτηση ενός ηθικού και βιολογικού στάνταρ της σεξουαλικής συμπεριφοράς θα μείωνε τη ζήτηση της πορνείας και έμμεσα την εξάπλωση της σύφιλης και θα εξίσωνε τις σχέσεις ανδρών και γυναικών.

Κλείνοντας και συνοψίζοντας αυτή τη σύντομη περιγραφή της ιστορίας των αφροδίσια νοσημάτων τουλάχιστον για τον 19^ο και 20^ο αιώνα, μπορούμε να πούμε ότι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα υπάρχει πλέον η ιατρικοποίηση και διεθνοποίηση του ζητήματος της αντιμετώπισης της πορνείας και των αφροδίσια νοσημάτων, αλλά και η αλλαγή νοοτροπίας όσον αφορά τη στενή σχέση της πορνείας με αυτά. Ένοχη πλέον για τη μετάδοση δεν ήταν μόνο η εκδιδόμενη γυναίκα αλλά ο κάθε σεξουαλικά ενεργός πολίτης, ανεξαρτήτως φύλου και κοινωνικής προέλευσης. Οι προσπάθειες πλέον δεν θα στραφούν τόσο στον εξοστρακισμό του φαινομένου της πορνείας αλλά της διαχείρισης του σαν ένα πρόβλημα που άπτονταν της δημόσιας υγείας. Αν και οι νέες θεραπευτικές μέθοδοι θα επιφέρουν ουσιαστική μείωση στους θανάτους και στα

¹²⁰ Edward Ross Dickinson, “A Dark, Impenetrable Wall of Complete Incomprehension”: The Impossibility of Heterosexual Love in Imperial Germany”, *Central European History*, 40/3 (Σεπτέμβριος 2007), σ.492

κρούσματα την περίοδο του Μεσοπολέμου,¹²¹ τα αφροδίσια θα συνεχίσουν να αποτελούν θέμα έντονης συζήτησης ακόμα και μετά την επανάσταση των αντιβιοτικών.

2.1. Η συζήτηση για τη δημόσια υγεία και τα αφροδίσια νοσήματα στην Ελλάδα.

Στα προηγούμενα προσπαθήσαμε να αναφερθούμε σε γενικές γραμμές στους λόγους οι οποίοι διατυπώθηκαν την περίοδο από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} σχετικά με τα αφροδίσια νοσήματα. Μας ενδιαφέρουν αυτές οι προβληματικές, διότι σκοπός αυτής της εργασίας είναι να αναδείξει κατά πόσο απασχολούσαν τα ίδια ζητήματα και την ελληνική ιατρική κοινότητα. Για παράδειγμα πόσον ενήμεροι ήταν και οι Έλληνες δερματολόγοι-αφροδισιολόγοι για τις εξελίξεις εκείνη την εποχή στην Ευρώπη; Εδώ θα σταθούμε κυρίως στις επιστημονικές αποφάνσεις και στις ηθικές προτάσεις οι οποίες απορρέουν από τα κείμενα εκείνης της εποχής. Στην παρούσα εργασία δεν θα επιχειρήσουμε να εντοπίσουμε τα παραπάνω μέσα από τα ειπωμένα και τα μη ειπωμένα, όπως προσπαθούσε να δείξει και ο Michel Foucault.¹²² Εδώ περιοριζόμαστε να παρουσιάσουμε όσα πρότειναν οι ειδικοί ιατροί όσον αφορά τα προληπτικά και προστατευτικά μέτρα τα οποία θεωρούσαν πως έπρεπε να παρθούν, χωρίς όμως να βρίσκουν πάντα την απήχηση που ήθελαν στους κρατικούς θεσμούς. Πριν προχωρήσουμε όμως σε μια πιο λεπτομερή ανάλυση των προτάσεών τους, ας περιγράψουμε αδρά το χώρο της δημόσιας υγείας στην Ελλάδα των αρχών του 20^{ου} αιώνα καθώς και το ρόλο των γιατρών σε αυτήν.

¹²¹ Lesley A. Hall, "Sexuality and Psyche", στο Gordon Martel ed., *A Companion to Europe 1900-1945*, Blackwell Publishing, Οξφόρδη, 2006.

¹²² Μισέλ Φουκώ, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λίλα Τρουλινού, Ύψιλον, Αθήνα, 1991, σ.131.

Σε ομιλία του τον Νοέμβριο του 1909 σε εκδήλωση της Ιατρικής Εταιρείας Αθηνών στην Ακαδημία Αθηνών, ο τότε υφηγητής της Νευρολογίας και Ψυχιατρικής Σιμωνίδης Βλαβιανός θα εκφράσει τις έντονες ανησυχίες του για την κατάσταση του ιατρικού κόσμου στην Ελλάδα εκείνης της εποχής. Επισημαίνοντας την εμπειρία του λόγω των επαγγελματικών ταξιδιών του και της εκπαίδευσης του σε ευρωπαϊκές χώρες, αναφέρεται στις κακοδαιμονίες του χώρου της δημόσιας υγείας. Στις ελλείψεις του χώρου της ιατρικής περιέβαλλε μεταξύ άλλων την ελλιπή ιατρική εκπαίδευση, την κάκιστη ιατρική αμοιβή καθώς και τις κάκιστα αμειβόμενες ιατροδικαστικές υπηρεσίες, ενώ επισήμανε τη μεγάλη απειλή της αγυρτείας στη δημόσια υγεία. Τα μέτρα τα οποία πρότεινε ήταν η δημιουργία ενός Υπουργείου Υγείας υπό τη διεύθυνση ενός εκλεγμένου βουλευτή, ο οποίος όμως θα ήταν απαραίτητο να έχει την ιατρική ιδιότητα αλλά και η καλύτερη στελέχωση υγειονομικών οργάνων όπως το Ιατροσυνέδριο, με εξειδικευμένους γιατρούς που παρέμεναν έως τότε άνεργοι. Αφού αναφερθεί και στις υπόλοιπες απειλές για τη δημόσια υγεία όπως η ελονοσία και ο αλκοολισμός, ο Βλαβιανός αναρωτιέται: «Πού εισίν οι νόμοι οι διαρυθμιστικοί της πορνείας και οι περισταλτικοί των αφροδισίων νόσων και τις εσκέφθη να προφυλάξη τας μελλούσας γενεάς του Ελληνισμού από τον ιόν της σφίλιδος όστις θα καταστρέψη μίαν ημέραν τελείως την φυλήν ημών, αν μη εγκαίρως και δραστηρίως πατάξωμεν την διάδοσιν αυτού και τας ιέρειας της Αφροδίτης».¹²³ Αλλού πάλι θα επισημάνει ότι «πάσαι αύται αι νοσολογικαί καταστάσεις εκφυλίζωσι συν τω σώματι και τας διανοίας, δημιουργούσιν εκφύλους και ημιπαράφρονας ευερεθίστους και ανυπότακτους, αντιπειθαρχικούς και λειστρικούς στρατιώτας».¹²⁴ Αποκαλυπτικός όμως για το ρόλο τον οποίο επιφυλάσσει ο Βλαβιανός στο γιατρό στην ελληνική

¹²³ Σιμωνίδης Γ. Βλαβιανός, *Η ιατρική αναμόρφωσις, Απόσπασμα «Ψυχιατρικής και Νευρολογικής Επιθεωρήσεως, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1909, σ.5.*

¹²⁴ Στο ίδιο, σ.6.

κοινωνία τον οποίο επιφυλάσσει ο Βλαβιανός είναι ο επίλογος της ομιλίας του, στον οποίο αναφέρει ότι «το Έθνος ημών διέρχεται ζύμωσι και κρίσι οι Ιατροί αποτελούμεν την μάλλον επίλεκτον, ευγενή, αληθώς αριστοκρατικήν μερίδα του Έθνους του τε ελευθέρου και δούλου οι ιατροί υπέστησαν, η Ιστορία μαρτυρησάτω τας μεγαλυτέρας των θυσιών και προσήνεγκον τας μεγίστας των εκδουλεύσεων εις το υπό ζυγόν Έθνος, οι ιατροί έτι και νυν πρωτοστατούσιν αφιλοκερδώς εν παντί και πάντοτε».¹²⁵

Παρόμοιες απόψεις με αυτές του Βλαβιανού εκφράζει και ο γιατρός Θωμάς Γεωργίου, με σπουδές στη Λωζάννη της Ελβετίας, σε διάλεξη του τον Μάρτιο του 1922. Αναφέρεται αρχικά στη σκληρή εκπαίδευση των φοιτητών της Ιατρικής, λέγοντας ότι εκείνοι «εργάζονται περισσότερο από τους άλλους η δουλειά τους δε κάθε άλλο παρά ευχάριστη είναι. Αρχίζουν τις σπουδές τους μέσα στην πνιγερή ατμόσφαιρα του φρικιαστικού ανατομείου με συντροφιά και υλικό τα πτώματα. Ύστερα προχωρούν στο θλιβερό περιβάλλον του Νοσοκομείου κοντά στον πόνο και την μιζέρια των ανθρώπων».¹²⁶ Πέραν όμως από τη «σκληρή» εκπαίδευση του γιατρού, ο ίδιος υποστηρίζει ότι «η ιατρική ηθικοποιεί. Όσο κανένα άλλο επάγγελμα έχει μεγάλη ηθικοπλαστική επίδραση εις τους ακολούθους της. Όσο καμία άλλη επιστήμη εξυψώνει τον άνθρωπο προς ορισμένες αρετές». Ανάμεσα μάλιστα σε αυτές τις αρετές αναφέρει την ευσπλαχνία και τον ηρωισμό. Ο Γεωργίου θα προχωρήσει και πιο μακριά εξηγώντας ότι «ο γιατρός έχει μια μεγάλη και λεπτή αποστολή, και κοινωνική και ηθική. Όχι δε μόνο στα χωριά αλλά παντού. Καλύτερα από κάθε άλλο μαθαίνει και σπουδάζει βαθειά τον άνθρωπο, την ψυχολογία του και την κοινωνία στην οποία ζούμε. Μπαίνει σε όλα τα σπίτια, σε όλες τις κοινωνικές τάξεις σε όλες τις

¹²⁵ Στο ίδιο, σ.13.

¹²⁶ Θωμάς Γεωργίου, *Ο Γιατρός στην κοινωνία*, εκδοτική εταιρεία Γράμματα, Αλεξάνδρεια 1928, σ. 11.

ψυχικές εκδηλώσεις». ¹²⁷ Τέλος υποστηρίζει ότι ο γιατρός είναι ο καθρέπτης της κοινωνίας καθώς «απόκειται στην κοινωνία να κάμει την κατάλληλη εκλογή μεταξύ των γιατρών και για την μόρφωση και για την ικανότητα και για την ηθική του. Από αυτή την άποψη μπορεί να πει ότι το γιατρό τον δημιουργεί η κοινωνία. Κάθε κοινωνία έχει το γιατρό που θέλει και που της αξίζει. Θα λέγαμε μάλιστα ότι για να μελετήσει μια κοινωνία, αρκεί κανείς να μελετήσει τους γιατρούς της. Είναι οι αντιπροσωπευτικοί της τύποι. Προσαρμόζονται εκεί που ζουν και συχνά όσοι δεν μπορούν να προσαρμοσθούν μ' όλα τ' άλλα των θαυμάσια προσόντα αποτυγχάνουν. Ο γιατρός της Γενεύης διαφέρει από το γιατρό της Αλεξάνδρειας, όχι γιατί οι σπουδές, η ευφυΐα, τα τεχνικά μέσα του ενός μπορεί να διαφέρουν του άλλου, αλλά γιατί η μια κοινωνία δεν μοιάζει με την άλλη.» ¹²⁸

Απόψεις σαν κι αυτές που εξέφραζαν οι Βλαβιανός και Γεωργίου δεν συναντώνται μόνο στην Ελλάδα. Σύμφωνα και με ξένες μελέτες, η ιατρική κοινότητα στην υπόλοιπη Ευρώπη, λόγω κυρίως της εξειδικευμένης γνώσης της, αντιλαμβανόταν τον εαυτό της ως μια ελιτίστικη ομάδα ακόμα και «ηρωική» σε ορισμένες περιπτώσεις. Παρά τις διακηρύξεις της για πολιτική ουδετερότητα και ανιδιοτελή φροντίδα για τις ανθρώπινες αξίες της υγείας και της περίθαλψης, είναι πλέον προφανές ότι ήταν επηρεασμένη από πολιτικές συμμαχίες. ¹²⁹ Στον 20^ο κυρίως αιώνα θα αρχίσουν να αναπτύσσονται οι ιατρικές ειδικότητες μαζί με τους διάφορους ανταγωνισμούς που θα φέρουν, προσπαθώντας καθεμιά να αναπτυχθεί και να παίξει όσο το δυνατόν μεγαλύτερο ρόλο στην ευρύτερη ανάπτυξη του συστήματος δημόσιας

¹²⁷ Στο ίδιο, σ.43.

¹²⁸ Στο ίδιο, σ.48-49.

¹²⁹ David Cantor, "Representing 'the public'. Medicine, Health and the Public Sphere in Britain, 1600-2000", στο Steve Sturdy ed., *Medicine, Health and the Public Sphere in Britain, 1600-2000*, Routledge, Λονδίνο, 2002, σ.149. Εισαγωγή στο Dorothy Porter & Roy Porter eds., *Doctors, Politics and Society: Historical Essays*, Editions Rodopi, Άμστερνταμ, Ατλάντα, 1993.

υγείας. Έντονος ήταν επίσης και ο ανταγωνισμός των επιστημονικά/πανεπιστημιακά κατηρτισμένων γιατρών με τις διάφορες παραϊατρικές ειδικότητες, οι οποίες μέχρι τότε είχαν μεγάλη απήχηση στον πληθυσμό και ιδιαίτερα σε αυτόν της υπαίθρου. Όπως αναφέρει και η Ute Frevert για τη Γερμανία, ακόμα και στα τέλη του 19^{ου} αιώνα οι ακαδημαϊκοί γιατροί αποτελούσαν μειοψηφία, η οποία επιπλέον ήταν συγκεντρωμένη στα αστικά κέντρα, λόγω του ότι εκεί έβρισκε φερέγγυα πελατεία.¹³⁰

Στην Ελλάδα ο ιατρικός κόσμος θα αρχίσει να συζητά την οργάνωση του κλάδου του ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, θα εντατικοποιηθεί όμως μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή όταν και τα ζητήματα της υγειονομικής οργάνωσης έγιναν περισσότερο έντονα.¹³¹ Οι αρχές μάλιστα του 20^{ου} αιώνα ήταν και η περίοδος όπου άρχισε να αναπτύσσεται ιδιαίτερα η προληπτική ιατρική, που κυρίως είχε να κάνει με τη κοινωνική υγιεινή και τη δημόσια υγεία. Για τους περισσότερους στοχαστές ιατρούς υπήρχε το οξύμωρο ότι από τη μια η αύξηση των ασθενειών αποδιδόταν στην ανάπτυξη του πολιτισμού, από την άλλη όμως και η επιτυχέστερη αντιμετώπισή τους αποδιδόταν στον ίδιο λόγο. Σύμφωνα και με τη γαλλική φράση «les pauvres ont la santé, les riches ont les remèdes», η ασθένεια οφειλόταν περισσότερο στην ευμάρεια παρά στην ανέχεια και ήταν αποτέλεσμα της ραγδαίας εξέλιξης του πολιτισμού, ενώ από την άλλη ακριβώς αυτή η εξέλιξη του πολιτισμού μείωνε τους δείκτες θνησιμότητας και αύξανε το προσδόκιμο ζωής. «Είναι αληθές και

¹³⁰ Ute Frevert, “Professional Medicine and the Working Classes in Imperial Germany”, *Journal of Contemporary History*, 20/ 4, (Οκτώβριος 1985), ειδικό τεύχος “Medicine, History and Society”, σ. 638.

¹³¹ Αντώνης Λιάκος «Πρόλογος» στο Γιάννης Κυριόπουλος-Αγάπη Καρέλα, *Από την Υγειονομική Σχολή Αθηνών στην Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας. Σύντομη ιστορική αναδρομή*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2011, σ.24-25 και Αντώνης Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα, 1993, σ. 33.

αναμφισβήτητον ότι ο εισβαλών και εις υμάς πολιτισμός μετά των καλών αυτού δώρων συναπεκόμισε και τα πικρά και άδωρα εκείνα δώρα του, άτινα έφευρεν πολυτέλεια και τα τόσα άλλα δεινά, τα οποία το μεν ισοζύγιον των εξόδων μας άρδην άνέτρεψαν τας δε αξιώσεις και απαιτήσεις μας, ως ατόμων, σφόδρα επολλαπλασίασαν»,¹³² έγραφε ο Αριστείδης Πανάς. Παρότι η ιατρική δεν μπορούσε να λύσει τα κοινωνικά προβλήματα όπως η φτώχεια ή ο αναλφαβητισμός, τα οποία καθιστούσαν πιο δύσκολη την αντιμετώπιση των ασθενειών, υπήρχε μια αισιοδοξία ότι μέσω της προληπτικής ιατρικής αλλά και των νέων θεραπευτικών μέσων θα μειώνονταν τα κρούσματα.

Η παροχή κοινωνικής πρόνοιας συνέβαλε στον αναπροσδιορισμό των ορίων του κράτους και της πολιτικής σημασίας της ιδιότητας του πολίτη στις σύγχρονες κοινωνίες.¹³³ Στις αρχές όμως του 20^{ού} αιώνα τα κράτη είχαν μικρή ανάμειξη στις δαπάνες για τη δημόσια υγεία¹³⁴ η οποία περισσότερο στηρίζονταν στην ιδιωτική πρωτοβουλία και στην αλληλοβοήθεια. Ενισχύονταν μάλιστα ταμεία ασθευείας και σωματεία να αναπτυχθούν δίνοντάς τους νομικά προνόμια, κάτι που στον γαλλόφωνο χώρο θα ονομαστεί *liberté subsidiée*.¹³⁵ Μόνο μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο θα αλλάξει η κατάσταση και, κάτω από την απειλή που αντιπροσώπευε για τις άλλες χώρες η Οκτωβριανή Επανάσταση και η πιθανή εξέγερση των εργατικών μαζών, θα

¹³² Αρ. Β. Πάνας, *Τρία θέματα Ιατροκοινωνικά υψίστης μελέτης ως εδίδαζεν από της πανεπιστημιακής έδρας*, τυπογραφείον Εστία Κ. Μάϊσνερ & Ν. Καργαδούρη, Αθήνα 1912, σ. 35.

¹³³ Dorothy Porter, *Health, Civilization and the State: A History of Public Health from Ancient to Modern Times*, Routledge, Λονδίνο, 1999, σ.197.

¹³⁴ Στο ίδιο, σ.198.

¹³⁵ Rita Schepers, "The Belgian medical profession, the order of physicians and the sickness funds (1900-1940)", *Sociology of Health and Illness*, 15/3, (1993), σ.376.

υπάρξει μια περισσότερο έντονη συμμετοχή του κράτους στον χώρο της δημόσιας υγείας σε όλους τους τομείς.¹³⁶

Στην Ελλάδα πάντως, όπως είδαμε και με τις απόψεις του Βλαβιανού, ο χώρος της δημόσιας υγείας μαστιζόταν από πολλαπλά προβλήματα, ενώ η υγιεινή βρισκόταν σε εμβρυακό επίπεδο. Ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ο φοιτητής της Ιατρικής Αναστάσιος Γραμματικός, στον πρόλογο της μετάφρασής του συγγράμματος *Ο Έρωσ και η Ακολασία* του Γάλλου ιατρού Louis Xavier Bourgeois (1828-1872), θα επισημάνει ότι ενώ στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες η υγιεινή κέρδιζε ραγδαία έδαφος, «η Ελλάς μόνη καθεύδει τον βαρούχειον ή τυρβάζει περί άλλα, οι δε τας τύχας αυτής μοιραίως διέποντες, ών η νωθρότης και η ακηδία εν τούτω δη του ζητήματος καταφαίνεται, τυφλώττουσιν ως μη ώφειλεν εις τας ανάγκας της κοινωνίας και κωφεύουσιν εις τας προτροπάς και επιτημήσεις τοιούτων φιλανθρώπων, ως ονομάζει ο Figuier¹³⁷ δεινών μάλιστα ασκληπιαδών οίοι οι του Εθνικού Πανεπιστημίου καθηγηταί, οίτινες ουχί άπαξ ύψωσαν την φωνήν και από τας έδρας και εν διατριβαίς την δημοσίαν υγιεινήν ελεεινολογούντες και την σπουδαιότητα αυτής καταδεικνύοντες».¹³⁸ Ο Γραμματικός ανέφερε και τον Γάλλο πολιτικό και στοχαστή Jules Simon (1814-1896), ο οποίος είχε δείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την υγιεινή και το κίνημα του υγιεινισμού.

Στην υπανάπτυξη της δημόσιας υγείας και υγιεινής στην Ελλάδα πάντως συμφωνούν και σύγχρονες μελέτες όπως αυτή της Λήδας Παπαστεφανάκη. Όπως

¹³⁶Patrice Bourdelais, “Cultural history of medical regulations”, *Hygiea Internationalis. An Interdisciplinary Journal for the History of Public Health*, 6/2 (2007), σ.8.

¹³⁷Louis Figuier (1819-1894) Γάλλος επιστήμονας και συγγραφέας.

¹³⁸Αναστάσιος Γραμματικός, «Πρόλογος» στο Dr. L.X.Bourgeois, *Ο έρωσ και η ακολασία εν σχέσει προς την υγείαν και τας νόσους*, εκ του τυπογραφείου της Ενώσεως, Αθήνα, 1881.

αναφέρει η υγειονομική κατάσταση των πόλεων ήταν σε εμβρυακό επίπεδο,¹³⁹ κάτι που έκανε την αντιμετώπιση των επιδημιών ακόμα πιο δύσκολη με αποτέλεσμα η φυματίωση, τα τραχώματα και ο τυφοειδής πυρετός να μαστίζουν τον πληθυσμό. Όπως αναφερόταν και σε έκθεση του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού του 1919, «η Ελλάδα, παρότι έχει πλούσιους κατοίκους οι οποίοι έχουν ιδρύσει νοσοκομεία, κατείχε περιορισμένους φυσικούς πόρους και είχε πληγεί σκληρά από τον πόλεμο»¹⁴⁰ Παράλληλα τονιζόταν η ανάγκη παρέμβασης και υποστήριξης του Ερυθρού Σταυρού στη χώρα. Κυρίως μόνο μετά την έλευση των προσφύγων αλλά και την επιδημία του δάγκειου πυρετού (1927-1928) έγιναν από την κυβέρνηση Βενιζέλου σοβαρά βήματα για την οργάνωση της δημόσιας υγείας.

Εδώ πάντως ενδιαφέρει φυσικά περισσότερο να δούμε το ρόλο και τη σημασία που είχαν σε αυτήν την προσπάθεια τα αφοροδίσια νοσήματα καθώς και οι εξειδικευμένοι ιατροί που τα αντιμετώπιζον, δηλαδή οι συφιλιδολόγοι-δερματολόγοι. Τα αφοροδίσια νοσήματα υπήρχαν σαφώς στην κοινωνία της Ελλάδας από τον 19^ο αιώνα, η αντιμετώπιση τους όμως υπήρξε ελλιπέστατη και επικεντρωνόταν μόνο στις εκδιδόμενες γυναίκες ή «κοινές» όπως ονομάζονταν τότε. Κομβικό σημείο στην ιστορία των αφοροδίσων νοσημάτων θα αποτελέσει αναμφίβολα η δημιουργία του νοσοκομείου «Ανδρέας Συγγρός», το οποίο θα χρηματοδοτηθεί από τη διαθήκη του γνωστού τραπεζίτη το 1910. Το νοσοκομείο, σύμφωνα και με μαρτυρίες, της εποχής θα αποτελεί ένα από τα καλύτερα, αν όχι το

¹³⁹ Λήδα Παπαστεφανάκη, «Δημόσια υγεία, φυματίωση και επαγγελματική παθολογία στις ελληνικές πόλεις στις αρχές του 20^{ου} αιώνα: η αντιφατική διαδικασία του αστικού εκσυγχρονισμού», Πρακτικά Συνεδρίου «Ελευθέριος Βενιζέλος και ελληνική πόλη. Πολεοδομικές πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις», Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»- Ε.Μ.Π.-Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών (Χανιά, 24-27 Οκτωβρίου 2002), Αθήνα, 2005.

¹⁴⁰ The American Red Cross. Commission to Greece. Survey of the Hospitals of Greece by major Carl E. Black, M.D., July 1 1919, printed by P.D.Sakellarios Athens.

καλύτερο, στο χώρο της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Είχε τέσσερα τμήματα, εκείνα των ανδρών και γυναικών που έστελνε για περίθαλψη ο επιθεωρητής των αφροδισίων νόσων και εκείνα στα οποία οι ασθενείς προσέρχονταν «οικεία βουλήσει». Γνωστοί είναι άλλωστε οι στίχοι του ποιήματος *Αμαρτωλό* της Γαλάτειας Καζαντζάκη: «φιλιά από στόματ' άγνωστα, βρισιές κι οι χωροφύλακες να με τραβολογάνε. Γλέντια καβγάδες ως να φέξει, αρρώστιες, αμφιθέατρο του Συγγρού κι ενέσεις 606». Επιπλέον το νοσοκομείο διέθετε και εξωτερικά ιατρεία, στα οποία εξετάζονταν αρκετοί ασθενείς. Η κίνηση του νοσοκομείου Συγγρού θα καταγραφεί και μέσα από την ετήσια έκδοση των *Αρχείων του Νοσοκομείου Α. Συγγρού*, την οποία θα καθιερώσει ο διευθυντής της κλινικής Γεώργιος Θ. Φωτεινός το 1937 και θα περιέχει τόσο τα πρακτικά των συνεδριάσεων της Ελληνικής Αφροδισιολογικής και Δερματολογικής Εταιρείας¹⁴¹ όσο και την έκθεση των πεπραγμένων του νοσοκομείου. Τέλος, χαρακτηριστικό είναι και το Μουσείο προπλασμάτων το οποίο δημιούργησε με την βοήθεια του ειδικού καλλιτέχνη Μητρόπουλου. Παρόμοιο μουσείο ο Φωτεινός είχε συναντήσει τόσο στο νοσοκομείο Saint Louis στο Παρίσι όσο και στην Πανεπιστημιακή Κλινική του Βερολίνου, όπου εργάστηκε δίπλα στον διάσημο Γερμανό δερματολόγο Oskar Lassar. Όσον αφορά την πόλη της Θεσσαλονίκης, αυτή θα αποκτήσει νοσοκομείο για τα αφροδίσια αρκετά μετά την προσάρτησή της, σύμφωνα και με την αναφορά του Κυριαζίδη, υγειονομικού επιθεωρητή του Υπουργείου Εσωτερικών, ο οποίος τόνιζε ότι η πόλη στερούνταν νοσοκομείου λοιμωδών νόσων και ειδικού νοσοκομείου αφροδισίων νοσημάτων.¹⁴²

Όπως αναφέρεται και σε κείμενα εκείνης της εποχής, η συμβολή του Φωτεινού ήταν καθοριστική για την καθιέρωση της Αφροδισιολογίας-Δερματολογίας

¹⁴¹ Ιδρύθηκε από τον Γ.Θ.Φωτεινό το 1914. Μέρος των πρακτικών δημοσιεύονταν πριν το 1937 σε ιατρικά περιοδικά όπως για παράδειγμα το περιοδικό *Πρακτικός Ιατρός*.

¹⁴² Κ.Ν.Κυριαζίδης, *Η Θεσσαλονίκη από υγιεινής απόψεως*, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου 1917, σ.75.

στην Ελλάδα, η οποία πριν από αυτόν βρισκόταν «εν νεκροβιώσει».¹⁴³ Ο αφροδισιολόγος στο νοσοκομείο Συγγρού, Πουρναρόπουλος αναφέρει επιπλέον ότι το πρόβλημα είχε γίνει εμφανές ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Μάλιστα το 1899 ο τότε Υπουργός των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης, Αθανάσιος Ευταξίας, στην αιτιολογική έκθεση του νομοσχεδίου περί οργανισμού του Πανεπιστημίου έγραφε ότι «η καταπληκτική επίδοσις των νοσημάτων τούτων εν τοις νεωτέροις χρόνοις, η επαπειλούσα όλας τας τάξεις της κοινωνίας, επέβαλεν εις τα πεπολιτισμένα Κράτη ίνα μεριμνήσωσιν ου μόνον περί συστάσεως ειδικής έδρας δι'αυτά εν τοις Πανεπιστημίοις αλλά και περί ανεγέρσεως καταλλήλων κλινικών, αίτινες χρησιμεύουσι και προς νοσηλείαν των πασχόντων και προς μόρφωσιν των μελλόντων να θεραπεύσωσι τα περί ών ο λόγος νοσήματα ιατρών. Παρ'ημίν όμως η έδρα της Κλινικής των αφροδισίων και δερματικών νοσημάτων από πολλών ετών στερείται ειδικού Καθηγητού. Το Κράτος έχει ιδρύσει Κλινική τινά μόνον δια γυναίκας αλλά η κατάσταση ταύτης είναι οικτρά υπό πάσαν έποψιν.»¹⁴⁴ Παρόμοιες αναφορές συναντώνται και για άλλες κατηγορίες ασθενών, όπως για παράδειγμα εκείνη των ψυχικά ασθενών¹⁴⁵. Τα αφροδίσια νοσήματα τέλος θα αποτελέσουν ζήτημα κοινωνικής ή λαϊκής υγιεινής, όπως έγραφε ο Δημήτρης Ι. Σαράτσης, ο

¹⁴³ Γεώργιου Κ. Πουρναρόπουλου, «Ιστορία της Αφροδισιολογίας και Δερματολογίας εν Ελλάδι. Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα» στα *Αρχεία του Νοσοκομείου Ανδρέα Συγγρού* έτος 1938, σ.107.

¹⁴⁴ Στο ίδιο, σ.108.

¹⁴⁵ Ο νευρο-φρενολόγος Ηλίας Μακρής σε μελέτη του (Οι φρενοπαθείς εγκληματίαι αλλαχού και εν Ελλάδι, 1924) αναφέρει για τις άθλιες συνθήκες που επικρατούσαν και στο Άσυλο Φρενοπαθών αλλά και τη διεθνή κατακραυγή κατά της Ελλάδας στο διεθνές συνέδριο εγκληματολογικής ανθρωπολογίας στο Άμστερνταμ το 1901. Η ελλιπής περίθαλψη των περιθωριακών κατηγοριών ασθενών και η διεθνώς άσχημη εικόνα της Ελλάδας στο εξωτερικό φαίνεται να έχει μακροχρόνιες ρίζες.

οποίος χαρακτήριζε τη σύφιλη κοινωνικό νόσημα και νόσημα το οποίο μεταδίδεται με την επαφή.¹⁴⁶

Το έντονο ιατρικό ενδιαφέρον τεκμηριώνεται από τις συχνές αναφορές του ιατρικού περιοδικού τύπου στα αφροδίσια αλλά και στο γεγονός ότι στην Ελλάδα δραστηριοποιούνταν τρεις αφροδισιολογικές ενώσεις, η Ελληνική Αφροδισιολογική και Δερματολογική Εταιρεία του Γεώργιου Θ. Φωτεινού που ιδρύθηκε το 1914, η Ελληνική Δερματολογική και Αφροδισιολογική Ένωση με γενικό γραμματέα τον γνωστό γιατρό και λογοτέχνη Ν.Ν. Δρακουλίδη,¹⁴⁷ η οποία ιδρύθηκε το 1926, και η Ελληνική Αντιαφροδισιακή Εταιρεία η οποία ιδρύθηκε το 1934¹⁴⁸. Προκαλεί ίσως ενδιαφέρον ότι σε μια χώρα με υποτυπώδες, τουλάχιστον στις αρχές του 20^{ου} αιώνα δημόσιο σύστημα υγείας αλλά και μικρό πληθυσμό υπήρχαν ήδη μέχρι τον Μεσοπόλεμο τρεις εταιρείες που ασχολούνταν αποκλειστικά με τα αφροδίσια και δερματολογικά νοσήματα. Υποθέτουμε ότι αυτός ο πληθωρισμός οφείλονταν στις συχνές διαπροσωπικές προστριβές εντός των ιατρικών κύκλων εκείνης της εποχής.

Παρά το ανοργάνωτο στο μεγαλύτερο μέρος του σύστημα δημόσιας υγείας στην Ελλάδα σε σύγκριση με άλλες χώρες, οι Έλληνες αφροδισιολόγοι ήταν γνώστες των εξελίξεων σε χώρες της Ευρώπης. Οι περισσότεροι οι γιατροί, και όχι μόνο αφροδισιολόγοι, οι οποίοι έγραφαν σε ιατρικά περιοδικά της εποχής αναφέρονταν συχνά σε ξένες μελέτες σχετικές με το αντικείμενό τους. Όσον αφορά πάντως τους αφροδισιολόγους αυτό διαπιστώνεται και μέσα από τις συνεχείς αναφορές τους σε ξενόγλωσσα άρθρα από διάσημα ξένα επιστημονικά περιοδικά, όπως τα γερμανικά *Dermatologische Wochenschrift* και *Münchener medizinische Wochenschrift* ή το

¹⁴⁶ Δημήτρης Ι. Σαράτσης, *Μαθήματα Λαϊκής Υγιεινής*, έκδοση Πυρσού Α.Ε., Αθήνα 1936, σ. 205.

¹⁴⁷ Τέως πρώτος βοηθός νοσοκομείου Saint-Louis, Παρίσι.

¹⁴⁸ Δεν καταφέραμε να βρούμε περισσότερα στοιχεία.

γαλλικό *Annales de dermatologie et de syphiligraphie*. Άλλη φυσικά οδός ήταν και η επιτόπια έρευνα και εργασία Ελλήνων ιατρών στο εξωτερικό για να ενημερωθούν πάνω στις εξελίξεις. Στήλες επίσης με ιατρικά νέα από την Ευρώπη είχαν καθιερωθεί στα περισσότερα από τα ιατρικά περιοδικά.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της επικοινωνίας και μεταφοράς γνώσης είναι η μαρτυρία του γιατρού Φ. Μοσχούλα,¹⁴⁹ ο οποίος μαζί με τους γιατρούς Α.Θεοδοσάτο (νοσοκομείο Συγγρού) και Γ.Δεσύπρη (Ζάννειο νοσοκομείο) ταξίδεψαν από το Παρίσι στη Φρανκφούρτη και το Wiesbaden το 1910 για να συναντηθούν με τους Paul Ehrlich και Weintrand και να ενημερωθούν σχετικά με τις εξελίξεις όσον αφορά την νέα μέθοδο την οποία είχε εφεύρει ο Ehrlich. Μέσα από τη γλαφυρή αφήγηση του Μοσχούλα,¹⁵⁰ ο οποίος αναφέρει ότι ένωθε συγκίνηση που θα αντίκριζε τους «βλοσυρούς οφθαλμούς του πελώριου Τεύτονος», ενημερωνόμαστε για τις επιθέσεις τις οποίες δεχόταν ο Ehrlich από τον γαλλικό τύπο και ιδιαίτερα από το γιατρό Charles Joseph Borchard, ο οποίος έφτασε στο σημείο να κατηγορήσει τον Ehrlich ότι κρατούσε για αρκετό καιρό αδημοσίευτα τα αποτελέσματα της έρευνας του. Μάλιστα φτάνει στο σημείο να τον κατηγορήσει ακόμα και για κλοπή της μεθόδου από τον Γάλλο Francois Henri Hallorpeau. Παρόμοιες φυσικά διαμάχες δεν είναι σπάνιο φαινόμενο στην ιστορία της ιατρικής, αν και σε αυτή την περίπτωση μπορούμε να υποθέσουμε και λόγω της χρονικής περιόδου μια διάσταση εθνικού ανταγωνισμού. Άλλωστε ο Ehrlich ήταν διευθυντής του *Königlichen Institutes für experimentelle Therapie* που ανταγωνιζόταν σε φήμη το Ινστιτούτο Pasteur, ενώ είχε άμεση σχέση και με μελέτες που αφορούσαν την υγιεινή του πολέμου

¹⁴⁹ Φ. Μοσχούλας, *Το «606» και η σύφιλις*, Τύποις Π.Α., Πετράκου, Αθήνα, 1911.

¹⁵⁰ Υπογράφει ως πρώην επιμελητής του εν Αθήναις νοσοκομείου των μεταδοτικών νοσημάτων.

(Kriegshygiene).¹⁵¹ Ο Μοσχούλας πάντως φαίνεται να έχει προσωπικές σχέσεις και με άλλους καταξιωμένους γιατρούς εκείνης της περιόδου όπως ο Alfred Bertheim, ο Dr. Duhot από τις Βρυξέλλες και ο Leonor Michaelis από το Βερολίνο. Μάλιστα φαίνεται τεχνικά κατηρτισμένος, καθώς αναφέρει όλες τις τότε γνωστές μεθόδους παρασκευής του Salvarsan, όπως η μέθοδος του Wechelmann, του Blaschko, του Herxheimmer και του Emery. Τέλος στη συνέχεια του βιβλίου του ο Μοσχούλας αναφέρει αναλυτικά τους τρόπους μετάδοσης (επαφή εκκρίματος με εκδορά ή αμυχή στο δέρμα, θηλασμός, πλακούντας) και τα στάδια της σύφιλης (πρωτοπαθής, δευτεροπαθής, τριτοπαθής), ενώ τέλος επισημαίνει ότι η σύφιλη και τα αφροδίσια παρατηρούνται περισσότερο στις πόλεις όπου, παρά τις εν συγκρίσει με την ύπαιθρο καλύτερες συνθήκες υγιεινής, δύσκολα τηρούνται οι κανόνες της.¹⁵²

Παρόμοιες αναφορές σε τεχνικά και κλινικά ζητήματα μπορεί να συναντήσει κανείς στα περισσότερα ιατρικά περιοδικά εκείνης της περιόδου. Ο ιατρός Δρακουλίδης για παράδειγμα, συνοψίζοντας τις θετικές επιδράσεις του «606», αναφέρει ότι «έσχεν εξίσου κολοσσιαία απήχηση επί της κοινωνικής σημασίας της σύφιλης και επί της εθνικής οικονομίας, διότι έπαυσε το ειδεχθές θέαμα της νόσου το οποίο στιγμάτιζε κοινωνικά ένα άτομο, σταμάτησε η κακή πρόληψις εναντίων των πασχόντων και δημιουργήθηκε η κοινωνική πεποίθησις ότι είναι μια νόσος όπως όλες οι άλλες και ασφαλώς θεραπεύεται. Παρεμποδίσθηκε η θραύσις της εθνικής ζωτικότητας εκ των θνησιγενών συφιλιδικών εμβρύων ή των γεννημένων με αβαρίας της νόσου, διότι σήμερα και η επί της εγκύου γυναικός εφαρμογή αντισυφιλιδικής θεραπείας δύναται να προλάβη τας ατυχείς ταύτας γεννήσεις. Έλειψαν επίσης οι

¹⁵¹ Jonathan Liebenau, "Paul Ehrlich as a commercial scientist and research administrator", *Medical History* 34 (1990), σ.73.

¹⁵² Μοσχούλα, *Το 606*, ό.π., σ.79.

λεγεόνες των τυφλών, των ακρωτηριασμένων, των παραφρόνων οι οποίοι παρέλυαν την κοινωνική και οικογενειακή ζωή του τόπου».¹⁵³

¹⁵³ Ν.Ν. Δρακουλίδη, *Η εικοσιπενταετηρίς του «606»*. Αναδρομική ανασκόπησης της σφίλιδος και της θεραπείας αυτής, ανατύπωση από το περιοδικό *Ελληνική Ιατρική*, έτος 9^{ον}, τεύχος 9^{ον} (Θεσσαλονίκη 1935), σ. 22.

2.2. Γιατροί μιλούν για τη σύφιλη και την πορνεία στην Ελλάδα.

Στα προηγούμενα αναφερθήκαμε τόσο σε θέματα που αφορούν την δημόσια υγεία, την κοινωνική υγιεινή και φυσικά τα αφροδίσια νοσήματα στην Ελλάδα. Όπως είπαμε, οι περισσότεροι Έλληνες αφροδισιολόγοι είχαν αναμφίβολα γνώση των εξελίξεων σε χώρες του εξωτερικού. Ήταν μάλιστα αναγκασμένοι να μετεκπαιδευτούν στο εξωτερικό καθώς η πανεπιστημιακή εκπαίδευση, και ιδιαίτερα στον κλάδο της αφροδισιολογίας/δερματολογίας δεν ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένη. Η κατάσταση θα αρχίσει να αλλάζει με την έναρξη του Νοσοκομείου Συγγρού και την πανεπιστημιακή διδασκαλία και έρευνα σε αυτό του Γ. Φωτεινού.

Κεντρικό ρόλο όμως στην εργασία μας έχει η συζήτηση που έγινε γύρω από το νόμο 3032 και την αποτελεσματικότητά του. Ο ν.3032 ήταν ο πρώτος κεντρικά σχεδιασμένος νόμος, ο οποίος προσπαθούσε να αντιμετωπίσει τόσο την πορνεία όσο και τα αφροδίσια νοσήματα. Για τον νόμο δεν υπάρχουν αρκετές πληροφορίες όσον αφορά τα όσα προηγήθηκαν της ψήφισης του και κυρίως η εισηγητική έκθεση ή τα όσα διατυπώθηκαν στο κοινοβούλιο. Τα όσα καταφέραμε να συγκεντρώσουμε αφορούν περισσότερο κριτικές του νόμου οι οποίες έγιναν μετά την ψήφιση του. Η γενική πάντως άποψη και αίσθηση είναι ότι ο νόμος, όσο κι'αν είχε ατέλειες, - άλλωστε ποιος νόμος που αφορούσε εκείνη την περίοδο τα ζητήματα της πορνείας και των αφροδισίων δεν είχε;- κάλυψε ένα κενό το οποίο ήταν ιδιαίτερα έντονο για την Ελλάδα. Η χώρα χρειάστηκε να φτάσει στο 1922 για να καταρτίσει για πρώτη φορά ένα συγκεντρωτικό νόμο ο οποίος όμως θα αργήσει και πάλι να εφαρμοστεί σε όλη την επικράτεια¹⁵⁴.

¹⁵⁴ Τον Ιανουάριο του 1929 θα εφαρμοστεί σε όλη την Ελλάδα. Μέχρι τότε ίσχυε σε πόλεις στις οποίες είχε συσταθεί αστυνομία πόλεων όπως η Αθήνα-Πειραιάς, η Πάτρα και η Κέρκυρα.

Ο συγκεκριμένος νόμος συστηματοποιούσε κατά κάποιον τρόπο όλες τις προηγούμενες ρυθμίσεις και διατάξεις που αφορούσαν τόσο την πορνεία όσο και τα αφροδίσια. Για παράδειγμα δύο χρόνια νωρίτερα, δηλαδή τον Αύγουστο του 1920, είχε προηγηθεί και η εγκύκλιος με αριθμό 21967 του Υπουργείου Εσωτερικών, με τίτλο «περί μέτρων προς περιστολήν των αφροδίσιων νοσημάτων». Στη γνωστή μελέτη του για την πορνεία το 1929, ο αφροδισιολόγος Ν.Ν. Δρακουλίδης, μορφή με πολύπλευρο έργο της εποχής εκείνη, αναφέρει ότι το σύστημα που εξυπηρετούσε ο νόμος 3032 ήταν το διακανονιστικό «καταστών» όμως «εσχάτως ηπιώτερον δια της παροχής δικαιωμάτων ελευθερίας εις τας εν πορνείαις πόρννας».¹⁵⁵

Θα δούμε τώρα συνοπτικά τις απόψεις των γιατρών για τα αφροδίσια και την πορνεία ξεκινώντας από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Στα τέλη λοιπόν του 19^{ου} αιώνα πριν από το νόμο 3032 αλλά και την ίδρυση του Νοσοκομείου Συγγρού, ο Αριστείδης Πάνας, στην ιατροκοινωνική μελέτη του με τον χαρακτηριστικό τίτλο *η Αφροδίτη εκπορθούσα τον οίκον μας και τα θύματα της*, εξέφραζε τη δημοφιλή για την εποχή εκείνη άποψη της ενοχικής τους προέλευσης. Υποστηρίζει ότι και ο πατέρας και η μητέρα είναι εξίσου ένοχοι όταν έχουν εξωσυζυγικές σχέσεις, ενώ για την γυναίκα σε ορισμένες περιπτώσεις αυτό σήμαινε και εκδίωξη της από τον συζυγικό οίκο και κατάληξη σε οίκο ανοχής.¹⁵⁶ Για την κατάσταση μάλιστα του τότε νοσοκομείου καθώς και τους υγειονομικούς ελέγχους που εκτελούσε η αστυνομία ο Πάνας είναι εξαιρετικά επικριτικός και, όπως και άλλοι σχολιαστές της εποχής, τους θεωρούσε αναποτελεσματικούς. Όπως αναφέρεται στο έργο του, «αλλά και περί εν γένει

¹⁵⁵ Ν.Ν. Δρακουλίδης, *Ιστορική και Κοινωνική Επισκόπησης της πορνείας από διεθνούς και ελληνικής απόψεως*, Μελέτες. Χρόνος Α' αριθμός 11-12, Ιούνιος 1929, Βιβλιακά καταστήματα Γεωργίου Η. Καλέργη, Αθήνα, σ. 54.

¹⁵⁶ Αρ. Β. Πάνας, *Η Αφροδίτη εκπορθούσα τον οίκον μας και τα θύματα της. Μελέτη καθαρός ιατροκοινωνική*. Εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων «Παλιγγενεσίας» Αθήνα, 1898, σ.11.

αστυνομικής ιατρικής επισκέψεως εις ύποπτα και λίαν επισφαλή της υγείας μέρη, τις ποτέ εφρόντισε να εισαγάγη την κρυφίαν και αιφνιδίαν και ανύποπτον ταυτοχρόνως εποπτείαν, όπως συλλάβη πολλάκις όργανα αστυνομικά, μη εκτελούντα το καθήκον των, αλλά ακούμενα (πεισθέντες εκ πολλών περιστατικών) να αφήνωσι το μόλυσμα όλως εκτεθειμένον και πολλάκις παρά του ιδίου νόμου ήθελεν είπη τις λίαν προσφυώς προστατευόμενον; Ποία ποτέ ιατρική ειδικότης επρυτάνευσεν εις την περίστασιν ταύτην; Δεν υπάρχει Μονή ιερειών Αφροδίτης ενταύθα, ούτε εν Πειραιεί και λοιπαίς του Κράτους επαρχίαις να μη παρέχη ύποπτον υγείαν». ¹⁵⁷

Όσον αφορά μάλιστα το τότε νοσοκομείο των αφροδίσιων νοσημάτων, αυτό χαρακτηρίζεται ως «μάνδρα κυριολεκτικώς και του χειρίστου είδους, εκεί νομίζει τις ότι επίτηδες εστήθη εν είδει τοπικής εκθέσεως, ίνα εις τους ξένους και ημετέρους εκτίθεται η ανατολική ρυπαρότης καθ' όλην της την μορφήν και με προόδους μάλιστα· αλλά και περί εν γένει κλινών και νοσηλείας μέσων τι να είπω;» ¹⁵⁸

Βλέπουμε στη γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Πάνας ότι οι οίκοι ανοχής χαρακτηρίζονται ως μονές των ιερειών της Αφροδίτης, ενώ οι συνθήκες που επικρατούσαν χαρακτηρίζονται ανατολίτικες. Η προσέγγιση αυτή που συναντάται και σε άλλα ιατρικά κείμενα της εποχής, δείχνει πιθανώς, την επιρροή της δυτικής σκέψης στην ιατρική κοινότητα. Η προσπάθεια εκμοντερνισμού άλλωστε και αλλαγής των νοοτροπιών όσον αφορά την περίθαλψη θα φέρουν πολλές φορές τους γιατρούς σε σύγκρουση με τους κάθε λογής κομπογιαννίτες. Όσον αφορά τις προτάσεις του Πάνα, αυτές θα επικεντρωθούν στην καλύτερη ιατρική επιθεώρηση των γυναικών εν γένει και όχι μόνο των εκδιδόμενων από πεπειραμένους γιατρούς, οι οποίοι θα είναι καλά αμειβόμενοι, θα υπόκεινται όμως σε εποπτεία και θα είναι

¹⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 13.

¹⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 14.

κληρωτοί ανά μήνα, ενώ για τις γυναίκες των οίκων ανοχής πρότεινε βασικά τον πενταετή εγκλεισμό τους σε άσυλα για την πλήρη αποθεραπεία τους αλλά και για την απομάκρυνσή τους από τους οίκους της διαφθοράς.¹⁵⁹

Ο Αθανάσιος Τραχίλης, υφηγητής των δερματικών και συφιλιδικών νοσημάτων στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, υποστήριξε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ότι η σύφιλη παρατηρείται περισσότερο στις μεγάλες πόλεις και στα λιμάνια ενώ δεν είναι τόσο συχνή στις μικρές πόλεις και στην εξοχή, όπου οι συναθροίσεις είναι «ολιγότερον ζωηραί και η ζωή ησυχότερα».¹⁶⁰ Εκτός από την εκπόρνευση, η οποία είναι «πηγή ανεξάντλητος της μολύνσεως», ιδιαίτερη έμφαση δίνει στην ηθική κατάπτωση και διαφθορά των ηθών. Παραθέτοντας μελέτη του Fournier αναφέρει τα είδη των προκλήσεων όπως «η πρόκλησις νυκτερινή των τριόδων, πρόκλησις πρωινή των νεαρών γυναικών υπό το πρόσχημα εργατίδος, πρόκλησις καταστημάτων τινών βιβλιοπωλείων και αρωματοπωλείων, πρόκλησις πέριξ των λυκείων, πρόκλησις ζυθοπωλείων και υπογείων οινοπωλείων», εκτός από «την πρόκλησιν των γυναικών εις τους δημοσίους χορούς και μικρά τινά θέατρα, άτινα δεν πρέπει να καταδικάζωμεν και πάρα πολύ καθ' ότι εκείνοι οίτινες εκτίθενται ούτως εις την συφίλιδα έρχονται εκουσίως να την ζητήσωσιν».¹⁶¹ Μέσα από τα λόγια του Τραχίλη αναγνωρίζουμε την τάση στην αναγωγή στις αυθεντίες όχι μόνο του Fournier αλλά και άλλων ξένων γιατρών, όπως των Charles Mauriac και Lucius Duncan Bulkley. Εμφανής είναι επίσης η τάση να ενοχοποιούνται οι γυναίκες στις περισσότερες περιπτώσεις αλλά και εκείνοι που μολύνθηκαν εκούσια. Διαφορετική είναι η στάση του απέναντι στη «σύφιλη των αθώων», έννοια που είχε εισέλθει από το διεθνές

¹⁵⁹ Στο ίδιο, σ.33-34.

¹⁶⁰ Αθανάσιος Ι. Τραχίλης, *Υγιεινή του Συφιλιδικού*, εκ του τυπογραφείου Παρ. Λεώνη, Αθήνα, 1907, σ. 10.

¹⁶¹ Στο ίδιο, σ. 15.

περιβάλλον. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Bulkley, τον οποίο μνημονεύει, είχε συγγράψει μελέτη με τίτλο *Syphilis in the innocent (syphilis insontium) clinically and historically considered* το 1894.

Όσον αφορά μάλιστα την εκούσια-ένοχη μόλυνση αλλά και την ηθική κατάπτωση, παρόμοιες απόψεις δεν υποστηρίζονταν μόνο για την σύφιλη αλλά εξέφραζαν μια από τις καλά εδραιωμένες ιδέες στο πλαίσιο των νοοτροπιών, σύμφωνα με την οποία η ασθένεια ενός προσώπου σχετιζόταν και με την ποιότητα του ήθους του, πράγμα που είχε σχέση και με το αίσθημα εθνικής ευθύνης. Ο Ιωάννης Καρδαμάτης, για παράδειγμα, σημαντική προσωπικότητα στον αγώνα κατά της ελονοσίας στην Ελλάδα κατά το Μεσοπόλεμο, θα γράψει στο βιβλίο του με τον χαρακτηριστικό τίτλο, *Η ελονοσιογενής εγωπάθεια. Κατάρα εθνική: «τηρούντες με συνείδησιν, άκαμπτον ψυχικήν δύναμιν και συστηματοποιημένην προσπάθειαν την υγείαν και εντείνοντες τας προσπαθείας μας προς αποτροπήν του ολέθρου, σώζομεν την διανοητικήν ενέργειαν, κραταιούμεν την ζωτικότητα και προάγομεν χαλυβδούντες την δυναμικότητα του Έθνους. Συνεπώς ο εστερημένος εθνικών παλμών και συνειδήσεως εθνικής, παραβαίνων τους ηθικούς νόμους, τα δόγματα της ορθής ψυχολογικής υγιεινής και την επιτέλεσιν υπερτάτου καθήκοντος της αγάπης και αλληλεγγύης, εγκληματεί ασυγγνώστως ου μόνον προς εαυτόν ως αναμένων μοιρολατρικώς τον καταποντισμόν του, αλλά και προς αυτούς ετι τους θεμελιωτές της ελληνικής ελευθερίας, οίτινες με το αίμα και τους ηρωισμούς των επετέλεσαν το θαύμα της Παλιγγενεσίας»*.¹⁶²

Σε μια άλλη τώρα μελέτη των αρχών του 20^{ου} αιώνα, ο Αριστοτέλης Π. Κούζης, σε υπόμνημα του προς την Αστυνομική Διεύθυνση Αττικοβοιωτίας,

¹⁶² Ιωάννης Π. Καρδαμάτης, *Η Ελονοσιογενής εγωπάθεια. Κατάρα εθνική*, εκ του τυπογραφείου Παρασκευά Λεώνη, Αθήνα, 1933, σ. 68-69.

Αρχηγείο Χωροφυλακής, προτείνει ορισμένα μέτρα για την πάταξη της πορνείας και κατά συνέπεια και των αφροδίσιων, κάτι για το οποίο, όπως αναφέρει, «πάντες αντιλαμβάνονται την ανάγκη αλλά κανένας δεν τολμά να μιλήση δημοσία περί τούτου».¹⁶³ Ο Κούζης υποστηρίζει ότι ήδη από το 1347 και τη βασίλισσα Ιωάννα της Σικελίας (Queen Joanna I of Naples), η οποία δημιούργησε τον πρώτο κρατικά ελεγχόμενο οίκο ανοχής, το διακανονιστικό σύστημα είναι εκείνο που εφαρμόζεται σε διάφορες χώρες και είναι το πλέον αποτελεσματικό. Ο Κούζης τονίζει την ελλιπή εξέταση των κοινών γυναικών και για παράδειγμα αναφέρει ότι δεν εξετάζονταν όσες είχαν έμμηνο ρύση, ενώ άλλες προσπαθούσαν να ξεγελάσουν τους γιατρούς παρουσιάζοντας οθόνιο άλλης γυναίκας. Οι πλύσεις, οι καυτηριασμοί και οι αποσπογγισμοί ήταν άλλοι τρόποι καθαρισμού των γυναικών πριν από την εξέταση. Τονίζει επίσης και την ούτως ή άλλως απειρία ή και προχειρότητα των αστυϊατρών. Για τον Κούζη όμως το μεγαλύτερο πρόβλημα για τη μετάδοση των αφροδίσιων νοσημάτων ήταν οι κρυφές, μη εξεταζόμενες γυναίκες. Ο ίδιος μάλιστα ακριβώς γι' αυτόν το λόγο θεωρεί ότι λανθάνουν «οι φρονούντες ότι φιλελεύθερον πρέπει και παρ' ημίν να πνεύση πνεύμα όσον αφορά τας κοινάς γυναίκας και να εγκαταλειφθώσιν αύται άνευ ιατρικής επισκέψεως όπως εις την Αγγλίαν, την Ολλανδίαν και Δανίαν».¹⁶⁴ Για τον Κούζη όμως οι γυναίκες σε αυτές τις χώρες έχουν άλλη νοοτροπία και συνήθειες, καθώς, όπως λέει, καθαρίζονται συχνά και επαρκώς ενώ στην Ελλάδα μόνο ο φόβος του νοσοκομείου τις αναγκάζει να πλένονται.

Ο Κούζης θεωρεί ότι το αποτελεσματικότερο ίσως σύστημα ρύθμισης της πορνείας εφαρμοζόταν από το 1909 στην πόλη της Βουδαπέστης. Όπως λέει, στη Βουδαπέστη ίσχυε η εθελούσια εγγραφή των κοινών γυναικών και το μικτό σύστημα

¹⁶³ Αρ. Π. Κούζης, *Συλλογή Ιατρικών Πραγματειών. Δημοσιευθεισών*, τύποις αδελφών Β. Φραντζεσκάκη, Αθήνα, 1914, σ. 69.

¹⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 75-76.

της «εν ελευθερίοις οίκοις ή κατά μόνας διαμονής κοινών γυναικών, επιβάλλεται δε κατά γενικόν κανόνα και άνευ εξαιρέσεως ιατρική επίσκεψις δις της εβδομάδος και η υποχρεωτική εν τω νοσοκομείω νοσηλεία εν περιπτώσει ασθενείας. Ως όριον ηλικίας των εν οίκοις ασωτείας διαβιουσών ορίζεται τα 20^{όν} έτος».¹⁶⁵ Στη Βουδαπέστη η αστυνομία προσπαθούσε να βρει έντιμη εργασία στις γυναίκες εκείνες οι οποίες κατέφευγαν στην πορνεία λόγω οικονομικών αιτίων, ενώ όσες επέμεναν στον «ανήθικο» βίο τους έπρεπε να περάσουν από εξετάσεις και αφού κρίνονταν κατάλληλες (για παράδειγμα δεν έπασχαν από αφροδίσιο ή φυματίωση ή δεν ήταν παρθένες) θα μπορούσαν να πάρουν άδεια.

Ο Κούζης αναφέρει τη διάταξη υπ' αριθμόν 9504 του 1913 του Αρχηγείου της Χωροφυλακής για τη δημιουργία επιτροπής για μελέτη με θέμα, «περί της ανάγκης συστάσεως λαϊκών και ευθηνών οίκων ανοχής εν Αθήναις, του τρόπου της λειτουργίας αυτών και του τόπου της εγκαταστάσεώς των». Σύμφωνα με την έρευνα της επιτροπής, η Αθήνα αριθμούσε πέντε οίκους ανοχής με ελάχιστες γυναίκες (16 τον αριθμό) εκτός εκείνων που νοσηλεύονταν σε νοσοκομείο, αριθμός μικρός για μια πόλη που, σύμφωνα με τον Κούζη, αριθμούσε τότε 200.000 κατοίκους. Οι κοινοί οίκοι μάλιστα «εν Πειραιεί απέχουσι λίαν των Αθηνών το δε τίμημα αυτών προς την απώλειαν χρόνου καθίσταται βαρύ διά τους κατοίκους της Αθήνας». Ο Κούζης αναφέρει ότι τα δύο «ιδεολογικά» στρατόπεδα για την πορνεία χωρίζονταν σε όσους υποστήριζαν την αναγκαστική ανοχή της και την ύπαρξη κοινών οίκων αλλά υπό αυστηρή επιτήρηση, ενώ όσοι ανήκαν στο δεύτερο «δεν βλέπουν τον εταιρισμόν ως πλημμέλημα δ' ούτε ανοχήν επιτρέπουσι, απαιτούσι δε μάλιστα και την κατάλυσιν των υφισταμένων διατάξεων της αστυνομίας των ηθών και την κατάργησιν των οίκων

¹⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 79.

ανοχής».¹⁶⁶ Ο ίδιος τάσσεται υπέρ της κρατικής ρύθμισης της πορνείας, διότι ιδιαίτερα την προπολεμική εποχή «αι συνθήκαις αι οποίαις ισχύουν στην κοινωνίαν γέννησαν αναπόφευκτον ανάγκη δια' εταιρισμόν».¹⁶⁷ Η ρύθμιση και επιτήρηση της πορνείας πρέπει να γίνει μέχρι το κράτος να μπορέσει να αντιμετωπίσει εκείνους τους κοινωνικούς παράγοντες που την εκκολάπτουν ώστε να προφυλάξει την κοινωνία από τα αφροδίσια. Η ίδρυση λοιπόν οίκων ανοχής επιβάλλεται για λόγους προστασίας του κοινωνικού σώματος. Σύμφωνα με τον Κούζη, οι οίκοι αποτελούν «ασφαλιστική δικλείδα προς προφύλαξιν της αγνότητος εντίμων γυναικών, διότι τούτο βεβαίως εν πεπολιτισμένων κράτει θα έχη θέσιν μόνον προκειμένου περί ατόμων δεσποζομένων υπό της ανάγκης ή τυφλουμένων υπό των παθών, αλλά βεβαίως όμως μεγάλως θέλει επηρεάσει ου μόνον την εξασκουμένην κρυφίαν, ήτις κυριώτατα είναι η αστείρευτος πηγή δι' ης μεταδίδονται τα αφροδίσια πάθη, τα πλημμυρήσαντα την Ελλάδα και απειλούντα ταύτην δι' εκφυλισμόν, αλλά και την κρυφίως εξασκουμένην παθητικήν παιδεραστείαν, ης κρούσματα τινά παρουσιάσθησαν παρ' ημίν αναγκάσαντα τας Αρχάς και περί τούτου σοβαρώς να μεριμνήσωσι».¹⁶⁸ Επιθυμία τέλος και του ίδιου ήταν η σύσταση Αστυνομίας Ηθών, κάτι που θα συμβεί το 1926-27, θα αναφερθούμε όμως στη συνέχεια όταν θα κάνουμε αναφορά και στη δράση του Αριστοτέλη Κουτσομάρη.

Οι περισσότερες πάντως εκδόσεις σχετικά με τη σύφιλη και την πορνεία πριν από το 1922 είναι μεταφράσεις ξένων μελετών, όπως για παράδειγμα η περίφημη εκείνη την περίοδο, μελέτη του Ρώσου γιατρού Veniamin Mikhailovich Tarnovskii, *Χαμαιτυπεία και η σύφιλις*. Ο Tarnovskii οποίος ασκούσε έντονη κριτική στο κίνημα του καταργητισμού αποτελούσε σημαντική ιατρική προσωπικότητα της τσαρικής

¹⁶⁶ Στο ίδιο, σ.87.

¹⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 88.

¹⁶⁸ Στο ίδιο, σ.89.

Ρωσίας, ενώ και η γυναίκα του Praskovia Tarnovskaia, γνωστή στην Ευρώπη ως Pauline Tarnowsky θα έχει σημαντική επιρροή και σε άλλες χώρες και θεωρητικούς όπως για παράδειγμα ο Cesare Lombroso. Η έκδοση του βιβλίου σε μετάφραση του Δημητρίου Δούλα, διδάκτορα της Ιατρικής, παρουσιάζει πολλά προβλήματα, όπως για παράδειγμα το εξόφθαλμο λάθος ότι ιδρυτής του κινήματος «British, Continental, and General Federation for the Abolition of Government Regulation of Prostitution» το 1875 παρουσιάζεται κάποιος M. Butler,¹⁶⁹ ενώ φυσικά ήταν η Josephine Butler. Ακόμα όμως και το όνομα του συγγραφέα αναγράφεται ως Δ. Ταρνόβσκυ πιθανότατα από λάθος αφού δεν μπορούσαμε να βρούμε άλλον συγγραφέα. Διαπιστώνουμε λοιπόν ακόμα και την προχειρότητα με την οποία εκδόθηκαν ορισμένα σχετικά έργα πιθανότατα λόγω και της άμεσης ανάγκης σχετικών τίτλων στην ελληνική αγορά. Ο Tarnovskii, με τον οποίον συμφωνεί και ο Δούλας, ψέγει τους ηθικολόγους, υπονοώντας τους υποστηρικτές του κινήματος της Butler, και υποστηρίζει ότι μόνο ο γιατρός «εξετάζων απάσας τας φυσικάς και ψυχικάς ανωμαλίας εξάγει γενικά συμπεράσματα περί των ανοσιών τύπων της αναπτύξεως. Επειδή οι ηθικολόγοι και ευεργέται εξαρτώνται εις ταύτας τας εξομολογήσεις και κατ' αυτούς, κατά το μάλλον και ήττον ειλικρινούς μετανοίας, αείποτε εξαπατώνται, πιστεύοντες ότι αι δημόσιαι παιδίσκαι τυχαία θύματα τυγχάνουσι των παρεκτροπών των ανδρών».¹⁷⁰ Στο αποκορύφωμα άλλωστε της κριτικής που κάνει στο περισσότερο φιλελεύθερο σύστημα του καταργητισμού, υποστηρίζει ότι «ούτε διά σοφισμάτων, ούτε διά της υποβολής στατιστικών, σφαλερών συμπερασμάτων, επικλήσεως προς την ισότητα και προσωπικήν ελευθερίαν δυνατόν να μεταβληθή το απλούν και πάσι καταληπτόν

¹⁶⁹ Στη γερμανική μετάφραση η φράση είναι ακριβώς Mistriss Butler, φαίνεται όμως ότι είτε ο τυπογράφος είτε ο μεταφραστής έκανε λάθος.

¹⁷⁰ Ταρνόβσκη Δ., *Χαμαιτυπεία και η Σύφιλις* υπό Δημήτριου Π. Δούλα, εκ του τυπογραφείου των αδελφών Περρή, Αθήνα, 1892, σ. 9.

γεγονός, ότι η συφιλιδική και ελευθέρα πόρνη τη κοινωνία μάλλον κινδυνώδης τυγχάνει της αυτής πόρνης αλλ' επιτηρουμένης και εγκαίρως εν τω θεραπευτηρίω αποστελλομένης.»¹⁷¹

Πέραν των μεταφράσεων συναντήσαμε επιπλέον και μελέτες Ελλήνων γιατρών που ζούσαν στο εξωτερικό. Μια δημοφιλής μελέτη ήταν του Γεώργιου Κατσαίνου, γιατρού στη Βοστώνη (Μασαχουσέτη) των ΗΠΑ. Και ο Κατσαίνος είναι υποστηρικτής του διακανονισμού. Σύμφωνα με μελέτες τις οποίες παραθέτει, «το ελάχιστο όριο μολύνσεων το είχαν οι Γερμανοί το έθνος το κατεξοχήν αυστηρότερον κυβερνώμενον, το μέγιστον δε οι Άγγλοι εν τη χώρα των οποίων σεμνοτυφία και πορνεία, υποκρισία και μέθη αχαλίνωτη ακολασταίνουν. Η καταπληκτική δ' αυτή διαφορά εις τους αριθμούς πείθει ότι η διάταξις και ο κανονισμός της πορνείας είναι ανώτερα παντός άλλου μέτρου προς περιορισμόν και ελάττωσιν της εκ συφίλιδος μολύνσεως».¹⁷² Οι εκφράσεις του μάλιστα για τις πόρνες είναι σκληρές. Τις παρομοιάζει με «έχιδνες» και «όφεις» που εκχέουν το δηλητήριό τους στους άνδρες. Όσες όμως επιβλέπονται και επιθεωρούνται τακτικά, όπως γίνονταν και σε άλλες χώρες της Ευρώπης, «έχουν αναλογίαν προς τον αυτόν μεν όφιν, του οποίου όμως αφηρέθησαν οι οδόντες και μετ' αυτών ο ιός ή το δηλητήριον αυτού».¹⁷³

Το ύφος και οι ιδέες θα αρχίσουν ωστόσο να διαφοροποιούνται μετά το 1922 και την ψήφιση του ν. 3032. Σε αντίθεση με τις υποστηρικτικές του διακανονισμού απόψεις πριν από το νόμο, η συνέχεια θα είναι διαφορετική. Εκτός από ορισμένες απόψεις οι οποίες συνέχιζαν να επιχειρηματολογούν υπέρ της κρατικής διαρρύθμισης της πορνείας, οι περισσότεροι γιατροί θα στραφούν προς την άποψη του

¹⁷¹ Στο ίδιο, σ. 169.

¹⁷² Γεώργιος Κατσαίνος, *Προφύλαξις και θεραπεία της συφίλιδος*, εκ του τυπογραφείου του «Φοίνικος», Νέα Υόρκη, 1910, σ. 36.

¹⁷³ Στο ίδιο, σ. 37.

καταργητισμού, θεωρώντας ότι ο αστυϊατρικός έλεγχος των οίκων ανοχής απέβη άκαρπος. Αρκετοί σημαντικοί γιατροί, όπως για παράδειγμα ο Φωκίων Κοπανάρης, δεν δέχονταν την αποτελεσματικότητα του καταδιωκτικού ρόλου της αστυνομίας.¹⁷⁴ Αρνείται επίσης τον κρατικό έλεγχο στο «επαίσχυντο τούτο επάγγελμα», το οποίο συντηρεί την ύπαρξη «όντων κατωτέρων κοινωνικώς, ζώντας υπό τας χειρίστας των συνθηκών και γινόμενα αντικείμενο εκμεταλλεύσεως υπό διαφόρων κακοποιών των πόλεων στοιχείων».¹⁷⁵ Ένας άλλος πολυγραφότατος γιατρός θα στηλιτεύσει την αδιαφορία των κυβερνώντων μετά την ψήφιση του νόμου. Θα υποστηρίξει ότι δεν αρκεί να οργανώσουν μια αστυνομία ηθών ή μερικά τάγματα από υπαλλήλους αμφίβολης ηθικής, προσκολλώντας σε αυτά μερικούς δυστυχημένους γιατρούς με ένα γλίσχρο μισθάριο και έπειτα να γείρουν στο άλλο πλευρό και να κοιμηθούν τον ύπνο του δικαίου με τη συνείδηση ελαφρά πως «εξεπλήρωσαν το καθήκον τους προς την κοινωνία, το νομοσχέδιο εψηφίσθη, η μηχανή εστήθη και θα δουλέψη μόνη της».¹⁷⁶

Σύντομα το σύστημα του διακανονισμού θεωρήθηκε αποτυχημένο ως προς την πάταξη των αφροδίστιων νοσημάτων. Η αποτυχία του θεωρούνταν, όπως και σε άλλες χώρες, αποτέλεσμα της διαπίστωσης ότι πλέον φορέας του αφροδίστιου νοσήματος δεν ήταν μόνο η «κοινή» γυναίκα αλλά κάθε γυναίκα που δεν είναι «γυναίκα μας ενώπιον Θεού και ανθρώπων και μας παραχωρεί την εύνοιά της είτε για το πορτοφόλι μας είτε για την καρδιά μας [και την οποία] πρέπει να την λογαριάσουμε σαν μια κοινή πόρνη και να λαμβάνουμε επομένως τα μέτρα μας».¹⁷⁷

¹⁷⁴ Φωκίων Κοπανάρης, *Η Δημόσια Υγεία εν Ελλάδι*, χ.ε., Αθήνα, 1933, σ. 254.

¹⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 254.

¹⁷⁶ Α. Συγκελάκη, *Τα Γυναικεία Πάθη (Αφροδίσια Νοσήματα) με 4 εικονογραφίες εκτός κειμένου*, εκδοτική εταιρεία «Γράμματα», Αλεξάνδρεια-Αθήνα, 1928, σ. 89-90.

¹⁷⁷ Στο ίδιο, σ.108.

Ο Ιωάννης Λυάρης, παραδείγματος χάριν, υποστήριξε ότι ο ν. 3032 ήταν ελλιπής, διότι άφηνε απέξω τις γυναίκες που δεν ήταν αναγνωρισμένα πόρνες, κάτι που παρατηρούνταν και στην υπόλοιπη Ευρώπη. «Διότι τι είναι και πώς πρέπει να χαρακτηριστεί η υπηρέτρια, η εργάτρια, η εις παντοία έργα νεάνις, η ενήλικος έγγαμος ή μη, θύματα απατηλών υποσχέσεων, αίτινες συμβάλλουσι κρυφά μετά του εραστού των εις γενετήσιον ομιλίαν, ή πώς θα χαρακτηριστούν εκείνες οι οποίες από ελαφρότητα, εκκεντρικότητα ή και από ερωτικό αίσθημα κάνουν κοινωνούς των θελγήτρων και των ερωτικών τους χαρίτων άλλους επί ανταλλάγματι ενός υποθετικού ωφελήματος υπάρχοντος ή μη ή μηδέ καν αναμενομένου;»¹⁷⁸ Ο ίδιος θα υποστηρίξει και άλλα μέτρα, όπως για παράδειγμα, την κοινωνική ασφάλιση της πόρνης ώστε να της παρέχεται διαβίωση μετά το 45^ο έτος της ηλικίας της καθώς και ειδικά γραφεία για τις ανήλικες εργάτριες, ιδίως την περίοδο που μένουν άνεργες, ώστε να μη χρειαστεί να καταφύγουν στην πορνεία.

Ορισμένοι γιατροί αναγνώριζαν τώρα κι έναν επιπλέον λόγο στην εξάπλωση των αφροδισίων παρά τις προβλέψεις του νόμου, τον ενεργό ρόλο του άνδρα στην μετάδοση της ασθένειας. Για παράδειγμα, ο Ιωάννης Μαρκιανός, με μετεκπαίδευση κι αυτός στο Παρίσι, σε μελέτη του υποστηρίζει την άποψη ότι «το επάγγελμα του εμπόρου, εργοστασιάρχου, ιατρού, δικηγόρου, φαρμακοποιού κλπ. παρέχει την εύλογον δικαιολογίαν εις τον άνδρα ώστε να έρχεται εις άμεσον γνωριμίαν μετά προσώπων διαφόρου κοινωνικής τάξεως και να εισέρχεται πανταχού, χωρίς να δίδη λόγον των ενεργειών του τούτων, αι οποίαι κάλλιστα δικαιολογούνται εκ του επαγγέλματος αυτού. Η συναίσθησις δε την οποίαν ο ανήρ κέκτηται του ότι συνεργόμενος μετά γυναικός δεν δύναται να ανακαλυφθή παρέχει εις εαυτόν την

¹⁷⁸ Ιωάννου Γ. Λυάρη, *Ο Αντιαφροδισιακός Αγών εν ιδανική πολιτεία, εν σχέσεις προς τας δύο μεγάλας μάστιγας του πολιτισμού την συφίλιδα και τον πόλεμον*, Β' έκδοσις, Αθήνα, 1945, σ. 77

ευκαιρίαν να άρξηται των σχέσεων αυτού μετά της γυναικός από ηλικίας πολλάκις μικράς και από τα πρώτα ενοχλήματα των γενετησίων ορμών. Ούτε παρθενίαν άλλωστε σκέπτεται ότι θα καταστρέψη ούτε ότι θα ευρεθή εις ενδιαφέρουσαν κατάστασιν ως μια συνομήλικος αυτού εάν τα αυτά επιχειρήση».¹⁷⁹ Η ερωτική συνεύρεση μάλιστα δεν θα έπρεπε να γίνεται βάσει κοινωνικών κριτηρίων, διότι τα αφροδίσια ήταν τόσο διαδεδομένα «εις όλα τα κοινωνικά στρώματα ώστε ουδεμία πίστις περί της υγιεινής καταστάσεως του ατόμου πρέπει να δίδηται και δη προκειμένου περί ατόμων πρόθυμων εις ερωτοτροπίας από τας πρώτας πολλάκις γνωριμίας».¹⁸⁰ Για τον Συγκελάκη, επίσης, «η σύφιλη υπάρχει παντού, από το αυτοκρατορικό παλάτι ως την τελευταία καλύβα του δύσμοιρου φτωχού, σε όλες τις εποχές και σε όλες τις χώρες, σ' όλα τα κοινωνικά στρώματα και σ' όλες τις τάξεις προβάλλει θρασύτητα την απαίσια μορφή της για να καλλιεργήση αργά και ύπουλα μα σίγουρα την καταστροφή και τον εκφυλισμό».¹⁸¹ Σε άλλες περιπτώσεις είναι ο φιλήδονος εκείνος νέος ο οποίος μεταφέρει τη νόσο στην ανυποψίαστη κοπέλα.¹⁸²

Ανάμεσα στις διάφορες απόψεις εκφράζονται και φόβοι για την ηθική και πολιτιστική παρακμή την οποία είχε επιφέρει ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, γεγονός επιβοηθητικό της διάδοσης των αφροδισίων. Η πολεμική περίοδος θα αναφερθεί σε αρκετά κείμενα γιατρών ως βασική αιτία διάδοσης των αφροδισίων. Για παράδειγμα, στη μελέτη του αφροδισιολόγου του νοσοκομείου Ευαγγελισμός, Ηγουμενάκη, διαβάζουμε ότι ήταν «η συνεχής πολεμική κατάσταση της χώρας από το 1912 και μετά, η οποία μέσω των στρατιωτών εξάπλωσε τα αφροδίσια και στο

¹⁷⁹ Ιωάννης Μ. Μαρκιανός, *Κοινωνία και Αφροδίσια Νοσήματα*, χ.ε., Αθήνα, 1926, σ.48-49.

¹⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 49.

¹⁸¹ Συγκελάκη, *Τα γυναικεία πάθη*, ό.π., σ.60.

¹⁸² Αθ. Ε. Ποντιδάς, *Δια την Υγείαν*, Α.Ε.Β.Ε.Π.Γ. Μακρής και Σία, Αθήνα, 1926, σ. στ'.

πλέον μικρό χωριό της χώρας, και η μεταπολεμική οικονομική και κοινωνική κρίση, η οποία προκάλεσε κρίση στα αγνά και αυστηρά ήθη και έθιμα της ελληνικής οικογένειας προκαλώντας ένα ρεύμα διαφθοράς και νεοπλουτισμού». ¹⁸³ Η ελευθεριότητα των ηθών καθώς και η εξάπλωση του υλισμού θα αποτελούν συνεχώς πρόσφορα πεδία για την εξάπλωση των αφροδίσιαων νοσημάτων. Για τον Κουνούπη, φταίει η «απότομη παρέκκλιση της σημερινής κοινωνίας από τις αυστηρές ηθικές και οικογενειακές παραδόσεις», ¹⁸⁴ ενώ για τον Ποντιδά ευθύνονται οι μεταπολεμικές κακουχίες των πόλεων, τα ανεπαρκή μέσα προς συντήρηση, η έλλειψη τροφίμων και ο μονοϊδεϊσμός του άπληστου κέρδους ¹⁸⁵. Τέλος, ο Δρακουλίδης αποδίδει τους λόγους ανάπτυξης της κρυφής πορνείας στην αύξηση της οικονομικής δυσπραγίας, την κρίση της εργασίας, τη στενότητα του χρήματος, και την τεχνητή αύξηση των δαπανών για περιττά έξοδα πολυτελεστέρας εμφανίσεως και ζωής. Υπεύθυνους θεωρεί επίσης τους αισθησιακούς ερεθισμούς τους οποίους προκαλεί η αυξανόμενη διεγερτικότητα θεαμάτων και αναγνωσμάτων καθώς και η κοινωνική αναρχία η οποία καταργεί κάθε τύπο και ευνοεί την ελευθεριότητα των ηθών και την ακολασία ¹⁸⁶. Γενικότερα πάντως θα μπορούσαμε να πούμε ότι η μεσοπολεμική περίοδος συνδέεται έντονα με μια αίσθηση κοινωνικής παρακμής και για τους γιατρούς άλλων ειδικοτήτων όπως η ψυχιατρική. Για παράδειγμα, στο Πανελλήνιο Συνέδριο Ιατρικής

¹⁸³ Γ. Κ. Ηγουμενάκης, «Τα αφροδίσια νοσήματα παρ'ημίν», περιοδικό *Κλινική*, τεύχος 10^{ης} Μαΐου 1930, σ. 569-574.

¹⁸⁴ Αποστ. Ν. Κουνούπη, *Αγών κατά των αφροδίσιαων νοσημάτων*, εκδοτικός οίκος «Η Επαρχία», Λαμία, 1929, σ.7.

¹⁸⁵ Ποντιδά, *Δια την*, ό.π., σ. ε-στ'.

¹⁸⁶ Ν.Ν.Δρακουλίδη, «Ιστορική και Κοινωνική επισκόπησις της πορνείας από διεθνούς και ελληνικής απόψεως» περιοδικό *Μελέτες. Φιλοσοφία-Επιστήμη-Κριτική* χρόνος Α' τεύχος 11-12, 13-30 Ιουνίου 1929, σ. 50.

τον Μάιο του 1930 ο Κωνσταντίνος Μιταυτσής θα κάνει λόγο για «σημεία διανοητικών παρακρούσεων και ηθικής και κοινωνικής φρενοπάθειας».¹⁸⁷

Ενδιαφέρουσα πάντως ήταν η ομιλία του Αριστείδη Κωστούλα στο Πρώτο Πανελλήνιο Συνέδριο Υγιεινής που έγινε τον Απρίλιο του 1930, η οποία αναφερόταν στον αντιαφροδισιακό αγώνα. Όπως σημειώνει, ήδη από το 1928 είχαν γίνει προσπάθειες και είχαν σχηματιστεί διάφορες επιτροπές αναθεώρησης και κατάρτισης ενός νέου σχεδίου νόμου για τα αφροδίσια ο οποίος θα έθετε τέλος στο σύστημα του διακανονισμού. Τελικά, παρότι η προσπάθεια θα συνεχιστεί και το 1929, ο νόμος δεν θα ψηφιστεί λόγω της έντονης αντίδρασης ατομικών συμφερόντων, τα οποία όμως δεν αναλύει περισσότερο. Υποψιαζόμαστε όμως ότι είχαν να κάνουν με άλλους κύκλους γιατρών. Για τον Κωστούλα, κάθε πολιτισμένο κράτος με επιστημονική ανάπτυξη θεωρούσε ότι το σύστημα των οίκων ανοχής είχε παρέλθει λόγω κυρίως της αναποτελεσματικότητάς του αλλά και της μικρής απήχησης που είχε όσον αφορά τη σεξουαλική δραστηριότητα του ανδρικού πληθυσμού. Η στατιστική μελέτη των αφροδισίων ήταν επίσης εξαιρετικά δυσχερής λόγω της λανθασμένης σχετικής νοοτροπίας. Σύμφωνα με τον Κωστούλα, στο σχέδιο για αναβάθμιση του νόμου 3032 ήταν και άλλες ρυθμίσεις όπως η νομιμοποίηση και κατοχύρωση του τίτλου του ειδικού ιατρού των αφροδισίων και δερματικών νόσων, ο καθορισμός της ιατρικής ευθύνης και του απόρρητου. Ο γιατρός, όπως και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες εκείνη την περίοδο, επιβαλλόταν όχι μόνο να θεραπεύσει και να ενημερώσει αλλά και να ερευνήσει και να εντοπίσει την εστία μόλυνσης και μάλιστα σε περίπτωση που ο ασθενής διέφευγε της θεραπείας υποχρεούνταν να ειδοποιήσει την αρμόδια

¹⁸⁷ Κωνσταντίνος Αχ.Μιταυτσής, «Πληθώρα ψυχοπαθών εν Ελλάδι και η αιτιολογία αυτών» ομιλία στο Πανελλήνιο Ιατρικό Συνέδριο Μάιος 1930.

υγειονομική υπηρεσία της Αστυνομίας.¹⁸⁸ Για τον Κωστούλα, οι οίκοι ανοχής είναι η σταγόνα στον ωκεανό του προβλήματος των αφροδίσιων και ο ίδιος πιστεύει ότι είναι ανώφελη η «προσοχή των αρμοδίων στην επίβλεψιν πεντακοσίων ή χιλίων προσώπων που εγκλείονται εις τους οίκους τούτους την στιγμή που η πορνεία δεν έχει όρια. Η σωματεμπορία και ο προξενητισμός οργιάζουν η δε γυνή των πόλεων, αφηνιάσασα υπό το πρόσχημα της κοινώς εννοουμένης χειραφετήσεως, δημιουργεί δαπάνας και ακάθεκτα τρέπεται προς την μόδαν και την πολυτέλειαν».¹⁸⁹ Όσον αφορά τον προξενητισμό, ο Κωστούλας είναι σαφώς επηρεασμένος από την άποψη του Γάλλου πολιτικού (διετέλεσε και πρωθυπουργός) και γιατρού Georges Clemenceau, τον οποίο και αναφέρει στην ομιλία του, ότι ο γάμος από οικονομικό συμφέρον (προίκα) αποτελούσε και αυτός πορνεία.

Ο Κωστούλας τέλος συγκρίνει το γαλλικό σύστημα, το οποίο, όπως λέει, εφάρμοξε η Ελλάδα, με το γερμανικό χαρακτηρίζοντας το τελευταίο ως αποτελεσματικότερο καθώς καταργούσε τους οίκους ανοχής, καταδίωκε την μαστροπεία και έδινε βάση στην ενημέρωση καθιστώντας τον καθένα υπεύθυνο τόσο για την προφύλαξη του ίδιου όσο και των άλλων. Οι Γάλλοι, λόγω των περισσότερο φιλελεύθερων αντιλήψεών τους, δείχνουν περισσότερο διστακτικοί να ενεργήσουν δραστηρότερα μένοντας μόνο σε ένα προπαγανδιστικό έργο, το οποίο δεν είναι και τόσο αποτελεσματικό, ενώ οι Γερμανοί, «πρακτικώς σκεπτόμενοι, θεσπίζουν νόμους, καταργούν την επίσημη πορνεία και κάθε γυνή είναι ελεύθερα εις την οικίαν της να παραδίδη το σώμα της pro pecunia (διά χρήματος)».¹⁹⁰ Ενδιαφέρον τέλος έχει η

¹⁸⁸ Αριστείδης Ε. Κωστούλας, *Τα αφροδίσια νοσήματα εν τη κοινωνία και εν τη παθολογία των νόσων. Συμβολή προς καταπολέμησιν αυτών*, ανακοίνωση στο Α' Πανελλήνιο Συνέδριο Υγιεινής 28-30 Απριλίου 1930.

¹⁸⁹ Στο ίδιο, σ.23-24.

¹⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 22.

αναφορά του Κωστούλα στις προσπάθειες του ίδιου, ήδη από το 1926, αλλά και άλλων συναδέλφων του προσκείμενων στην Ένωση των Αφροδισιολόγων, για μεταρρυθμίσεις του νομικού πλαισίου. Αν και δεν αναφέρεται εκτενώς διακρίνουμε τις προσπάθειες των αφροδισιολόγων να οργανωθούν σε ομάδες οι οποίες προσπαθούσαν να επηρεάσουν την εκάστοτε κυβέρνηση. Όπως όμως αναφέρει και ο ίδιος, οι προσπάθειες τους προσέκρουαν σε ατομικά συμφέροντα, πιθανότατα γιατρών, τα οποία όμως δεν αναλύει περαιτέρω.

Η έντονη επιρροή της γαλλικής σχολής στην Ελλάδα αντικατοπτρίζεται και στην επίσκεψη και ομιλία του σημαντικού Γάλλου αφροδισιολόγου H. Gougerot, ο οποίος σε επίσκεψή του στο Νοσοκομείο Συγγρός θα εξάρει το έργο του ιδρύματος, αλλά και θα χαρακτηρίσει τον τότε υπουργό Υγιεινής Αλέξανδρο Παππά ως φίλο και συνάδελφο από το Παρίσι. Μιλώντας μάλιστα για το σύστημα εκλογής εσωτερικών βοηθών στα νοσοκομεία, ο Gougerot θα τονίσει: «Ελπίζομεν η μεταρρυθμίσεις αυτή να έχη δια την Ελληνικήν Ιατρικήν την αυτήν αγαθήν επίδρασιν ην και εν Γαλλία, καθ' ότι το ημέτερον σύστημα της εκλογής των εσωτερικών βοηθών αποτελεί την υπεροχήν της Γαλλικής Ιατρικής».¹⁹¹

Κριτική στην ύπαρξη των οίκων ανοχής θα ασκήσει και με άρθρα του στο περιοδικό *Υγεία* ο Β. Κελεμενής, αφροδισιολόγος με θητεία στην Ελβετία, ήδη τρία χρόνια μετά το νόμο 3032. Σε αυτά θα εκφραστεί η άποψη ότι η διατήρηση των οίκων αποτελεί σοβαρή απειλή για την ηθική του λαού, την ηθική των εργαζόμενων γυναικών αλλά και κίνδυνο οι άνδρες να επιθυμούν όλο και λιγότερο τον θεσμό της οικογένειας.¹⁹² Όπως και άλλοι συνάδελφοί του που προαναφέρθηκαν, ο Κελεμενής

¹⁹¹ Henri Gougerot, *Ταξίδιον εις την Ελλάδα*, τύποις Ι.Λ.Αλευρόπουλου & Σίας, Αθήνα, 1932.

¹⁹² Β. Κελεμενής, «Ο αγών κατά του εμπορίου της λευκής σαρκός», περιοδικό *Υγεία*, (1^η Ιουνίου 1925), σ.249.

βασιζόταν κυρίως στο έργο ξένων συγγραφέων, στη νομοθεσία άλλων χωρών αλλά και στα συμπεράσματα του International Abolition Congress στο Graz το 1924, σύμφωνα με τα οποία ήταν πλέον κοινή παραδοχή ότι ο διακανονισμός ήταν «υγειονομικό σφάλμα, κοινωνικό αδίκημα, ηθικό τερατούργημα και έγκλημα δικαιοσύνης»¹⁹³. Γι' αυτό προτείνει την εφαρμογή και στην Ελλάδα του σουηδικού νόμου με τον οποίο εφαρμοζόταν η υποχρεωτική αλλά δωρεάν θεραπεία για κάθε άτομο. Ο σουηδικός νόμος ήταν μάλιστα ένας από τους πρώτους, αν όχι ο πρώτος, που προέβλεπε ποινή φυλάκισης για τη συνειδητή μετάδοση αφροδίσιου νοσήματος.¹⁹⁴

Παρά τις όποιες όμως κριτικές απόψεις υπήρχαν και εκείνοι που συνέχιζαν να υποστηρίζουν την αποτελεσματικότητα του διακανονισμού. Ο Χρίστος Ευαγγέλου, για παράδειγμα, υγειονομικός επιθεωρητής του Υπουργείου Υγιεινής, θα υποστηρίξει ότι το πρόβλημα των αφροδίσιων προέρχεται κυρίως από τις γυναίκες. «Μη δίδετε», θα γράψει, «ποτέ πίστιν εις ουδεμίαν γυναίκα ότι είναι υγιής είτε κοινή είναι αυτή ή υπηρέτρια, χήρα, παντρεμένη, ηθοποιός, αρτίστα, δακτυλογράφος, εργάτης ή της ανωτάτης ή μέσης ή της κατώτατης τάξεως ή και παρθένος ακόμη».¹⁹⁵ Στο δελτίο μάλιστα της υγειονομικής υπηρεσίας αφροδίσιων του έτους 1922 ο ίδιος υποστήριζε ότι, σύμφωνα με τους αριθμούς, ο βαθμός της νοσηρότητας των δηλωμένων γυναικών ήταν πολύ χαμηλότερος από εκείνον των αδήλωτων και κρυφά εκδιδόμενων. Η διαφορά, έγραφε, είναι τέτοια ώστε είναι διδακτικότερη κατά της

¹⁹³ Στο ίδιο, σ.249.

¹⁹⁴ Στο ίδιο, σ.249.

¹⁹⁵ Χρίστος Σ. Ευαγγέλου, *Ο κίνδυνος των αφροδίσιων νόσων. Πρακτικά συμβουλαί προς προφύλαξιν*, Αθήνα, 1924, σ. 53.

«πολλαχόθεν εκδηλωθείσης τάσεως προς κατάργησιν της ιατρικής εξετάσεως των εκδιδομένων γυναικών».¹⁹⁶

Ολοκληρώνοντας την όσο το δυνατόν περισσότερο πλήρη παρουσίαση των αντιπροσωπευτικών απόψεων της περιόδου πριν και μετά τον νόμο 3032 θα ήθελα να προσθέσω κάποιες παρατηρήσεις πάνω στους λόγους που ανέπτυξαν, ορισμένες εξέχουσες περιπτώσεις γιατρών σχετικά με τα αφροδίσια νοσήματα αλλά και το ζήτημα της πορνείας. Καταρχήν δεν είναι τόσο εύκολο, να μιλάμε για τομές, ιδίως όταν αναφερόμαστε στην ιστορία συγκεκριμένων αντιλήψεων. Για παράδειγμα, συναντάμε ακόμα και μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο την άποψη ότι ο άνδρας θα πρέπει να θεωρεί την κάθε γυναίκα σαν κοινή, ανεξάρτητα από τι ισχυρίζεται ή από πού προέρχεται η ίδια ενώ η γυναίκα θα πρέπει να μην είναι πολύ επιδεικτική και προκλητική, αλλά να γίνει «καλή νοικοκυροπούλα» και να περιμένει να έλθει η σειρά της να παντρευτεί.¹⁹⁷

Αρκετές φορές οι συγγραφείς εκείνης της περιόδου προσπαθούσαν να συμβιβάσουν ορισμένες φορές αντιφατικές απόψεις. Έντονη επίσης ήταν και η επιρροή στον καθένα των προσωπικών του πολιτικών και ιδεολογικών αντιλήψεων. Για παράδειγμα, ο Ιωάννης Λυάρης εκθειάζε μέσα στο κείμενο του τον επιμορφωτικό ρόλο της ΕΟΝ. Στις αρχές πάντως του 20^{ού} αιώνα οι περισσότεροι αντιμετώπιζαν το πρόβλημα ως γυναικείο, το οποίο αφορούσε κυρίως τις πόρνες ή τις σεξουαλικά ανήθικες γυναίκες. Σταδιακά και κυρίως στο Μεσοπόλεμο θα κάνουν την εμφάνιση τους και στην Ελλάδα απόψεις οι οποίες θα τονίσουν και την ευθύνη του άνδρα κυρίως στο ζήτημα της μετάδοσης της σύφιλης στα παιδιά της οικογένειας.

¹⁹⁶ 'Υγειονομική Υπηρεσία αφροδισίων νόσων δελτίον έτους 1922', περιοδικό *Ιατρική. Ελληνική Ιατρική Επιθεώρησις* τεύχος Ιανουαρίου 1923.

¹⁹⁷ Γεώργιος Πόγκας, *Ο αντιαφροδισιακός αγώνας. Η σύφιλη και η νέα θεραπεία της με την πενικιλίνη*, βιβλιοπωλείον Αναγέννησις, Αθήνα, 1945, σ. 67-68.

Θεωρείται ότι η γυναίκα δεν θα μπορούσε λόγω του μητρικού της ενστίκτου να θέσει σε κίνδυνο τα παιδιά της. Σε αυτή την άποψη στηρίζεται άλλωστε και το κλασικό έργο, και μεγάλη επιτυχία της εποχής, *Φαντάσματα*, του Νορβηγού συγγραφέα Ερρίκου Ίβεν, στο οποίο το φυσικό και πνευματικό δηλητήριο περνάει κυρίως από τον «άπιστο» σύζυγο της καλής μάλιστα κοινωνίας¹⁹⁸. Όσον αφορά τέλος το σύστημα του διακανονισμού, οι περισσότεροι γιατροί στην περίοδο του Μεσοπολέμου θεωρούσαν ότι είχε αποτύχει και δημιουργούσε ανάμεσα σε άλλα κίνδυνο για τη δημόσια υγεία αλλά και έδινε ώθηση στην αύξηση των κρυφών οίκων ανοχής και της σωματεμπορίας. Ιδιαίτερα για την τελευταία στην περίοδο του Μεσοπολέμου αρκετοί γιατροί θα αναφέρουν εκθέσεις της Κοινωνίας των Εθνών οι οποίες έδειχναν την Ελλάδα ως κέντρο της διεθνούς διακίνησης.

Πάντως, παρά τις όποιες υλικές και τεχνικές ελλείψεις το ελληνικό ιατρικό προσωπικό προσπαθούσε να εφαρμοστούν στην Ελλάδα συστήματα και μέτρα εμπνευσμένα από χώρες της Δύσης. Θεωρούσαν όμως ότι κάτι τέτοιο δεν έπρεπε να γίνει μιμητικά. Όπως υποστήριζε ο γιατρός Κελεμενής, «έπρεπε να μελετηθούν με μεγάλη προσοχή, ψυχραιμία και φρόνηση οι κοινωνικοί μας όροι, να ληφθούν υπόψη ο χαρακτήρας και η μόρφωση του Έλληνα, η οικογενειακή του ζωή, η οικονομική κατάσταση του κράτους και άλλα πολλά».¹⁹⁹ Κάτι τέτοιο όμως δεν συνέβαινε, όπως δείχνει και η παντελής έλλειψη αξιόπιστων στοιχείων και στατιστικών για εκείνη την εποχή.

Τις περισσότερες πάντως φορές οι όποιες προσπάθειες ανανέωσης του νόμου 3032 θα πέσουν στο κενό. Ο ίδιος νόμος θα συνεχίσει να εφαρμόζεται μέχρι τη

¹⁹⁸ Russell E. Brown, "Taking Ghosts to the Doctor", *Tijdschrift voor Skandinavistiek*, 13/1, (1992), σ. 97-98.

¹⁹⁹ Κελεμενής, ό.π., σ.251.

δεκαετία του 1950. Το κατά πόσο αυτό οφείλεται σε ατομικά ή ομαδικά συμφέροντα ή σε μια αντίσταση από τα κάτω δεν είμαστε σε θέση να υποστηρίξουμε στην παρούσα εργασία. Στην πλειονότητά τους πάντως οι γιατροί προσπαθούσαν να επηρεάσουν με το έργο τους τα μεσαία κοινωνικά στρώματα, πιστεύοντας ότι αυτά θα καθοδηγούσαν στη συνέχεια και τα εργατικά. Με το χρόνο αλλάζει η σημασία που δίνουν σε νέα θέματα, όπως η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση και η ευθύνη των πολιτών να προσέχουν την υγιεινή της σεξουαλικής δραστηριότητάς τους. Γίνεται όλο και πιο σαφές ότι κάθε αντιαφροδισιακή εκστρατεία θα πρέπει πλέον να αφορά την προστασία των «αθώων» θυμάτων, των παιδιών και γενικότερα των μελών της οικογένειας ανεξαρτήτου κοινωνικής προέλευσης. Για τους περισσότερους γιατρούς η πορνεία θα αποτελεί πλέον έναν υγειονομικό παρά έναν ηθικό κίνδυνο. Όπως συνέβη σταδιακά και στο εξωτερικό στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, έτσι και στην Ελλάδα έστω με κάποια καθυστέρηση, ο ιατρικός λόγος για τα αφροδίσια δεν θα αναφέρεται πλέον μόνο στην πορνεία αλλά θα επεκταθεί και πέραν αυτής, καλύπτοντας θέματα όπως η υγιεινή του γάμου και της γονιμότητας.²⁰⁰

Για να προστατευθεί λοιπόν καλύτερα το κοινωνικό σώμα, θα έπρεπε πρώτιστα η νόσηση από αφροδίσιο να απενοχοποιηθεί ηθικά. Όπως έγραφε και ο Ν.Ν. Δρακουλίδης, ήταν πλέον «εγκληματική ανοησία το να νομίζουμε ότι η σύφιλη είναι αρρώστια ντροπής, ανηθικότητας ή ακολασίας.»²⁰¹ Για αυτό τον λόγο ο ίδιος θα εξάρει τη σημασία της πρόληψης και της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης. Ιδίως για την τελευταία, ο Δρακουλίδης, σε ανακοίνωση του το 1930, αναφέρει ότι η έλλειψή της είναι η αιτία για τον αυνανισμό, την ομοφυλοφιλία, την ηθική διαστροφή του

²⁰⁰ Michael Worboys, "Unsexing Gonorrhoea: Bacteriologists, Gynaecologists and Suffragists in Britain, 1860-1920", *Social History of Medicine*, 17/ 1, (2004), σ. 53.

²⁰¹ Ν.Ν. Δρακουλίδης, *Η Σύφιλις και οι κίνδυνοί της δια το άτομον και την οικογένειαν (μια ιστορία από την πραγματικότητα)*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 1931, σ.14-15

χαρακτήρα, τα αφροδίσια, την πορνεία, τον εκφυλισμό, την ανικανότητα, την οικογενειακή χαλάρωση, τις ψυχασθένειες και νευρώσεις και τέλος την κακή γέννηση και ανατροφή των παιδιών.²⁰² Περισσότερο όμως για το ρόλο της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης στον αγώνα κατά των αφροδίσιων και της πορνείας θα αναφερθούμε παρακάτω.

2.3 Η συμβολή της σεξουαλικής/ηθικής διαπαιδαγώγησης στον αγώνα κατά των αφροδίσιων και της πορνείας στην Ελλάδα.

Όπως αναφέρει και η Keely Stauter Halstead, όσο οι γιατροί ήταν πρακτικά αδύναμοι να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τα αφροδίσια, κατέφευγαν σε πρακτικές κοινωνικής μηχανικής (social engineering) για να καταπολεμήσουν τη μετάδοση των αφροδίσιων. «Οι γιατροί απέκτησαν την εξουσία να συμβουλεύουν τις γυναίκες πέρα από τους σκοπούς της παραδοσιακής ιατρικής συμπεριλαμβάνοντας παρεμβάσεις σε θέματα όπως ο γάμος, ο οικογενειακός σχεδιασμός και η σεξουαλική εκπαίδευση».²⁰³

Ακόμα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, περίοδο όπου η βιοχημική επανάσταση είχε ξεκινήσει και οι αφροδισιολόγοι είχαν καλύτερα τεχνικά μέσα για την θεραπεία και διάγνωση των αφροδίσιων, οι περισσότεροι προσπαθούσαν να τονίσουν τη σημασία προληπτικών μέτρων. Όπως άλλωστε ανέφερε και ο γνωστός Αμερικανός υγιεινιστής Maurice Bigelow, «ένα μεγάλο μέρος των πλέον καλλιεργημένων ανθρώπων έχουν στρέψει την προσοχή τους στην εκπαίδευση, στην προσπάθεια τους

²⁰² Ν. Ν. Δρακουλίδης, *Η σεξουαλική διαπαιδαγώγησης*, ανακοίνωση στο Α' Πανελλήνιο Συνέδριο Υγιεινής, Αθήνα 30 Απριλίου 1930, σ. 18.

²⁰³ Keely Stauter Halstead, "The physician and the fallen woman: Medicalizing prostitution: The Polish Lands", *Journal of the History of Sexuality*, 20/2, (Μάιος 2011) σ. 274.

να σημειωθεί πρόοδος όσον αφορά τα σεξουαλικά προβλήματα. Η εκπαίδευση έχει γίνει η σύγχρονη πανάκεια για πολλά από τα δεινά της κοινωνίας όπως υγιεινολογικά, βιομηχανικά, πολιτικά και κοινωνικά». Η ολοένα και αυξανόμενη ανησυχία για τη μετάδοση των αφροδίσιων νοσημάτων τροφοδότησε, ιδιαίτερα μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, τη συζήτηση για τη σεξουαλική εκπαίδευση τόσο στην Ευρώπη όσο και στις Η.Π.Α. Αυτή η προσπάθεια είχε ήδη ξεκινήσει από το στρατό κατά τη διάρκεια του πολέμου και στη συνέχεια επεκτάθηκε ευρύτερα στην κοινωνία και κυρίως τους γονείς και τη νεολαία. Στόχος ήταν να καταπολεμηθούν δύο προκαταλήψεις, το ότι ο άνδρας για να παραμείνει αρρενωπός έπρεπε να έχει πολλές σεξουαλικές συνευρέσεις και ότι τα αφροδίσια δεν ήταν και τόσο επικίνδυνα για την υγεία. Τα κείμενα αυτά περιέγραφαν ορισμένες φορές με αντιφατικό τρόπο τη σεξουαλική δραστηριότητα, καθώς από εστία μόλυνσης και ανηθικότητας παρουσιάζονταν ταυτόχρονα και ως παράγοντας δημιουργίας ενός υγιούς γάμου και οικογένειας.²⁰⁴

Στην Ελλάδα τη «στροφή» αυτή θα εκφράσει και ο πρόεδρος του Πανελληνίου Ιατρικού Συλλόγου Δ.Ι. Ορφανός στον εναρκτήριο λόγο της πρώτης τακτικής συνέλευσης των προέδρων των ιατρικών συλλόγων τον Ιανουάριο του 1934. Όπως θα πει, «η συρροή των αρρώστων εις τα νοσοκομεία, τις πολυκλινικές και τα ιατρεία, η βιομηχανοποίησης της ιατρικής λόγω των προόδων της επιστήμης και της ανακαλύψεως πολυπλόκων και πολυδαπάνων εξεταστικών μεθόδων, η ριζική μεταβολή των επιστημονικών αντιλήψεων ως προς τα αίτια των νόσων και ο ρόλος του κοινωνικού παράγοντος εις την επέκτασιν των λεγομένων κοινωνικών ασθενειών ως η φυματίωσις, τα αφροδίσια και άλλαι, η τάσις προς μεταβολήν του επαγγελματία

²⁰⁴ Julian B. Carter, “Bird, Bees, and Venereal Disease: Toward an Intellectual History of Sex Education”, *Journal of the History of Sexuality*, 10/2, (Απρίλιος, 2001), σ.233.

γιατρού από θεραπευτού εις υγιεινολόγον, με άλλα λόγια η τάσις προς επέκτασιν της δράσεως της προληπτικής ιατρικής μήπως δεν τείνουν να ανατρέψουν καθ'ολοκληρίαν τους όρους της μέχρι τούδε εξασκήσεως του επαγγέλματος; Μπροστά σε αυτές τις εξελίξεις λοιπόν ο γιατρός πρέπει να εγκαταλείψη παλαιά ιδανικά και να προσαρμοσθή στις νέες απαιτήσεις της κοινωνίας». ²⁰⁵ Η ασθένεια μάλιστα, σύμφωνα με τον ίδιο, αν και παρέμενε υπόθεση ατομική δεν μπορούσε πλέον να αφήνει αδιάφορο το κράτος το οποίο παρεμβαίνει σταδιακά σε όλα τα επίπεδα της ανθρώπινης διαβίωσης. Το συμπέρασμα γιατρών όπως ο Δρακουλίδης ήταν ότι ο μεγαλύτερος σύμμαχος της σύφιλης ήταν η αμάθεια, γι' αυτό και υπήρχε μεγαλύτερη έξαρση της σύφιλης εκεί όπου ο κόσμος παρέμενε ανενημέρωτος και νόμιζε ότι με το να είναι κανείς ηθικός και εγκρατής αποκλείεται να αρρωστήσει ή ξέροντας ότι πάσχει αμελεί ή να ντρέπεται να πάει σε γιατρό και να χρησιμοποιεί διάφορες αγυρτείες. ²⁰⁶

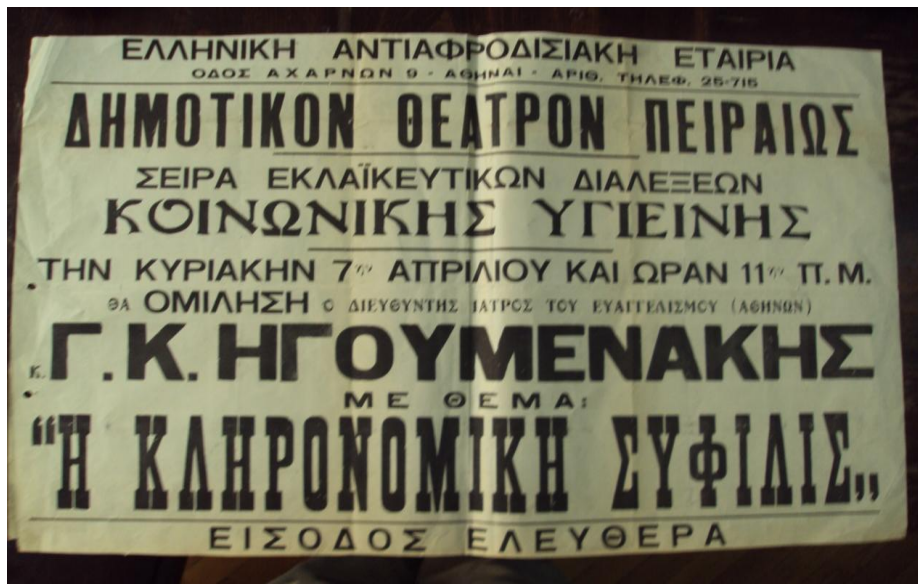
Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της επιμορφωτικής προσπάθειας ήταν η μπροσούρα που κυκλοφόρησε από το Υπουργείο Υγιεινής το 1930 με τίτλο Τι πρέπει να ξέρει κάθε νέος. ²⁰⁷ Άλλοι τρόποι ενημέρωσης ήταν οι ραδιοφωνικές εκπομπές, η αρθρογραφία στις εφημερίδες αλλά και οι ανοικτές δημόσιες ομιλίες όπως αυτή στην οποία συμμετείχε ο Γ.Κ. Ηγουμενάκης στο Δημοτικό Θέατρο του Πειραιά ²⁰⁸.

²⁰⁵ Εναρκτήριο λόγος του προέδρου Π.Ι.Σ. κυρίου Δ.Ι.Ορφανού κατά την Α' τακτικήν συνέλευσιν των προέδρων των ιατρικών συλλόγων της 14^{ης} Ιανουαρίου 1934, ανάτυπο του Πανελληνίου Ιατρικού Συλλόγου.

²⁰⁶ Ν.Ν. Δρακουλίδης, «Η Σύφιλης», *ό.π.*, σ.16.

²⁰⁷ Εν Αθήναις εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1930.

²⁰⁸ Η παρακάτω αχρονολόγητη αφίσα ανήκει στη συλλογή ΕΛΙΑ.

Στην Ελλάδα αυτή η αντίληψη θα εκφραστεί από γιατρούς όπως για παράδειγμα ο Μωυσής Μωυσειδής ο οποίος θα αναφέρει ότι, «η νεωτέρα επιστήμη η αναζητούσα παντού μικρόβια και βακίλλους, η προσπαθούσα να υποβάλλει τα πάντα υπό την πειραματική ανάλυσιν, ανεύρεν εν τω συγχρόνω έρωτι μικρόβια νοσηρότητος και παθολογικών αλλοιώσεων. Αι θετικιστικάί αύται ιδέαι μετεπήδησαν εκ του επιστημονικού πεδίου αμέσως εις την φιλολογίαν και σήμερον εις πολλές σπουδαιοτάτας άλλως περί έρωτος πραγματείας το αίσθημα τούτο χαρακτηρίζεται ως μία παθολογική κατάστασις ως έν νοσολογικόν φαινόμενον».²⁰⁹

Σε «επιμορφωτικό» κείμενο της εποχής, ο ανώνυμος συγγραφέας προτρέπει τον νέο να αντισταθεί στις ορμές του, διότι κινδυνεύει να πάθει κάποιο αφροδίσιο νόσημα, ενώ του επιστά την προσοχή στο ότι ο κίνδυνος στις μεγάλες πόλεις είναι πολύ μεγάλος και μια στιγμή «πρόστυχης» ευχαρίστησης μπορεί να καταστρέψει και την υγεία του και την ευτυχία του.²¹⁰ Του τονίζει μάλιστα ότι η εγκράτεια δεν βλάπτει τον οργανισμό και ότι πρέπει να αποφεύγει το αλκοόλ και τα άσεμνα και αισχρά

²⁰⁹ Μωυσής Μωυσειδής, *Η Ιατρική Ψυχολογία του Συγχρόνου Έρωτος*, τύποις Αναστασιάδου, Κωνσταντινούπολη, 1914, σ. 3.

²¹⁰ «Τι πρέπει να ξέρει», ό.π., σ.9.

αναγνώσματα. Παράδειγμα αγνότητας είναι για το συγγραφέα οι νέοι της επαρχίας, οι οποίοι παντρεύονται νωρίς και παραμένουν μέχρι τότε αγνοί και ανέγγιχτοι από την ανηθικότητα που κρύβουν οι πόλεις. Τέλος του υπενθυμίζει ότι μπορεί να καταστρέψει και τη νέα που θα αγαπήσει και μια μέρα θα αποφασίσει να κάνει σύντροφο της ζωής του και μητέρα των παιδιών του, βάζοντας σε κίνδυνο και τις δικές τους ζωές.²¹¹

Ο Μωϋσειδης παραπέμπει σε μελέτη του Fournier σχετικά με τα ποσοστά ανυποψίαστων γυναικών, οι οποίες είχαν μολυνθεί από το σύζυγο τους, ενώ αναφέρει νόμο της Δανίας, σύμφωνα με τον οποίο η μόλυνση από σύφιλη θεωρείται επαρκής λόγος διαζυγίου ενώ ο μολύνων υποχρεούται και σε αποζημίωση.²¹² Τέλος θα προσθέσει στη συνέχεια και τις καταστροφικές συνέπειες που έχει στην επιβίωση της οικογένειας η ανικανότητα ή ο θάνατος του αρχηγού της.

Η σύφιλη λοιπόν και τα υπόλοιπα αφροδίσια αποτελούν, εκτός από βιολογικό κίνδυνο για τις επόμενες γενιές, και απειλή για το θεσμό του γάμου και την ανάπτυξη της οικογένειας. Σε πολλές χώρες όπως για παράδειγμα στη Γαλλία, με την οποία υπήρχαν και περισσότερες σχέσεις με την Ελλάδα, μπροστά στο φόβο των αφροδισίων, στον εκφυλισμό και την υπογεννητικότητα η σεξουαλική εκπαίδευση επικεντρωνόταν σε ένα σύνολο οδηγιών και συστάσεων που θα βοηθούσαν νεαρούς άνδρες να υπολογίσουν τις συνέπειες των σεξουαλικών επαφών τους για τους ίδιους, τις οικογένειές τους και την κοινωνία. Προσπάθησε να τους ενσταλάξει μια αίσθηση υπευθυνότητας προετοιμάζοντάς τους για ένα μοντέλο οικογένειας το οποίο θα

²¹¹ Στο ίδιο, σ.10.

²¹² Μωϋσή Μωϋσειδης, *Υγιεινή του Γάμου*, εκδοτικός οίκος Α.Κασσιγόνη, Αθήνα, 1925. σ.27.

εξασφάλιζε την πληθυσμιακή αναπαραγωγή στην επιθυμητή ποιότητα και ποσότητα.²¹³

Όπως αναφέρει και η Ida Blom, η οικογένεια που έπρεπε να προστατευτεί ήταν η οικογένεια στην οποία ο άνδρας ήταν η πηγή της υλικής βιωσιμότητας και στην οποία υπήρχαν διαφορετικές ευθύνες που σχετίζονταν με το φύλο. Οι σύζυγοι ήταν απαραίτητοι για την οικογενειακή οικονομία, ενώ οι γυναίκες ήταν υπεύθυνες για τις δουλειές του νοικοκυριού, την αναπαραγωγή και τη φροντίδα των παιδιών.²¹⁴ Μάλιστα, παρά την αποδοχή ότι ο άνδρας είναι εγωιστής, η σύζυγος οφείλει να είναι «δια τον συζυγόν της η καλή σύντροφος του βίου του, η ειλικρινής φίλη, αλλά εκ παραλλήλου και η γυναίκα η οποία με χαρά θα προσφέρει την σαρκική απόλαυση χωρίς να λησμονεί την γυναικεία της φιλαρέσκεια, η οποία θα την παρουσιάζει εν εξωτερική εμφανίσει ικανοποιητική για τις σαρκικές βλέψεις του συζύγου της ώστε να τον συγκρατήσει από τον κίνδυνο της ερωμένης».²¹⁵ Οι ίδιες παραινέσεις αναπτύσσονταν και το 1913 όταν ο Σπυρίδων Λιβαδάς έγραφε ότι «η μη προσηνής, γλυκεία, πρόθυμος και αγαθή γυνή δηλητηριάζει πάσαν απόλαυσιν του συζύγου εντός του κόσμου και εντός της οικογενείας του, τον αναγκάζει επομένως να περιστέλλεται και να εγκλείεται εντός της καρδιάς του μόνης, τον αναγκάζει να είναι ξένος εντός της οικίας και της οικογενείας του».²¹⁶

²¹³ Virginie De Luca Barrusse, “The Concerns Underlying Sex Education for Young People in France during the First Half of the 20th Century: Morality, demography and public health”, *Hygieia Internationalis an Interdisciplinary Journal for the History of Public Health*, 10/1, 2011, σ.33.

²¹⁴ Ida Blom, *Medicine, Morality and Political Culture: Legislation on venereal disease in five Northern European countries, c.1870-c.1995*, Nordic Academic Press, Λουντ, 2012, σ. 73-74.

²¹⁵ Αριστομένη Α. Δίδικα, *Σύζυγος και ερωμένη. Πρωτότυπον φιλοσοφικόν έργον*. Εκδοτικό κατάστημα Αλέκου και Ευαγ. Παπαδημητρίου, Αθήνα, 1948, σ. 21.

²¹⁶ Σπυρίδων Ζ. Λιβαδάς, *Η αγωγή της κόρης*, τυπογραφείον της Β. Αυλής Α. Ραφτάνη, Αθήνα 1913.

Σύμφωνα με αυτές τις θεωρήσεις, ο ρόλος της γυναίκας υπολείπεται του ανδρός και κατά κάποιον τρόπο βρίσκεται σε μειονεκτικότερη θέση. Είναι τόσο κυρίαρχη στα περισσότερα έργα που γράφτηκαν μεταξύ 1890-1930 η αντίληψη της επιθετικής και ανεξέλεγκτης σεξουαλικής ορμής των ανδρών ενώ και οι συγγραφείς τους είναι εχθρικά προκατειλημμένοι απέναντι στις γυναίκες.²¹⁷ Συναντάται τέλος στα περισσότερο κείμενα της εποχής εκείνης²¹⁸, η επισήμανση της εγκράτειας για τους νέους πριν από το γάμο και για τις μονογαμικές σχέσεις. Προσεκτικό επίσης θα έπρεπε να ήταν και το γλωσσικό ύφος μετάδοσης σεξουαλικών γνώσεων στους νέους ώστε να μην προκληθεί σε αυτούς σεξουαλική διέγερση την οποία προκαλούσαν τα εκάστοτε «πορνογραφήματα». Όπως αναφέρεται από σύγχρονες μελέτες για τους συγγραφείς-ιατρούς εκείνης της εποχής, ενώ κέρδιζε έδαφος η άποψη ότι η μετάδοση και στους νέους επιστημονικά αποδεδειγμένων απόψεων σχετικά με το σεξ θα οδηγούσε σε μια πιο προστατευμένη, ηθικά και ιατρικά νεολαία, ωστόσο διχογνωμία παρατηρούνταν το ποιες ακριβώς ήταν αυτές οι «αλήθειες» για το σεξ οι οποίες μπορούσαν να μεταφερθούν στη νεολαία.²¹⁹ Για ορισμένους οι γιατροί θα έπρεπε να είναι αρωγοί των γονιών είτε του πατέρα, ο οποίος συνήθως πρέπει να συμβουλέψει το γιό του,²²⁰ σπουδαιότερος όμως θεωρούνταν ο παιδαγωγικός ρόλος της μητέρας

²¹⁷ Lesley A. Hall, “Somehow Very Distasteful: Doctors, Men and Sexual Problems between the Wars”, *Journal of Contemporary History*, 20/4, Medicine, History and Society (Οκτώβριος, 1985), σ. 554.

²¹⁸ Μάιρης Γουντ Άλλεν, *Τι πρέπει να ξέρη κάθε κορίτσι*, Εκδοτικός οίκος Μ. Βασιλείου & Σία χ.χ. Στα αγγλικά εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1913.

²¹⁹ Julian B. Carter, «Bird, Bees», ό.π., σ.248.

²²⁰ Docteur Milon, *Επιστολαί Πατρός προς τον υιόν του (Υγιεινή, Ηθική και Προφύλαξις της Νεολαίας)*, έκδοσις Ζηκάκη, Αθήνα, 1922.

«γιατί μόνο το λεπτό χέρι μιας φωτισμένης μάνας μπορεί να εγγίζει την παιδική ψυχή χωρίς να την μολύνει».²²¹

Για τα συγγράμματα σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης εκείνης της εποχής η ικανοποίηση της γενετήσιας ορμής θα έπρεπε να συντελείται μόνο μέσω του γάμου και για τις γυναίκες μέσω της μητρότητας, η οποία αποτελεί και το επιστέγασμα του γενετήσιου πάθους. Οι έφηβοι καθώς και τα παιδιά θα πρέπει να μάθουν από τους ενημερωμένους από τους γιατρούς γονείς τη μορφολογία και λειτουργία των γεννητικών τους οργάνων, χωρίς όμως να υπεισέρχονται σε επικίνδυνες λεπτομέρειες που θα μπορούσαν να πονηρέψουν το νέο ή τη νέα. Κεντρικό ζήτημα, τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες χώρες, θα είναι το πρόβλημα της ερωτικής αυτοϊκανοποίησης ή του αυνανισμού, το οποίο θεωρούσαν ότι αν δεν αντιμετωπίζονταν προκαλούσε εκφυλισμό. Ο έφηβος άνδρας με εκφυλισμένη προσωπικότητα και ανεξέλεγκτα σεξουαλικά πάθη θεωρούνταν ο κύριος υπεύθυνος για την σεξουαλική εκμετάλλευση «αγνών», παρθένων γυναικών και την εγκατάλειψη τους στη συνέχεια, κάτι που τις καθιστούσε ανίκανες να συνεχίσουν μια φυσιολογική βιολογική και κοινωνική ζωή.²²²

Νούμερο ένα παράγοντας για την εκφυλισμένη σεξουαλική ανάπτυξη των νέων θεωρείται στα κείμενα των τελών του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα ο αυνανισμός, ενώ θα αναφέρονται συχνά σε αυτόν ως επικίνδυνο «πάθος». Ο αυνανισμός χαρακτηρίζεται αντιφυσική πράξις, η οποία είναι τελείως καταστρεπτική όχι μόνο για τον άνδρα αλλά και για τη γυναίκα και προκαλεί ποικίλα προβλήματα, από αποβλάκωση και φρενοπάθεια μέχρι την τάση προς το έγκλημα και την εμφάνιση

²²¹ Άννα Κατσιόγρα, *Προετοιμασία του Κοριτσιού στα Γενετήσια Ζητήματα*, τύποις Α.Β.Πάσχα, Αθήνα 1932.

²²² Στο ίδιο, σ. 146.

κρεατοελιών στις γυναίκες.²²³ Για άλλους, όπως για τον υφηγητή του Εθνικού Πανεπιστημίου και ειδικό γιατρό των αφροδίσιων και γυναικείων νοσημάτων Α.Πάνα, αλλά και για τους περισσότερους γιατρούς, ο αυνανισμός αναφέρεται ως «πράξις πιθήκου, έξις βρωμερά, διαβολική όντως επινόησις, διά της οποίας ο άνθρωπος εν τη παιδική του και μάλλον εν τη εφήβω του ηλικία, καθ' ήν το παν θάλλει και ριζοβολεί εις εποχήν όλως πρόωρον και προ της φυσικής του διαπλάσεως και της των σαρκικών ηδονών διεγέρσεως εμμόνως και κτηνωδώς επιζητών ταύτας να αποκτήσει ουχί δι' ών μέσων και των συνθηκών εκείνων οι νόμοι της φύσεως εν καταλλήλω χρόνω το συγχωρούσι, να δρέψει αλλά διά σκολιάς και δυσβάτων σχεδόν ατραπών διά των οποίων ο ταλαίπωρος νέος χάνων το σπέρμα του, ήτοι την πολύτιμον γονήν του, εξαντλεί το σώμα του, κλονίζει αυτό, την διάνοιάν του εξασθενεί, την δε καρδίαν του φθείρει, διά να καταστεί ο τοιούτος, ημέραν τινά, φθισικός, πολίτης βλαξ, τέλος επικίνδυνος, εκουσίως είτε ακουσίως πολλάκις εις εγκλήματα καταλήγων».²²⁴ Ενδιαφέρον παρουσιάζει τέλος η ανάλυση του ιατρού-συφιλιδολόγου Συγκελάκη για τον αυνανισμό, ο οποίος τον σχετίζει με τις συνθήκες διαβίωσης. Υποστηρίζει, παραδείγματος χάριν, ότι ο αυνανισμός παρατηρείται περισσότερο στις πόλεις ή είναι αποτέλεσμα οκνηρίας, ενώ αντιθέτως ο «χωρικός μέσα στις στερήσεις του και την κοπιώδη εργασία δεν του μένει καιρός να αφήσει την φαντασία του να δουλέψει.»²²⁵ Για τις γυναίκες φαίνεται ότι η «φαντασία» αντικαθίσταται από κινήσεις και στάσεις του σώματος. Η εισαγωγή λοιπόν της ραπτομηχανής στα εργαστήρια στα οποία δουλεύουν γυναίκες τις αναγκάζει,

²²³ Γρηγόριος Στεφάνου, *Ο Έρωσ φυσιολογικός και παρα φύσιν*, εκδοτικός οίκος Γεωργίου Ιω. Βασιλείου, Αθήνα, 1927, σ. 353.

²²⁴ Αρ. Β. Πάνας, *Τρία θέματα ιατροκοινωνικά υψίστης μελέτης*. Τυπογραφείο Εστία Κ.Μάϊσνερ και Ν. Καργαδούρη, Αθήνα 1912, σ. 57.

²²⁵ Α. Συγκελάκης, *Ο αυνανισμός και αι συνέπειάί του*, βιβλιοθήκη «Παναιγυπτίων», Αλεξάνδρεια, 1933, σ. 30.

σύμφωνα με την ίδια προσέγγιση, λόγω των κινήσεων που κάνουν τα πόδια τους στα πετάλια, σε προστριβή των σκελών και των γεννητικών οργάνων, με αποτέλεσμα να οδηγούνται σε ισχυρούς γεννητικούς οργανισμούς και να καταφεύγουν σε πλύσιμο με κρύο νερό ώστε να ησυχάσουν.²²⁶

Ενώ για τους άνδρες σημαντική έμφαση δίνεται στην εγκράτεια, για τις γυναίκες πρώτη υποχρέωση είναι η προστασία της αγνότητάς τους, όπως αναφέραμε και παραπάνω, διότι από μια «απερίσκεπτη» σεξουαλική επαφή η γυναίκα μπορεί να μείνει έγκυος ενώ ο άνδρας όχι, γι' αυτό και «είναι αστείο να μιλούμε περί ελευθερίας των κοριτσιών στον έρωτα και την εξίσωση με τον άνδρα, γιατί από την φύση πλάστηκαν άνισοι».²²⁷ Σε αρκετές περιπτώσεις μάλιστα, όπως και σε άλλες χώρες, το επίκεντρο του ενδιαφέροντος έχει να κάνει περισσότερο με τη σεξουαλική λειτουργία της γυναίκας. Στις περισσότερες περιπτώσεις αυτό εκφράστηκε με μια διάθεση μισογυνισμού, κριτικής του φεμινιστικού κινήματος και της ανδροπρεπούς συμπεριφοράς της «Νέας Γυναίκας».²²⁸ Όπως αναφέρεται σε μεταφρασμένη μελέτη της εποχής, οι γυναίκες διακατέχονταν από το πάθος κατακτήσεως των κοινωνικών ελευθεριών που στερούνταν, το πάθος όμως αυτό «φθάνει μέχρι τοιούτου σημείου, ιδίως εις εκείνας αι οποίαι δεν είναι ούτε ωραία, ούτε ευειδείς, εις εκείνας που αποτελούν αληθινάς ανδρογυναίκας ώστε να θέλουν να εξισωθούν με τον άνδρα εις όλα τα νέα του δικαιώματα και τα καθήκοντα».²²⁹ Τονίζεται τέλος ότι «οποιαδήποτε κι αν είναι η κοινωνική της θέσις, είτε διδάκτωρ της ιατρικής ή της νομικής, φαρμακοποιός, καλλιτέχνης, λογοτέχνης, διευθύντρια εργοστασίου ή εμπορικού

²²⁶ Στο ίδιο, σ.30.

²²⁷ Στο ίδιο, σ.119.

²²⁸ Heike Bauer, "Theorizing Female Inversion: Sexology, Discipline, and Gender at the Fin de Siècle", *Journal of the History of Sexuality*, 18/1, (Ιανουάριος 2009), σ.86.

²²⁹ Paul de Regla, *Η Γυναίκα*, Φιλοσοφική και Κοινωνιολογική βιβλιοθήκη Φέξη, εκδοτικός οίκος Γεωργίου Δ. Φέξη, Αθήνα, 1913, σ. 55.

καταστήματος, είτε εργάτις είτε απλή υπηρέτρια ότι πρέπει με πάσαν θυσίαν να μείνη γυναίκα, γυναίκα καθ' όλην την ευφρόσυνον εκδοχήν της λέξεως, εάν δεν θέλη να ιδή τον άνδρα επί μάλλον και μάλλον αποσπώμενον από αυτήν, από τους συζυγικούς δεσμούς του, και παύοντα να είναι ο πιστός και αφοσιωμένος σύντροφός της».²³⁰

Φυσικά και δεν συμερίζονταν όλοι, παρά την απήχησή τους, τις απόψεις του Γερμανού νευρολόγου Paul Julius Möbius (1853-1907), το βιβλίο του οποίου *Η φυσιολογική αμβλύνοια της γυναικός* εκδόθηκε το 1924 και στα ελληνικά. Ο Möbius υποστήριζε με «επιστημονικά» δεδομένα της εποχής του ότι «η γυνή δηλονότι ου μόνον επροικίσθη γλισχρότερον δια πνευματικών χαρισμάτων ή ο ανήρ, αλλά και αποστερείται αυτών επίσης πολύ ταχύτερον»²³¹ ενώ αποφαινόταν ότι «ολόκληρος η σημασία της γυναικείας ζωής εξαρτάται εκ της ευρέσεως του καταλλήλου διά την νεανίδα ανδρός».²³² Ακόμα όμως και μετριοπαθέστερες φωνές εκφράζουν την ανησυχία τους ότι λόγω του φεμινιστικού κινήματος θα υπάρξει από τη γυναίκα εγκατάλειψη του «κυρίου προορισμού αυτής, του θείου συμβολαίου του γάμου, της συζυγικής συμβιώσεως, της εκ ταύτης μητρότητος, της ανατροφής των τέκνων, της οικογενείας, της εσωτερικής του σπιτιού διευθύνσεως και της νοικοκυροσύνης».²³³

Στα κείμενα αυτά είναι τέτοια η προσπάθεια ερμηνείας και σύνθεσης ανατομικών χαρακτηριστικών και επιστημονικών δεδομένων με ηθικές προτάσεις που η εκφραστικότητα των συγγραφέων λαμβάνει διαστάσεις ασυνήθιστες για τα σημερινά δεδομένα, παρότι μιλούμε για επιστημονικά κατηρτισμένους γιατρούς.

²³⁰ Στο ίδιο, σ. 81.

²³¹ P.J.Möbius (Μοέβιους), *Η Φυσιολογική αμβλύνοια της Γυναικός*, μετάφρασις της πλήρους δωδεκάτης εκδόσεως του 1922, μετ'επεξηγηματικών σημειώσεων του συγγραφέως, εκ του Γερμανικού υπό Μ.Θ.Αντωνάκη, εκδοτικός οίκος «Ελευθερουδάκη», Αθήνα 1924, σ. 50.

²³² Στο ίδιο, σ.51.

²³³ Εμμ. Γ. Καψαμπέλης, *Είναι πράγματι η Γυναίκα κατωτέρα τους Ανδρός;*, διάλεξις γενομένη εις τον Παρνασσόν την 15^η Μαΐου 1935, βιβλιοπωλείον της «ΕΣΤΙΑΣ», Αθήνα 1935, σ. 37.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο τρόπος με τον οποίο επιλέγει να κλείσει η Κατσίγρα τη μελέτη της λέγοντας πως «η παρθενία δεν είναι απλώς μια μεμβράνη ανατομική αλλά σύμβολο σεβασμού προς χρήσιμους κοινωνικούς θεσμούς, όπως η Σημαία δεν είναι ένα κομμάτι πανί αλλά σύμβολο της ιδέας της Πατρίδος».²³⁴

Παρότι το σεξ θεωρούνταν υπεύθυνο για πολλά ιατρικά προβλήματα, από τον τοκετό μέχρι τα αφροδίσια, ήταν ένα θέμα το οποίο οι περισσότεροι γιατροί ήταν απρόθυμοι να αναλύσουν προτιμώντας να το αφήνουν στα χέρια των κληρικών και των πολιτικών.²³⁵ «Η ηθική και η προς τον Θεόν πίστις και προς τους γονείς αφοσίωσις είναι η μόνη των ιατρών ελπίς, φάρμακα οιαδήποτε και αν εις ενεργείαν τεθώσιν, εισί τα πάντα μάταια και ανωφελή», αναφέρει ένας γιατρός των αφροδισίων νόσων της εποχής σε κείμενό του για το «φρικτό πάθος» του αυνανισμού.²³⁶ Για έναν εξέχοντα εκπρόσωπο της Εκκλησίας η παραμέληση της ηθικής εκπαίδευσης διαφθείρει τους νέους οι οποίοι «παραδεδομένοι εις μίαν ανήθικον ζωήν, κυλίνονται κυλίνονται εντός εις οίκους ανοχής με τα τελευταία κοινωνικά αποβράσματα του γυναικείου κόσμου μόνον και μόνον διά να κορέσουν τα πάθη των. Αυτοί ευρίσκονται εις την ίδιαν βαθμίδα κοινωνικής και ηθικής καταπτώσεως με τας ιερόδουλους μας τας οποίας συναναστρέφονται».²³⁷

Αναφέραμε ορισμένα παραδείγματα της ελληνικής *scientia sexualis*, διότι θεωρούμε ότι εκφράζουν το ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο

²³⁴ Άννα Κατσίγρα, *Προετοιμασία του κοριτσιού στα γενετήσια ζητήματα*, τύποις Α.Β.Πάσχα, Αθήνα, 1932, σ.143.

²³⁵ Ivan Crozier, “Philosophy in the English Boudoir: Havelock Ellis, Love and Pain, and Sexological Discourses on Algophilia”, *Journal of the History of Sexuality*, 13/3 (Ιούλιος, 2004), σ. 290.

²³⁶ Αριστείδης Β. Πάνας, *Το φρικτόν πάθος των νέων ήτοι ο Αυνανισμός και τα θύματα του*, β' έκδοσις λαϊκή τριπλασίως επηυξημένη, εκδόσεις Αναστ. Δ. Φέξη, Αθήνα, 1901, σ.94.

²³⁷ Αρχιμανδρίτου Αθάν. Βήττου Δανηλίδου, *Η ζωή των νέων ήτοι οι κίνδυνοι της νεανικής ζωής και οι κατ'αυτών αγώνες*, τύποις Παρασκευά Λεωνή, Αθήνα, 1924, σ. 144-146.

συζητήθηκαν και τα ζητήματα της πορνείας και των αφροδίστιων νόσων. Στη δεκαετία ιδιαίτερα του 1920 και λόγω της ανάπτυξης της μαζικής κατανάλωσης και κουλτούρας, ορισμένες ιδέες, οι οποίες ανήκαν προπολεμικά στην *avant-garde*, βρέθηκαν μεταπολεμικά στο κέντρο της δημόσιας διαβούλευσης.²³⁸

Η κυρίαρχη άποψη ήταν ότι η ανεξέλεγκτη σεξουαλική συμπεριφορά των δύο φύλων αποτελούσε πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης της πορνείας. Η καταφυγή ορισμένων ανδρών και γυναικών σε αυτήν δεν εξηγούνταν πάντα από κοινωνικούς παράγοντες (φτώχεια, ανεργία κλπ) αλλά και από θέματα που σχετίζονταν περισσότερο με τον έλεγχο της σεξουαλικής συμπεριφοράς και ψυχολογία. Για τα νεαρά αγόρια, για παράδειγμα, ο αυνανισμός και οι κακές παρέες θεωρούνταν σε αρκετά από τα κείμενα της εποχής το πρώτο σκαλί για την είσοδο στον οίκο ανοχής και την ακολασία, ενώ για τα νεαρά κορίτσια ορισμένοι «ανώριμοι» και παθιασμένοι έρωτες, όπως και η τάση προς την κοκεταρία, θεωρούνταν σημάδια τα οποία μπορούσαν να οδηγήσουν μια κοπέλα στην εκπόρνευση. Εν κατακλείδι, «η δύναμης του γεννητικού ενστίκτου», όπως ανέφερε στον τίτλο μελέτης του ο Γρηγόριος Στεφάνου το 1930, θα έπρεπε να χαλιναγωγηθεί.²³⁹ Η σημασία της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης θα αποτελέσει σημαντικό προληπτικό μέσο στα χέρια της ιατρικής κοινότητας και των κυβερνήσεων για την προστασία από τα αφροδίσια νοσήματα αλλά και την πορνεία. Ο προληπτικός ρόλος του γιατρού ήταν κάτι που τονίζονταν σε αρκετά κείμενα της εποχής, όπως για παράδειγμα στον πρόλογο δυο Ελλήνων γιατρών στην κλασική μελέτη του Γερμανού δερματολόγου/αφροδισιολόγου Edmund Lesser (1892-1918), όπου θα αναφέρουν ότι «ο ιατρός δύναται και νομικών ελλείψεων και κοινωνικών και ατομικών αδιαφοριών τα εγκληματικά επακόλουθα να

²³⁸ Anna Clark, *Desire: A History of European Sexuality*, Routledge, Νέα Υόρκη 2008, σ. 165.

²³⁹ Γρ. Στεφάνου, *Έρως και αυτοκτονία. Η δύναμις του γεννητικού ενστίκτου*, εκδοτικός οίκος Γ.Ι.Βασιλείου, Αθήνα, 1930.

προλάβει, επεμβαίνων ως ιατρός της οικογενείας και ως θεραπεύων ιατρός και αναβάλλων τον γάμον μέχρι της πλήρους και τελείας θεραπείας».²⁴⁰

Αυτή η προσπάθεια ιατρικοποίησης της κοινωνίας θα γίνει εμφανής και στην Ελλάδα. Στον πρόλογο του οδηγού της υγειονομικής έκθεσης Αθηνών στο Ζάππειο το 1938 σημειώνεται ότι εγκαινιάζεται μια νέα εποχή στην τακτική της υγειονομικής πολιτικής, όπου το κράτος, αυτό πρώτο, παρακαλεί τους πολίτες του να το βοηθήσουν να καταργήσει σιγά-σιγά το διατακτικό ύφος των αστυνομικών υγειονομικών διατάξεων και τις απειλές για την αυστηρή ποινική τιμωρία των παραβατών. Το κράτος δηλαδή ζητά να διαμορφώσει μια φωτισμένη ως προς την υγειονομική κατεύθυνση κοινωνία ανθρώπων, οπότε θα αρκούσαν λίγες έγκυρες συμβουλές και συστάσεις για να συνεργασθεί το μεγάλο κοινό των λαϊκών μαζών σε μια στιγμή κινδύνου δημοσίας υγείας.²⁴¹

²⁴⁰ Σ. Ζωγραφίδου και Α. Γεωργιάδου «Πρόλογος» στο Edmund Lesser, *Αφροδίσια νοσήματα*, εκδοτικός οίκος Γεωργίου Δ. Φέξη, Αθήνα, 1903, σ. 9.

²⁴¹ *Αρχεία Υγιεινής*, περίοδος 2α, έτος 3^ο, Ιούλιος-Αύγουστος 1939, τεύχη 7^ο-8^ο.

Κεφάλαιο 3^ο. Η εγκληματολογική προσέγγιση της πορνείας και των αφροδίσιων.

Στο τελευταίο μέρος της μελέτης μας θα ασχοληθούμε με την αντιμετώπιση που είχαν τόσο τα ζητήματα των αφροδίσιων όσο και της πορνείας από τον κλάδο της εγκληματολογίας και της ευρύτερα την αστυνομία. Η περίοδος από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως και τις αρχές του 20^{ου} είναι εξαιρετικά πλούσια περίοδο από πλευράς ιστορίας των ιδεών όσον αφορά την εμφάνιση νέων σχολών σκέψης όπως της ευγονικής και της εγκληματολογίας. Το γενικότερο πλαίσιο στο οποίο θα αναπτυχθούν αυτές οι σχολές σκέψης ήταν έντονα επηρεασμένο από τον φόβο της «παρακμής» και του ηθικού και βιολογικού εκφυλισμού. Αυτός ο φόβος θα είναι έντονος σε αρκετές χώρες της Ευρώπης, ιδιαίτερα από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Η θεωρία περί εκφυλισμού δεν ασχολιόταν τόσο με τους θεωρούμενους περιθωριακούς και ανώμαλους, -αυτό άλλωστε ήταν ήδη δουλειά άλλων πεδίων όπως για παράδειγμα της φρενολογίας-, αλλά κυρίως την ποιότητα της αναπαραγωγής του έθνους.²⁴² Ο τρόπος με τον οποίο εκδηλώθηκε διαφέρει φυσικά ανάλογα με τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες της κάθε χώρας. Οι κυριότεροι εκφραστές της θεωρίας του εκφυλισμού πάντως προέρχονταν από τον χώρο της ιατρικής, όπως ο Αυστριακός Max Nordau (1849-1923), ο οποίος είχε σπουδάσει ιατρική αν και δεν ακολούθησε ποτέ το επάγγελμα του γιατρού. Το έργο του θα γίνει γνωστό και στην Ελλάδα μέσω της μετάφρασης του Άγγελου Βλάχου (1838-1920). Ο μεταφραστής θα γράψει στην εισαγωγή της έκδοσης ότι, «της επιδημίας ταύτης τα ψυχοφθόρα μικρόβια άρχισαν να ασκούν και παρ' ημίν το έργον της σηπτικής αυτών αποσυνθέσεως». Για αυτό και το

²⁴² Dain Borges, “‘Puffy, Ugly, Slothful and Inert’: Degeneration in Brazilian Social Thought, 1880-1940”, *Journal of Latin American Studies*, 25/2 (Μάιος 1993) σ. 238.

έργο του Nordau θα βοηθούσε «για, έγκαιρον συνετισμόν και σωτηρίαν των ασθενών οργανισμών όσων απειλεί η νυξ του εκφυλισμού»²⁴³.

Περισσότερο δημοφιλείς θα γίνουν οι ιδέες αυτές σε πολλές χώρες μετά και τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που θα τον ακολουθήσουν καθώς και η ευρύτερη αίσθηση ότι σε αυτόν χάθηκε η καλύτερη ποιότητα της νεολαίας, θα οδηγήσει ακόμα περισσότερους σε απόψεις, ορισμένες εκ των οποίων ακραίες, για την προφύλαξη και βελτίωση της «ποιότητας» του έθνους. Η ιατρική θα συμβάλει τα μέγιστα σε αυτή τη συζήτηση, κυρίως μέσω θεωριών οι οποίες θα προσπαθήσουν να συμβάλλουν στον έλεγχο των συλλήψεων και της εγκυμοσύνης, της μητρότητας και της παιδικής ανατροφής. Δημοφιλείς θα είναι και διάφορες απόψεις περί ευγονικής οι οποίες θα πάνε πιο μακριά και θα προωθήσουν ακραίες τις περισσότερες φορές πολιτικές για την ποιοτική βελτίωση του πληθυσμού καθώς και την προστασία του από τα «άρρωστα» στοιχεία (πχ. στειρώσεις). Όπως αναφέρει και ο Marius Turda, «θεωρούνταν πολυέξοδη 'πολυτέλεια' η περίθαλψη από την κοινωνία των εκφυλισμένων μελών της, γι' αυτό και η προσπάθεια της ευγονικής ήταν η προστασία της καθαρότητας της φυλής είτε από τα άρρωστα κύτταρά της είτε από την πρόσμειξη της με αλλογενή στοιχεία».²⁴⁴

Απόψεις ευγονικής θα βρουν απήχηση και στην Ελλάδα την περίοδο του Μεσοπολέμου. Ορισμένες φορές μάλιστα θα εκφραστούν και από κυβερνητικά στελέχη όπως ο Κ.Α.Χαριτάκης γιατρός και διευθυντής του τμήματος κοινωνικής υγιεινής του Υπουργείου Υγιεινής. Σε ανάλυση-περίληψη του για την έκθεση υγιεινής που πραγματοποιήθηκε το 1938 στην Αθήνα, θα υποστηρίξει

²⁴³ Max Nordau, *Εκφυλισμός*, μτφρ. Άγγελου Βλάχου, εκδοτικός οίκος Φέξη & Κομπούγια, Αθήνα 1920.

²⁴⁴ Marius Turda, ““To End the Degeneration of a Nation”: Debates on Eugenic Sterilization in Inter-war Romania””, *Medical History* 53, (2009), σ.78.

εκπροσωπώντας πιθανότατα τις απόψεις και άλλων γιατρών ότι, «δεν ευαγγελιζόμεθα τον υπεράνθρωπο, ζητούμεν απλώς να αποτρέψωμεν τον Έλληνα υπάνθρωπον»²⁴⁵. Να σημειώσουμε εδώ ότι ο Χαριτάκης αναφέρεται ως διευθυντής της κοινωνικής υγιεινής και όχι σαν ευγονιστής κάτι όμως που μας κάνει να σκεφτούμε για τις σχέσεις των δύο αυτών όρων. Υποθέτουμε ότι για ορισμένους γιατρούς της εποχής τα όρια ανάμεσα στους δύο όρους δεν ήταν και τόσο ξεκάθαρα²⁴⁶.

Όσον αφορά τα αφοροδία νοσήματα ένα μέτρο «ήπιας» ευγονικής πολιτικής ήταν και το προγαμιαίο πιστοποιητικό υγείας. Η προσπάθεια για τη λειτουργία στην Ελλάδα του πιστοποιητικού αυτού θα φέρει σε σύγκρουση τη νομική και ιατρική επιστήμη²⁴⁷. Σε αυτήν θα συμβάλει και η αυξημένη αρμοδιότητα που είχε αποκτήσει για ορισμένα θέματα η ιατρική κοινότητα, η οποία αγωνιζόταν να επεκτείνει τον κυριαρχικό της ρόλο, προσπαθώντας να παραμερίσει καθεστηκυίες ηθικές, πολιτικές και νομικές αντιλήψεις.²⁴⁸ Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα στη σκληρή κριτική που ασκεί ο Δρακουλίδης στους νομομαθείς όσον αφορά το προγαμιαίο πιστοποιητικό υγείας. Αναφέρει ο ίδιος πως «δεν θα καταλήγαμε όμως σε τέτοια αξιοθρήνητα συμπεράσματα αν κάναμε ότι γίνεται σε όλα τα μέρη του κόσμου για παρόμοια ζητήματα. Δηλαδή η κεντρική ανάπτυξη ανατίθεται σε γιατρούς, κατόπιν έρχεται ο

²⁴⁵ Κ.Α. Χαριτάκη, «Η εν Αθήναις έκθεσις υγιεινής 1938 και η νόμιμος έκθεσις υγιεινής Θεσσαλονίκης», περιοδικό *Αρχαία Υγιεινής*, περίοδος 2^α, έτος 3^{ον}, τεύχη 7^{ον}-8^{ον}, Ιούλιος-Αύγουστος 1939.

²⁴⁶ Σε άλλη περίπτωση της ίδιας εποχής ο νομιάτρος Αττικής και Βοιωτίας, Ν.Κ.Μακρίδης θα αναφερθεί ξεκάθαρα στην ευγονική στον τίτλο του πονήματος του *Διά την προστασίαν, εξυγιάνσιν και ευγενισμόν της ελληνικής φυλής*, εκδοτικός οίκος «Ανατολή», Αθήνα, 1940.

²⁴⁷ Να σημειώσουμε εδώ ότι λίγες ήταν οι χώρες οι οποίες εφάρμοσαν το μέτρο αυτό μεταξύ των οποίων η Γερμανία την περίοδο του ναζισμού, ορισμένες πολιτείες των ΗΠΑ αλλά και η γειτονική Τουρκία.

²⁴⁸ Aristotle A. Kallis, “Racial Politics and Biomedical Totalitarianism in Interwar Europe” στο Marius Turda - Paul J. Weindling (επίμ.), *Blood and Homeland. Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900-1940*, Central European University Press, Βουδαπέστη 2007, σ. 392.

ρόλος των νομομαθών που περιορίζονται στη νομοθετοποίηση των μέτρων που πρόκειται να ληφθούν».²⁴⁹ Παρόμοιες απόψεις βρίσκουμε και στο έργο του Nordau, όπου ο ίδιος σημειώνει:

«Της αστυνομίας η βοήθεια δεν επαρκεί. Ο εισαγγελέας και ο ποινικός δικαστής δεν είναι οι ενδεδειγμένοι πρόμαχοι της κοινωνίας κατά την ενέργειαν αυτών λαμβάνουσι συνήθως υπόψιν και συμφέροντα άλλα άτινα δεν συμπίπτουσι πάντοτε ούτε αναγκαίως προς τα συμφέροντα των μορφωμένων και ηθικών ανθρώπων».²⁵⁰

Η προσπάθεια πάντως για νομοθέτηση όσον αφορά το προγαμιαίο πιστοποιητικό υγείας θα συνεχιστεί και μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο χωρίς όμως επιτυχία τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες χώρες της Ευρώπης.

3.1. Ο εγκληματολογικός λόγος στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου και η πορνεία.

Όπως είδαμε, ιατρική και η νομική επιστήμη αντιπαρατέθηκαν γύρω από το προγαμιαίο πιστοποιητικό, ένα θέμα το οποίο αφορούσε άμεσα και την προστασία από τα αφροδίσια νοσήματα. Όσον αφορά το ζήτημα της πορνείας, η διαμάχη θα μεταφερθεί κυρίως μέσω ενός νέου κλάδου, αυτού της εγκληματολογίας, ο οποίος αναπτύχθηκε στην Ευρώπη στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου}. Και εδώ όμως συναντάμε την άμεση ή έμμεση επιρροή της ιατρικής σκέψης. Όπως αναφέρει ο ιστορικός της εγκληματολογίας Richard F. Wetzell η άνθηση της εγκληματολογίας

²⁴⁹ Ν.Ν. Δρακουλίδης, *Υγεία και γάμος. Με ποια μέσα προστατεύονται το προγαμιαίο πιστοποιητικό*, τυπογραφείο «Χρονικά», Αθήνα 1933, σ.22.

²⁵⁰ Max Nordau, *Εκφυλισμός*, μτφρ. Άγγελου Βλάχου, εκδοτικός οίκος Φέξη & Κομπούγια, Αθήνα 1920.

στη Γαλλία και τη Γερμανία, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα αποδίδεται στους γιατρούς εκείνους που ανέπτυξαν ιατρικές εξηγήσεις για την εγκληματική φύση, σε μια ομάδα η οποία ασχολήθηκε με την ηθική και εγκληματολογική στατιστική και τέλος σε αστυνομικούς ορισμένοι από τους οποίους ασχολήθηκαν με την περιγραφή των γενεσιουργών αιτιών της εγκληματικότητας, αλλά και της υποκουλτούρας των εγκληματιών.²⁵¹ Ένα από τα πρώτα παραδείγματα ήταν ο Γάλλος διευθυντής της Αστυνομίας Honoré Antoine Frégier (1789-1860), ο οποίος ήδη από το 1840 συνέταξε μελέτη για την ηθική τοπογραφία του Παρισιού, αναφέροντας σε αυτήν ότι πρόσφορο έδαφος για την εγκληματικότητα αποτελούσαν οι κακές συνήθειες που έπλητταν τους φτωχούς όπως τα χαρτοπαίγνια, ο αλκοολισμός, η υπερβολική σεξουαλική δραστηριότητα και η αδράνεια (idleness).²⁵² Παράδειγμα του πόσο δημοφιλής ήταν ο νέος κλάδος αποτελεί και η απήχηση που είχε στα τέλη 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα το έργο του Ιταλού εγκληματολόγου Cesare Lombroso (1835-1909).²⁵³

Μέσω της επιρροής θεωριών σαν κι αυτήν του Lombroso, το έγκλημα έπαψε να αντιμετωπίζεται πλέον αυστηρά ως νομικό ζήτημα και άσχισε να αντιμετωπίζεται ως βιολογικό και κοινωνικό. Το ενδιαφέρον μάλιστα των εγκληματολόγων θα στραφεί από τον καθορισμό της ηθικά ισοδύναμης ποινής του εκάστοτε εγκλήματος στην ανεύρεση και αξιολόγηση των αιτιών κάθε εγκλήματος. Έτσι θα μπορούσαν να συγκεντρωθούν στατιστικά στοιχεία και πληροφορίες από τις οποίες θα μπορούσαν να συναχθούν συμπεράσματα ώστε να προληφθούν αντίστοιχα εγκλήματα στο

²⁵¹ Richard F. Wetzell, *Inventing the Criminal. A History of German Criminology 1880-1945*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2000, σ. 17.

²⁵² Στο ίδιο, σ. 26.

²⁵³ Ο Lombroso είχε σπουδάσει Ιατρική και εισήγαγε την σχολή της Εγκληματολογικής Ανθρωπολογίας. Renzo Villa, "Lombroso and his school: from anthropology to medicine and law" στο Paul Knepper & P.J. Ystehede (επίμ.), *The Cesare Lombroso Handbook*, Routledge, Οξφόρδη, 2013.

μέλλον. Όπως θα αναφέρει και ο σημαντικός νομομαθής και καθηγητής του Ποινικού Δικαίου Τιμολέων Ηλιόπουλος σε ομιλία του το 1911, η νομική επιστήμη «από των νεφελών της μεταφυσικής δέον να κατέλθη εις το ταπεινόν έδαφος της πραγματικότητας, διότι το έργον αυτής είναι κατ'εξοχήν γήινον και πρακτικόν. Ότι το έγκλημα δεν είναι μόνον έννοια νομική, η ανάλυσις και εξακρίβωσις της οποίας αποτελεί το αποκλειστικόν της ποινικής επιστήμης έργον αλλά είναι και φαινόμενον βιολογικόν και κοινωνικόν»²⁵⁴

Οι θεωρητικοί της εγκληματολογίας της εποχής όπως ο Lombroso, σε αρκετά από τα έργα τους θα αναφερθούν εκτενώς και στην εγκληματική φύση της γυναίκας, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτό της πόρνης. Αν και η πορνεία δεν ήταν πάντα ξεκάθαρα ποινικά κολάσιμη πράξη, η πόρνη συμβόλιζε στα περισσότερα συγγράμματα εγκληματολογίας την ύψιστη παραβατικότητα για τη γυναίκα. Εξάλλου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα δεν τιμωρούνταν τόσο η πορνεία ως πράξη αυτή καθαυτή αλλά η μετάδοση αφροδίσιου νοσήματος και η «απρόσεχτη» σεξουαλική δραστηριότητα²⁵⁵. Όπως συνέβαινε και με τον ιατρικό λόγο σχετικά με την πορνεία και τα αφροδίσια, ορισμένες απόψεις των εγκληματολόγων κατέχονταν από έντονο μισογυνισμό και αντιφεμινισμό. Όπως δείχνει σύγχρονη έρευνα για τη Βρετανία, παρά τις όποιες σύγχρονες μεθόδους ελέγχου των εκδιδόμενων γυναικών, όπως μέσω των δακτυλικών αποτυπωμάτων τους, που παρουσιάζονταν σαν αξιολογικά ουδέτερες, οι εκδιδόμενες γυναίκες συνέχιζαν να θεωρούνται ηθικά κατώτερες από τις υπόλοιπες «σεβάσμιες» και να υφίστανται σε αρκετές περιπτώσεις τον αβάσιμο

²⁵⁴ Τιμολέων Ε. Ηλιόπουλος, *Ο μεταξύ της κλασικής και θετικής σχολής εν τη ποινική επιστήμη αγών*. Εναρκτήριο λόγος εκφωνηθείς εν τη μεγάλη αιθούση της Νομικής Σχολής της 26^η Νοεμβρίου 1911, τύποις Π.Δ.Σακελλάριου, Αθήνα 1912, σ.10.

²⁵⁵ Ο νόμος *Lex Veneris* που ψηφίστηκε το 1918 στη Σουηδία τιμωρούσε και δίωκε ποινικά το υποκείμενο το οποίο είχε μεταδώσει την ασθένεια. Αυτό φυσικά δεν ήταν πάντα η εκδιδόμενη γυναίκα.

αρκετές φορές διωγμό της αστυνομίας.²⁵⁶ Όπως τονίζει η Laite, παρότι οι αρχές υποστήριζαν ότι ορισμένα μέτρα ήταν ηθικά ουδέτερα, στην πράξη συνεχίζονταν οι διώξεις γυναικών βάσει του χαρακτήρα τους και όχι των πράξεων τους. Όπως μάλιστα ανέφερε σε μελέτη της το 1922 η σημαντική φεμινίστρια ποινικολόγος Mary Louisa Gordon (1861-1941), την οποία αναφέρει η Laite, η αστυνομία υποστήριζε ότι ο χαρακτηρισμός μιας γυναίκας ως πόρνης παρέμενε στη δικαιοδοσία της κάθε αστυνομικής αρχής παρά τις όποιες ρυθμίσεις. Τελικά και παρά τα όποια μέτρα, η πορνεία θα μειωθεί κυρίως λόγω του φόβου των αφροδίσιων, της αύξησης των σεξουαλικών επαφών χωρίς την απαραίτητη προϋπόθεση του γάμου και τέλος λόγω της επέκτασης της άποψης ότι και ο άνδρας ήταν υπόλογος για την μετάδοση του αφροδίσιου²⁵⁷.

Στην Ελλάδα θαυμαστές της σχολής του Lombroso όπως ο Νικόλαος Μιχαλακέας διέκριναν στην εγκληματούσα και ανήθικη γυναίκα αρρενωπά χαρακτηριστικά όπως «η υπερβολική αφθονία και μελανώτης της κόμης και η διάταξις των τριχών του εφηβαίου»²⁵⁸. Ο Μιχαλακέας αναφέρει και τον Γάλλο εγκληματολόγο της εποχής Emile Laurent,²⁵⁹ ο οποίος υποστήριζε ότι η ανηθικότητα της γυναίκας, σε αντίθεση με εκείνη του άνδρα, την αποτρέπει από την εγκληματικότητα, την οδηγεί όμως στην πορνεία. Μας ενδιαφέρουν τα λόγια του, γιατί αποτυπώνουν το ύφος ενός λόγου της εποχής εκείνης. Γράφει λοιπόν ότι αν η γυναίκα βρεθεί στο δρόμο άνεργη και άπορη «εξίσου νοήμων ή έστω ολιγώτερον, νέα

²⁵⁶ Julia Ann Laite, "Taking Nellie Johnson's fingerprints: prostitutes and legal identity in early Twentieth-Century London." *History Workshop Journal*, 65/1, 2008, σ.107.

²⁵⁷ Στο ίδιο, σ.111.

²⁵⁸ Νικόλαος Π. Μιχαλακέας, *Εγκληματολογική Ανθρωπολογία και αι νέαι θεωρίαι περί του εγκλήματος*, τυπογραφείον Εστία, Αθήνα, 1915, σ. 53-54.

²⁵⁹ Έργο του το *Le criminel aux points de vue anthropologique, psychologique et social*, Vigot, Παρίσι, 1908.

όμως ακόμη και μετρίως έστω ωραία, θα ίδη διαβαίνοντα καλοενδεδυμένον κύριον τινά και θα είπη αυτό: Ψιττ! Μετά παρέλευσιν μιάς ώρας θα έχει έν εικοσάφραγκον εις το θυλάκιον, αυτής την επομένην δε θα είναι ίσως ενδεδυμένη διά μεταξίνης εσθήτος.»²⁶⁰

Η πληρέστερη πάντως ελληνική μελέτη της εποχής, παρά τον όγκο των αναφορών σε αντίστοιχες ξένες μελέτες, αποτελεί αναμφίβολα το πολύτομο έργο *Εγκληματολογία* του εισηγητή της επιστήμης στην Ελλάδα καθηγητή στο Καποδιστριακό Κωνσταντίνου Γαρδίκα. Το έργο του θα αποτελέσει έργο αναφοράς για δεκαετίες και η συγγραφή του θα ολοκληρωθεί τμηματικά. Η ογκώδης μελέτη του Γαρδίκα καλύπτει διάφορες θεματικές μεταξύ των οποίων και τον εταιρισμό. Για αυτόν θα αναφέρει ότι, «ωπήρξεν εις πάντας τους λαούς, μόνον δ' οι τρόποι της εκδηλώσεως και η συμβολή αυτού εις τον κοινωνικόν βίον παραλλάσσουσι τας εκάστοτε κατά διαφόρους εποχάς και τους διαφόρους τόπους επειδή δ' ο εταιρισμός είναι ου μόνον πηγή ανηθικότητας και αφορμή εγκλημάτων αλλά και διαδόσεως των αφροδισίων νοσημάτων, άτινα είναι δεινή μάστιξ της κοινωνίας, διά τούτο ή περί τούτο σπουδή είναι μάλιστα ενδιαφέρουσα.»²⁶¹

Όσον αφορά τον ψυχολογικό τύπο της εταίρας, ο Γαρδίκας υποστήριξε ότι αποτελεί τον αντίθετο τύπο της μητρός, ενώ ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του ότι ο τύπος της εκπορνευόμενης γυναίκας δεν είναι εκείνη με την υπερβολική ένταση της γενετήσιου ορμής αλλά τουναντίον εκείνη με την γενετήσια ψυχρότητα. Ο Γαρδίκας επεσήμανε επιπλέον ότι ο οικονομικός και κοινωνικός παράγοντας δεν είναι πάντα ικανή αιτία για την εκπόρνευση. Γράφει για παράδειγμα ότι «εκ της μέσης δε τάξεως

²⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 53-54.

²⁶¹ Κωνσταντίνος Γ. Γαρδίκας, *Εγκληματολογία*, τόμος Α', εκ του τυπογραφείου Βασιλικής Χωροφυλακής, Αθήνα, 1936, σ. 263.

της κοινωνίας, δηλαδή την υγιεινότεραν και σταθεροτέραν ηθικών αρχών ήτις μετά τον μέγαν ευρωπαϊκόν πόλεμον υπέστη μείζονα την οικονομικήν πίεσιν και κατάθλιψιν ελάχιστα κατέστησαν εταίραι. Ὡστε τα οικονομικά αίτια δεν είναι το κύρινο αίτιον του εταιρισμού, ασκούσιν όμως επίδρασιν αφ' ού η πορνεία είναι επάγγελμα και ασκείται προς απόληψιν κέρδους, αι δε πόρναι δεν προέρχονται εκ της τάξεως της κοινωνίας των πλουτοκρατών». ²⁶² Τέλος, όσον αφορά την αθέτηση της «υψίστης αξίας της μονογαμίας» και την, προσφυγή στην πορνεία από ένα μέρος του ανδρικού πληθυσμού, την αποδίδει στο ότι πολλοί άνδρες δεν έχουν την οικονομική επάρκεια να νυμφευθούν νωρίς και γι' αυτό καταλήγουν στην αθέτηση της μονογαμίας και προσφεύγουν για την ικανοποίηση της σεξουαλικής τους ορμής στην πορνεία. Φαίνεται από κείμενα της εποχής αλλά και σύγχρονες μελέτες ότι παρά το κλείσιμο των οίκων ανοχής σε κάποιες χώρες, η πορνεία ανθούσε σε άλλους χώρους όπως ξενοδοχεία, ταβερνεία, cabarets και bars. Η προστατευμένη άλλωστε ικανοποίηση της ανδρικής σεξουαλικότητας παρέμενε και στον 20^ο αιώνα το ισχυρότερο επιχείρημα για την ανοχή απέναντι στην πορνεία σε πείσμα της όποιας ηθικής καταδίκης της.

3.2. Ο ρόλος της αστυνομίας.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω σημαντικό ρόλο στο ζήτημα της πορνείας έπαιξε σαφέστατα την ίδια περίοδο η αστυνομία. Θα λέγαμε μάλιστα ότι η αστυνομία είχε εν τέλει τον τελικό λόγο της επιβολής των εκάστοτε νόμων. Ο ρόλος της επίσης είναι ιδιαίτερα σημαντικός για κάθε ιστορικό καθώς ήταν αυτή που έρχονταν σε άμεση επαφή με τον κόσμο της παραβατικότητας. Όσον αφορά την εργασία μας, σημαντικής αξίας ήταν το αρχείο του Αριστοτέλη Κουτσομάρη (1895-1967) ²⁶³. Ο Κουτσομάρης, διευθυντής Γενικής Ασφάλειας Αθηνών κατά τον Μεσοπόλεμο, θα

²⁶² Στο ίδιο, σ. 272.

²⁶³ Βρίσκεται στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ).

αποτελεί σημαντική μορφή του σώματος της Αστυνομίας Πόλεων και πιο συγκεκριμένα του Τμήματος Ηθών²⁶⁴. Θα παραιτηθεί όμως από το σώμα το 1932 κατόπιν συκοφαντικής δυσφήμισής του. Το προσωπικό του αρχείο είναι πλούσιο από πρόχειρους στατιστικούς πίνακες και διαγράμματα με στοιχεία για την κάθε λογής παραβατικότητα (βιασμοί, ναρκωτικά κα) κυρίως της δεκαετίας του 1920. Φυσικά δεν απουσίαζε και ο αγώνας ενάντια στην κρυφή πορνεία και τα αφροδίσια.

Όπως αναφέρει ο Peter Becker, στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ού} αιώνα ο ιατρικός και ανθρωπολογικός λόγος είχε αρχίσει να επηρεάζει και την αντιμετώπιση της εγκληματικότητας από την αστυνομία, μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον από νομικά κείμενα σε εγκληματολογικά-ανθρωπολογικά²⁶⁵. Στο ίδιο πνεύμα και ο Κουτσομάρης σε κείμενό του το 1936, θα γράψει ότι το έγκλημα δεν πρέπει πλέον να αντιμετωπίζεται σαν μεμονωμένη πράξη ορισμένων διεστραμμένων ανθρώπων αλλά ως κοινωνικό φαινόμενο και κοινωνική ασθένεια. Θα αναφέρει μάλιστα ότι «όπως λαμβάνονται σήμερα όχι μόνο θεραπευτικά αλλά ιδίως προληπτικά μέτρα κατά των κοινωνικών ασθενειών (ελονοσία, φυματίωσις, αφροδίσια νοσήματα κλπ.), έτσι πρέπει να λαμβάνονται και προληπτικά μέτρα κατά του εγκλήματος».²⁶⁶ Να προσθέσουμε εδώ ότι και σε άλλα κείμενα στα οποία αναφερθήκαμε ήδη, όπως για παράδειγμα η μελέτη του Βλαβιανού για τον αλκοολισμό, το επίπεδο της ψυχικής και σωματικής υγείας ενός ανθρώπου καθώς και οι συνήθειες του συνδέονταν με την εκδήλωση εγκληματικής συμπεριφοράς.

Το κεντρικό ζήτημα το οποίο απασχολούσε τον Κουτσομάρη ήταν κυρίως η αναποτελεσματικότητα του ν.3032 για την αντιμετώπιση αυτού για το οποίο είχε

²⁶⁴ Θα διατελέσει όπως αναφέρει και ο ίδιος διευθυντής γενικής ασφάλειας Αθηνών.

²⁶⁵ Peter Becker, "Prostitutes and the Role of Gender in the Criminological writings of 19th century German detectives and magistrates", *Crime, History & Societies*, 3/1, 1999, σ. 58-59.

²⁶⁶ *ΕΛΙΑ*, Φάκελος 91.3.

ψηφιστεί δηλαδή την αντιμετώπιση των κρυφών οίκων ανοχής και την προστασία του υγιούς πληθυσμού από τα αφροδίσια. Θεωρούσε κύρια ζητήματα την έλλειψη ενός σαφούς ποινικού πλαισίου για την αντιμετώπιση της μαστροπείας και των «αγαπητικών»²⁶⁷-όσων δηλαδή ζούσαν από την οικονομική εκμετάλλευση αυτών των γυναικών- και την αύξηση των κρυφών οίκων ανοχής σε άλλους χώρους, από ξενοδοχεία μέχρι καφενεία, την έλλειψη σαφούς ποινικής νομοθεσίας που να αντιμετωπίζει αποτελεσματικά τη μαστροπεία και σωματεμπορία, την καλύτερη οργάνωση των υγειονομικών επιθεωρήσεων και τέλος την λήψη μέτρων που να αφορούν την προστασία των ευπαθών ομάδων, όπως οι υπηρέτριες και τα παιδιά.

Οι ελληνικές εφημερίδες εκείνης της περιόδου φιλοξενούσαν συχνά ρεπορτάζ με θέματα σωματεμπορίας, όπως, για παράδειγμα, το φύλλο της *Ακρόπολης* της 29^{ης} Οκτωβρίου 1938, με θέμα σπείρα σωματεμπορίας της οποίας επικεφαλής ήταν ομογενής από την Κωνσταντινούπολη με το ψευδώνυμο Ζιζή. Η εφημερίδα *Εμπρός* επίσης αναφέρεται στο ρόλο της πορνείας, ο οποίος δεν ήταν άλλος από την ικανοποίηση της «επιτακτικής φυσιολογικής ανάγκης του άρρενος». Σύμφωνα με το ίδιο φύλλο, η προσοχή θα έπρεπε να στραφεί μόνο στην αντιμετώπιση της απάνθρωπης σωματεμπορίας.²⁶⁸

Σε αχρονολόγητο δακτυλόγραφο κείμενο, το οποίο συντάχθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1920, με τίτλο «Εισηγητική έκθεσις του νόμου προς καταπολέμησιν της σωματεμπορίας, προξενητισμού κλπ και προς προστασίαν της υγείας του κοινού

²⁶⁷ Να σημειώσουμε εδώ ότι οι διαφορές μεταξύ μαστροπών, προαγωγών και «αγαπητικών» είναι στα κείμενα της εποχής δυσδιάκριτες. Ας σημειώσουμε εδώ ότι μαστροπός θεωρούνταν εκείνος ο οποίος παρείχε τον τόπο της ασέλγειας, ο προαγωγός εκείνος που υπέθαλπε ή συνεργούσε στην αλλότρια ακολασία ενώ ο «αγαπητικός» είχε συνήθως μια πιο στενή σχέση μαζί της. Συνήθως εμφανίζονταν και ως ο επίσημος εραστής ή σύντροφος της γυναίκας.

²⁶⁸ *Εμπρός*, 22 Οκτωβρίου 1930

από τον κίνδυνον της μόλυνσεως εξ αφροδίσων νοσημάτων», ο Κουτσομάρης παραθέτει ορισμένες κρίσεις του για τον ν.3032²⁶⁹. Υποστηρίζει ότι ο ν.3032, παρότι φάνηκε αρχικά να προστατεύει την τιμή των γυναικών από την αυθαιρεσία της αστυνομικής αρχής και επιδίωκε στο να υπάρξει κάποια χειραφέτηση τους από την εκμετάλλευση των μαστροπών και σωματεμπόρων, εντούτοις δεν κατάφερε να περιορίσει την εξάπλωση των αφροδίσων νόσων, λόγω κυρίως και της μη αντιμετώπισης της κρυφής πορνείας. Αναφέρει μάλιστα ότι, σύμφωνα με δικές του εκτιμήσεις, ο αριθμός των εγγεγραμμένων κοινών και ελευθέρων γυναικών ήταν πολύ μικρός για να αντιπροσωπεύει την πραγματικότητα. Ο Κουτσομάρης χαρακτηρίζει το σύστημα ελέγχου που ίσχυε βάση του ν.3032 ως νέο-διακανονισμό και όχι ως διακανονισμό όπως συνήθως συναντάται σε άλλα κείμενα. Βάση αυτού, οι οίκοι ανοχής δεν καταργούνταν, αλλά γίνονταν ελαστικότερες οι κινήσεις των εκδιδόμενων γυναικών έξω από αυτούς. Δεν χρειάζονταν, όπως αναφέρει, πάντα η άδεια της αστυνομίας για την έξοδο των γυναικών από αυτούς, ενώ μια κατηγορία άσεμνων γυναικών, των λεγόμενων ελευθέρων, μπορούσε να εξεταστεί υγειονομικά από ιδιώτες γιατρούς της δικιάς τους επιλογής και όχι μόνο από τους γιατρούς της Υγειονομικής Επιθεώρησης των Αφροδίσων Νοσημάτων. Να σημειώσουμε εδώ ότι σύμφωνα με το άρθρο-βιβλιοκριτική του Ralph Gibson, ο νέο-διακανονισμός ήταν η επανεμφάνιση στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και κυρίως στη Γαλλία, απόψεων οι οποίες συνέχιζαν με ένα πιο μετριοπαθή και εξανθρωπισμένο τρόπο το σύστημα το διακανονισμού. Όπως αναφέρει ο Gibson στην επανεμφάνιση αυτών των απόψεων βοήθησε ο ηθικός πανικός για τα αφροδίσια πριν τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο²⁷⁰.

²⁶⁹ *EIA*, αρχείο Κουτσομάρη, φάκ. 88.4, «Γυναίκες κοιναί. Διακανονισμός της πορνείας κρινόμενος μετά την εφαρμογήν του».

²⁷⁰ Ralph Gibson, "Reviews: Alain Corbin, *Women for Hire: Prostitution and Sexuality in France after 1850* (translated by Alan Sheridan), Cambridge MA and London, Harvard University Press, 1990;

Τέλος όπως αναφέρει και ο Gilfoyle, «ενώ ο διακανονισμός του Duchâtelet εστίαζε στη σεξουαλική ηθική και την κοινωνική τάξη, ο νέο-διακανονισμός έστρεφε το ενδιαφέρον του περισσότερο προς το εμπόριο λευκής σαρκός, τα αφροδίσια νοσήματα και την φυλετική υγιεινή».²⁷¹ Κοντολογίς, ο νόμος 3032 προσπάθησε να μειώσει τα κρούσματα των αφροδίσιων μέσω της καταγραφής και του υγειονομικού ελέγχου των εκδιδόμενων (κοινών όπως τις χαρακτήριζε) γυναικών.

Παρόλα που αναγνώριζε ορισμένα θετικά στο ν. 3032, ο Κουτσομάρης επεσήμανε τις κυριότερες αδυναμίες του, οι οποίες ήταν κυρίως ο φόβος της πόρνης για αστυνομική σύλληψη και ο εγκλεισμός της σε οίκο ανοχής, κάτι που η ίδια «δικαίως θεωρεί ως το έσχατον βαθμό της καταπτώσεως της».²⁷² Ο Κουτσομάρης επισημαίνει και άλλα προβλήματα υγειονομικής φύσεως, όπως πολλές φορές την αδυναμία της αστυνομίας να υποβάλλει σε υγειονομικό έλεγχο τις πόρνες που συλλαμβάνονταν σε κρυφούς οίκους ανοχής. Ιδιαίτερα σημαντική -και θα μπορούσαμε να πούμε προοδευτική για τα δεδομένα της εποχής- ήταν η άποψη του ότι είναι άδικο να υποβάλλονται μόνο οι γυναίκες σε ελέγχους οι οποίοι δεν ίσχυαν και για τον ανδρικό πληθυσμό. Ο ίδιος μάλιστα σε μεταπολεμικό του κείμενο, θα φανεί ιδιαίτερο επικριτικός για την ηθική ποιότητα ορισμένων υγειονομικών επιθεωρητών αναφέροντας ως παράδειγμα το διευθυντή του γραφείου της Αθήνας (Γεώργιο Βλαβιανό). Ο Κουτσομάρης, θέλοντας πιθανότατα να πλήξει ηθικά και πολιτικά τον Βλαβιανό, αναφέρει την πληροφορία ότι ο Βλαβιανός υπήρξε την

Claude Quétel, *History of Syphilis* (translated by Judith Braddock and Brian Pike), Oxford, Polity Press, Charles Bernheimer, *Figures of Ill Repute: Representing Prostitution in Nineteenth-Century France*, Cambridge MA and London, Harvard University Press, 1989;" *European History Quarterly* 21/4 (1991), σ.557.

²⁷¹ Gilfoyle, "Prostitutes in History", *ό.π.*, σ. 122.

²⁷² *EΛΙΑ*, Αρχείο Κουτσομάρη, φακ. 88.4.

περίοδο της Κατοχής αρχηγός της δωσιλογικής οργάνωσης ΕΣΠΟ.²⁷³ Θεωρούμε ότι η αντιπαλότητα του Κουτσουμάρη με τον Βλαβιανό εκτός από προσωπική αναδεικνύει το συχνό φαινόμενο εκείνη την εποχή των έντονων συγκρούσεων ανάμεσα σε διάφορες επαγγελματικές ομάδες (δικαστές, αστυνόμοι, γιατροί, υγειονομικοί επιθεωρητές) σχετικά με τα ζητήματα της πορνείας και των αφροδίσιων. Και σε άλλες πάντως πηγές βρήκαμε στοιχεία εκμετάλλευσης των γυναικών αυτών από τους επιθεωρητές. Το 1905 για παράδειγμα η εφημερίδα *Σκριπ* δημοσίευε μια υπόθεση παράβασης καθήκοντος από το διευθυντή της τότε κλινικής μεταδιδόμενων νόσων Πρωτόπουλο, ο οποίος φαίνεται, σύμφωνα τουλάχιστον με την εισαγγελική έκθεση, ότι ωθούσε σε προαγωγή τις νοσηλευόμενες γυναίκες θέτοντας σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία.²⁷⁴ Παρόμοια δημοσιεύματα εντοπίσαμε και στην εφημερίδα *Νεολόγος Πατρών* το 1900 όπου ο δημοσιογράφος του άρθρου θα αναφέρει ότι «κοινωνία εις την οποίαν η επιστήμη δεν έχει συναίσθισιν της αποστολής της, κοινωνία εις την οποίαν οι ιατροί αφήνουν να εξασκούν το επάγγελμά των γυναίκες ασθενείς και ολέθρια λόγω ευτελών ερώτων ή κερδοσκοπίας, κοινωνία τοιαύτη δεν είναι δυνατόν να απαλλαγή από τοιαύτης συμπεριφοράς».²⁷⁵

Ο Κουτσουμάρης θα εκφέρει επίσης θετικά σχόλια για τη συμβολή του νέου κλάδου της εγκληματολογίας και ιδιαίτερα του έργου του Κωνσταντίνου Γαρδίκια, ενώ αρνητικά ήταν τα σχόλια του όσον αφορά το έργο της δικαιοσύνης, αναφέροντας ότι, «εφόσον δεν δημιουργηθή παρ ημίν ο θεσμός των ειδικών ποινικών δικαστών «εφόσον δεν δημιουργηθή παρ ημίν ο θεσμός των ειδικών ποινικών δικαστών, η απασχόλησις των δικαστών εις την απονομήν της ποινικής δικαιοσύνης θεωρείται ως

²⁷³ *Εθνική Σοσιαλιστική Πατριωτική Οργάνωσις*

²⁷⁴ Εφ. *Σκριπ*, 15 και 16 Ιανουαρίου 1905.

²⁷⁵ Εφ. *Νεολόγος Πατρών*, 6 και 9 Αυγούστου 1900.

τι πάρεργον και μη χρήσιμον επιστημονικής ερεύνης».²⁷⁶ Όσον αφορά το ποινικό νομοθετικό πλαίσιο, ο ίδιος θα επισημάνει τις ελλείψεις του ιδιαίτερα στην αντιμετώπιση της μαστροπείας. Όπως ανέφερε, ελάχιστες υποθέσεις έβρισκαν το δρόμο προς τη δικαιοσύνη, ενώ οι ρυθμίσεις του ποινικού κώδικα άφηναν σε μεγάλο βαθμό ανεπηρέαστους τους εκμεταλλευτές αυτών των γυναικών. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι σύμφωνα με το άρθρο 368 «περί εκβιάσεως» του ποινικού κώδικα (τον αναφέρει ως κοινή ποινική νομοθεσία) μπορούσε να ασκηθεί δίωξη στους εκμεταλλευτές των γυναικών, αφού όμως είχε προηγηθεί η καταγγελία της ίδιας της γυναίκας, πράγμα όμως που δε συνέβαινε συχνά λόγω του εκφοβισμού που ασκούνταν σε αυτές.

Στο ίδιο κείμενο το σύστημα το οποίο ονομάζει νέο-καταργητισμό, και το οποίο εφαρμόζονταν με διάφορες παραλλαγές σε χώρες όπως η Αγγλία, ο Καναδάς, η Γερμανία, η Ελβετία και κυρίως χώρες της Σκανδιναβίας. Τα συστήματα των σκανδιναβικών χωρών φαίνεται να τον είχαν επηρεάσει ιδιαίτερα καθώς ανάμεσα σε σημειώσεις του βρίσκονται και χειρόγραφες σημειώσεις σχετικά με τις απόψεις του Σουηδού γιατρού J.E.Johansson ο οποίος αποτελούσε σημαντική προσωπικότητα των μεταρρυθμίσεων των αρχών του 20^{ου} αιώνα στη Σουηδία²⁷⁷. Το σύστημα του νέο-καταργητισμού στηρίζονταν στην άποψη ότι «η γυνή στα νεωτερικά συστήματα είναι ελεύθερα να διαθέτει το σώμα της κατ'επάγγελμα αρκεί μόνο να επιμελείται την υγεία της, να μην ασκεί το επάγγελμα της ομαδικά και προκλητικά».²⁷⁸ Στα θετικά του συστήματος αυτού ήταν η κατάργηση των οίκων ανοχής, παράνομων και μη, κάτι που θα έβαζε τέλος στην ανακύκλωση νέων γυναικών στους οίκους αυτούς. Όπως

²⁷⁶ *ΕΛΙΑ*, Αρχείο Κουτσομάρη, Φάκελος 91.4, άτιτλο δακτυλογραφημένο κείμενο.

²⁷⁷ *ΕΛΙΑ*, Αρχείο Κουτσομάρη, Φάκελος 88.6, «οδηγία του διακανονισμού περί πορνείας εις Στοκχόλμην (1914)».

²⁷⁸ *ΕΛΙΑ*, Αρχείο Κουτσομάρη, φακ. 88.4.

αναφέρει ο Κουτσομάρης οι γυναίκες στους οίκους μετατρέπονταν σε «εμπόρευμα» το οποίο οι μαστροποί προσπαθούσαν να ανανεώνουν. Η λειτουργία τους έδινε με απλά λόγια κίνητρο και λόγω ύπαρξης στα διάφορα δίκτυα σωματεμπορίας.

Με το σύστημα που πρότεινε, αντίθετα, η κάθε γυναίκα θα μπορούσε να εκδίδεται χωρίς όμως να χρειάζεται να παρέχει μέρος των εσόδων της σε οποιονδήποτε τρίτο πρόσωπο. Αυτό θα την έκανε να μην αποφεύγει τους υγειονομικούς ελέγχους καθώς η κατάσταση της υγείας της θα ωφελούσε την ίδια σε επίπεδο προσωπικό αλλά και επαγγελματικό. Συνοψίζοντας, ο νέο-καταργητισμός προσπαθούσε όπου εφαρμόστηκε να ενθαρρύνει τις γυναίκες να επιλέξουν μόνες τους και να μην φοβούνται τον όποιο υγειονομικό έλεγχο. Προσπαθούσε εν κατακλείδι να τις σπρώξει έξω τόσο από τα σκοτεινά και εγκληματικά δίκτυα σωματεμπορίας-μαστροπείας όσο και από τους ανθυγιεινούς οίκους ανοχής. Ο νέο-καταργητισμός έδινε ιδιαίτερα έμφαση στην υγειονομική ενημέρωση και στην αντιμετώπιση της μετάδοσης των αφροδίσιων νοσημάτων μέσω κυρίως της τιμωρίας όσων δεν τηρούσαν τις υγειονομικές προϋποθέσεις.

Τέλος όσον αφορά το κοινωνικό προφίλ των πορνών ο Κουτσομάρης, θα αναφέρει στηριζόμενος και σε άλλες μελέτες χωρών, ότι οι γυναίκες που κατέφευγαν στην πορνεία προέρχονταν στην πλειονότητά τους από λαϊκές και φτωχές τάξεις. Το μορφωτικό τους επίπεδο ήταν χαμηλό, ενώ οι περισσότερες ήταν αγράμματες. Το ίδιο φυσικά ίσχυε και για το οικογενειακό τους περιβάλλον. Οι περισσότερες είτε έμειναν άνεργες, δίχως την οικογενειακή προστασία και έπεσαν θύματα «αγαπητικών» και μαστροπών, ενώ λιγότερες ήταν εκείνες που το έκαναν με σκοπό μια πιο οικονομικά άνετη ζωή ή περισσότερο συνειδητά για την οικονομική υποστήριξη των παιδιών ή γονιών τους. Η πίεση της προίκας καθώς και ο φόβος μήπως μείνουν «στο ράφι» τις έσπρωχνε να αναζητήσουν μια καλύτερη ζωή στην πόλη, εκεί όμως έπεφταν θύματα

καλοθελητών οι οποίοι τους έταζαν γάμο και είτε τις παρατούσαν είτε τις εκμεταλλεύονταν οι ίδιοι. Ένας χώρος παροχής γυναικών ήταν και όσες δούλευαν ως υπηρέτριες και όχι μόνο σε μεγαλοαστικά σπίτια αλλά και όσες έβρισκαν άλλες περιστασιακές εργασίες όπως για παράδειγμα σερβιτόρες. Γι' αυτό άλλωστε και ο Κουτσουμάρης πίεζε για την καταγραφή των υπηρετριών και την έκδοση βιβλιάρου εργασίας ώστε να τις προστατεύουν από την όποια εκμετάλλευση. Σε πρόχειρο υπολογισμό του ίδιου, από 363 κοινές γυναίκες οι 132 παρακινήθηκαν από εραστές, 90 γιατί εγκαταλείφθηκαν ύστερα από αποπλάνηση. Έτσι καταντάει, θα υποστηρίξει ο ίδιος, τις γυναίκες αυτές η αυστηρότητα του διακανονισμού και βαραίνει όσες είναι απροστάτευτες και πιο φτωχές, ενώ θα έπρεπε αντιθέτως να χαίρουν περισσότερης κοινωνικής πρόνοιας.

Παρόμοιες σε αρκετά σημεία με τις απόψεις του Κουτσουμάρη συναντάμε και σε σειρά άρθρων του διευθυντή του Τμήματος Ηθών Κωνσταντίνου Πετούνη για το ζήτημα της πορνείας στην εφημερίδα *Εμπρός*. Ο Πετούνης θεωρεί ότι παρατηρούνταν αύξηση της πορνείας μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο λόγω της γενικότερης ηθικής παρακμής η οποία επικράτησε στον μεταπολεμικό κόσμο. Επιπλέον ο ελευθεριάζων ιδιοτελής τρόπος ζωής, η απελευθέρωση της γυναίκας καθώς και η εργασιακή απασχόλησή της εκτός οίκου, είχαν ως αποτέλεσμα την ευρύτερη αδιαφορία για ηθικές αξίες που αφορούσαν το σύνολο ενώ καλλιεργούσαν ένα πνεύμα ανοχής απέναντι στην έκλυση των ηθών. Χαρακτηριστικό αυτής της έκλυσης ήταν -για τον Πετούνη- η αδιαφορία προς τον θεσμό της οικογένειας κάτι που αντικατοπτρίζονταν και με τον μεγάλο αριθμό έκθετων μωρών που βρίσκονταν εγκαταλελειμμένα στους δρόμους των πόλεων.²⁷⁹ Όσον αφορά τον ν.3032, ο Πετούνης θα υποστηρίξει ότι βελτίωσε εν μέρει τη ζωή αυτών των γυναικών, τονίζει

²⁷⁹Κωνσταντίνος Πετούνης, «Κλίμα ανηθικότητας κατακλύζει τας Αθήνας», εφ. *Εμπρός* 30 Ιανουαρίου 1929, σ. 2.

όμως ότι το μεγαλύτερο αρνητικό του ήταν ότι άφηνε ατιμώρητη την χειρότερη μορφή εκμετάλλευσης, αυτή των μαστροπών ή αγαπητικών. Όσον αφορά μάλιστα τις επιτροπές υγειονομικού ελέγχου τις οποίες είχε θεσπίσει ο ν.3032, θεωρεί ότι λειτουργούσαν περισσότερο παρακωλυτικά παρά επιβοηθητικά στο έργο των αστυνομικών αρχών. Τέλος, όσον αφορά το θέμα της πλήρους κατάργησης των οίκων ανοχής, τοποθετείται αρνητικά, υποστηρίζοντας ένα σύστημα περισσότερο φιλελεύθερο και αξιοπρεπές χωρίς όμως να επεξηγεί πιο ακριβώς. Σύμφωνα με τον ίδιο, η πλήρης κατάργηση των οίκων ανοχής θα προξενούσε μεγαλύτερο κακό διότι η κοινωνία δεν ήταν έτοιμη να τη δεχτεί. Η ενημέρωση είναι ελλιπής, ενώ και το ηθικό επίπεδο των γυναικών αυτών είναι εξαιρετικά χαμηλό λόγω της ηθικής διαφθοράς την οποία είχαν υποστεί μέσα στους οίκους.²⁸⁰

Προβλήματα στην αντιμετώπιση της κρυφής-αδήλωτης πορνείας φαίνεται να δημιουργούσε και η σύγκυση μεταξύ των αρμοδιοτήτων και του ορισμού της ακτίνας δράσης της Αστυνομίας Πόλεων και της Χωροφυλακής. Δεν ήταν λίγες εκείνες οι φορές όπου υπήρχε ανοικτή σύγκρουση μεταξύ των δύο αυτών σωμάτων για τον τρόπο δράσης της καθεμιάς. Στην ίδια διαπίστωση καταλήγει σε υπόμνημά²⁸¹ του και ο Κλ. Γεωργιάδης, διευθυντής του Υπουργείου Εσωτερικών, ο οποίος υποστήριζε σθεναρά τις νεωτερικές και περισσότερο επιστημονικές μεθόδους της νεοϊδρυθείσας Αστυνομίας Πόλεων, η οποία όμως θα δεχτεί σφοδρή επίθεση από την πιο ισχυρή τότε Χωροφυλακή. Ο Γεωργιάδης αναφέρει ότι η συνύπαρξη των δύο σωμάτων δεν ήταν αποτελεσματική. Θεωρεί ότι η Χωροφυλακή υπηρετούσε πολιτικές σκοπιμότητες, φέρνοντας σαν παράδειγμα το ρόλο των ανδρών της στο κίνημα του

²⁸⁰ Στο ίδιο.

²⁸¹ Κλεάνθης Γεωργιάδης, *Υπόμνημα επί του ζητήματος της αρμοδιότητας της Αστυνομίας Πόλεων και της Χωροφυλακής*, χ.ε., Αθήνα Ιανουάριος 1927.

δικτάτορα Πάγκαλου. Κατά την άποψή του, σε καμία άλλη ανεπτυγμένη χώρα δεν υπήρχε πια διαφοροποίηση μεταξύ των δύο σωμάτων, αλλά οι νέες κοινωνικές συνθήκες και η ραγδαία αστικοποίηση πίεζαν προς την κατεύθυνση δημιουργίας και σύστασης ενός νέου σώματος με έμπειρα στελέχη. Οι συνέπειες της ασυνεννοησίας ήταν εμφανείς, όπως γλαφυρά περιέγραφε και ο δημοσιογράφος της εφημερίδας *Εμπρός*, Μήτσος Δειλινός, στους οίκους ανοχής. Επειδή τους έδιωχναν από το κέντρο των πόλεων, μεταφέρονταν στα προάστια όπου δεν είχε αρμοδιότητα η Αστυνομία Πόλεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η περιβόητη προαγωγός και πρώην διευθύντρια οίκου ανοχής, η οποία δρούσε στην περιοχή της Αγίας Παρασκευής και είχε το παρατσούκλι «Κρεββατού». Σύμφωνα με το άρθρο της εφημερίδας, τα οικήματα αυτά φυσικά δεν λειτουργούσαν ανοικτά ως οίκοι ανοχής, αλλά μυστικά ενώ εξωτερικά έδειχναν να είναι ζυθεστιατόρια ή ξενοδοχεία. Ο Δειλινός θεωρεί ότι τα κέρδη ήταν τέτοια ώστε σχεδόν πάντα στελέχη της Χωροφυλακής έκαναν τα «στραβά μάτια». Όσον αφορά μάλιστα τη δημόσια υγεία, ο ίδιος υποστηρίζει ότι λόγω αυτών των ανεξέλεγκτων απόκεντρων μυστικών οίκων ανοχής τα αφροδίσια νοσήματα είχαν δραματική αύξηση στην περιοχή των Μεσογείων.²⁸²

3.3. Και ο φεμινισμός;

Από όσα αναφέραμε παραπάνω, είδαμε ότι οι περισσότερες αναφορές στην πορνεία στα περισσότερα κείμενα είτε ιατρικά είτε εγκληματολογικά, γίνονταν στις πόρνες. Αναλύονταν το σώμα τους, ο χαρακτήρας τους και η κοινωνική τους κατάσταση. Στα κείμενα της εποχής διακρίνονταν επιπλέον και ένα ευδιάκριτο πνεύμα μισογυνισμού. Υπάρχει κιόλας η αίσθηση ότι για την περίοδο στην οποία

²⁸² Εφημερίδα *Εμπρός* 23 Οκτωβρίου 1930.

αναφερόμαστε υπήρχε αρκετές φορές μια ιδιαίτερη προτίμηση και για ειδήσεις ή φανταστικές ιστορίες με γυναίκες κατασκόπους, εγκλήματα πάθους και ιστορίες ερωτισμού. Γνωστή ακόμα και στις μέρες μας για παράδειγμα είναι η ιστορία της Mata Hari (1876-1917). Όπως αναφέρει και ο Peter Becker, ορισμένοι θεωρητικοί συσχέτιζαν την παραβατικότητα των γυναικών με τη σεξουαλικότητα τους η οποία θεωρούσαν ότι τις ωθούσε σε εγκληματικές πράξεις.²⁸³ Πέρα όμως από τον όποιο μισογυνισμό στον λόγο εκείνης της εποχής, εξίσου σημαντική στη στροφή των απόψεων στις αρχές του 20^{ού} αιώνα για τις εκδιδόμενες γυναίκες ήταν η συμβολή του γυναικείου κινήματος και κυρίως η εκστρατεία του για ισότητα των δύο φύλων.²⁸⁴

Ποιος ήταν όμως και ο λόγος του γυναικείου/φεμινιστικού κινήματος στην Ελλάδα για την πορνεία και ποια ήταν η αλληλεπίδραση του με όλες τις προηγούμενες ανδροκρατούμενες θεωρήσεις που αναφέραμε; Αφορμή για αυτό το ερώτημα αποτέλεσε και ένα μικρό μεταπολεμικό σημείωμα/άρθρο που βρέθηκε στο αρχείο του Κουτσουμάρη, στο οποίο εξήρε τον αγώνα των γυναικείων οργανώσεων της περιόδου του Μεσοπολέμου ενάντια στην πορνεία και σωματεμπορία. Αν και το γυναικείο κίνημα στην Ελλάδα δεν είχε ακριβώς την ίδια πορεία με αντίστοιχα της Ευρώπης, θα προσπαθήσουμε να κάνουμε μια μικρή αναφορά ανατρέχοντας στα δύο σημαντικότερα φεμινιστικά περιοδικά της περιόδου του Μεσοπολέμου, την *Ελληνίδα* και τον *Αγώνα της Γυναίκας*.

Και τα δύο περιοδικά φιλοξενούσαν συχνά άρθρα ή ειδήσεις από το εξωτερικό σχετικά με δράσεις φεμινιστικών οργανώσεων. Στις αρχές του 20^{ού} αιώνα το μείζον ζήτημα ήταν όχι τόσο η πορνεία όσο η σωματεμπορία. Συχνά μάλιστα

²⁸³ Peter Becker, 'Weak Bodies?' ό.π., σ.46.

²⁸⁴ Lucy Bland, 'Cleansing the Portals of Life: The Venereal Disease Campaign in the Early Twentieth Century', στο M. Langan και B. Schwartz eds., *Crises in the British State, 1880-1930*, Harper Collins, Λονδίνο, 1985, σ.192-208.

φιλοξενούνταν και απόψεις στελεχών της κυβέρνησης, όπως για παράδειγμα του τμηματάρχη του Υπουργείου Εσωτερικών Θωμά Βελλιανίτη, ο οποίος υποστήριζε θερμά την κατάργηση των οίκων ανοχής καθώς δεν πληρούσαν κανέναν λόγο ύπαρξης. Αντιθέτως το σύστημα του διακανονισμού έδινε βάση στη σωματεμπορία. Για να τονίσει μάλιστα το επιχείρημα του ή και να τονίσει το αίσθημα της εθνικής ευθύνης απέναντι στο φαινόμενο της σωματεμπορίας, ανέφερε ότι σύμφωνα με δική του πληροφόρηση το 1908 στο Αιγυπτιακό Κομιτάτο²⁸⁵ είχαν συλληφθεί 759 Ελληνίδες, ενώ το 1909 ο αριθμός τους είχε αυξηθεί σε 1.209. Όσον αφορά τη δημόσια υγεία, ο ίδιος θα υποστηρίξει ότι οι έλεγχοι στους οίκους ανοχής δεν κατόρθωναν να εμποδίσουν τη μετάδοση των αφροδίσιων νοσημάτων, καθώς είτε οι ίδιες οι γυναίκες είτε οι προαγωγοί τους έκρυβαν είτε την ασθένεια είτε και τις ίδιες από τους υγειονομικούς επιθεωρητές. Γι' αυτό και υποστήριζε ότι, άπαξ και, παρά τις όποιες προσπάθειες επανασύνδεσής της με την κοινωνία και την ηθική εργασία, η γυναίκα επέλεγε την εκπόρνευση και εκδιδόταν ελεύθερα, θα πρόσεχε περισσότερο η ίδια όχι μόνο προς όφελος της υγείας της αλλά και λόγω επαγγελματικού συμφέροντος.²⁸⁶

Το περιοδικό μάλιστα, σε αναφορά του σε συνέδριο του Συνδέσμου Ελληνίδων υπέρ των δικαιωμάτων της γυναίκας τον Απρίλιο του 1925, θα γράψει ότι σε αυτό πήραν μέρος και στελέχη όπως ο Ι. Παπαδόπουλος, αστυίατρος της Αστυνομίας Πόλεων του Πειραιά, για τον οποίο θα σχολιάσουν ότι οι απόψεις του περί καταργήσεως των οίκων έδειχναν ότι ένα κομμάτι των κρατικών και διοικητικών μηχανισμών είχε «λутρωθεί από τις προλήψεις του φύλου του και ότι έχει μια πλατειά

²⁸⁵ Εννοεί μάλλον την περίοδο των αρχών του 20^{ου} αιώνα της δυναστείας Muhammad Ali (1805-1953)

²⁸⁶ Περιοδικό *Αγώνας της Γυναίκας* Μάρτιος 1925 χρονιά Β αριθμός 18.

ανθρωπιστική αντίληψη».²⁸⁷ Ο Σύνδεσμος θα αναλύσει το φαινόμενο της σωματεμπορίας και πορνείας μαζί με εκείνο της εργασίας, γι' αυτό και θα προτείνει την καλύτερη οργάνωση και έλεγχο των γραφείων ευρέσεως εργασίας, τη δημιουργία ασύλων για τις απροστάτευτες κοπέλες αλλά και την ίδρυση σωφρονιστηρίων «δια τας εκδηλούσας τάσεις προς εκπόρνευσιν» του οποίου ο χαρακτήρας όμως μένει ασαφής.²⁸⁸ Θυμίζουμε εδώ ότι όπως προαναφέραμε παρόμοιες απόψεις είχε διαπιστώσει και ο Α. Κουτσουμάρης.

Το περιοδικό *Ελληνίς* τώρα είχε φιλοξενήσει άρθρο του τμηματάρχη της Κοινωνικής Υγιεινής του Υπουργείου Υγιεινής Κωστή Α. Χαριτάκη. Σε αυτό ανέλυε τα τρία συστήματα διαχείρισης της πορνείας, του καταργητισμού, του διακανονισμού και αυτού που ο ίδιος αποκαλεί υγειονομικό κρατισμό. Αναφερόμενος δε στο σχέδιο νόμου του πρώην γενικού γραμματέα του Υπουργείου Υγιεινής Δημοσθένη Ελευθεριάδη, υποστήριζε ότι γενικά, παρά τα όποια αρνητικά του, το σύστημα του κρατικού υγιεινισμού, εμπνευσμένο από τον γερμανικό νόμο του 1927, ήταν εκείνο που έπρεπε να επικρατήσει στην Ελλάδα. Ο Χαριτάκης ανέφερε ότι κάποιο προσχέδιο είχε συζητηθεί ήδη με την Ελληνική Αφροδισιολογική Εταιρεία, το Διοικητικό Συμβούλιο του Ιατρικού Συλλόγου Αθηνών και τον Πανελλήνιο Ιατρικό Σύλλογο. Με χαρά, όπως ο ίδιος γράφει, δέχτηκε, την πρόσκληση να γράψει και στο περιοδικό *Ελληνίς*, ώστε να αναφερθεί στο πολύπλευρο θέμα του εταιρισμού. Θεωρεί ότι μια άμεση κατάργηση των οίκων δεν μπορούσε να γίνει και συνιστούσε το γαλλικό νομοσχέδιο του 1926, το οποίο προέβλεπε τη σταδιακή κατάργηση των οίκων μέσα σε εννέα χρόνια. Βασική όμως για τον ίδιο ήταν η εμπέδωση στον κόσμο του ηθικού χρέους κάθε μέλους της κοινωνίας της προστασίας τόσο της ατομικής του

²⁸⁷ Περιοδικό *Αγώνας της Γυναίκας* Απρίλιος 1925.

²⁸⁸ Περιοδικό *Αγώνας της Γυναίκας*, Μάης 1925.

υγείας όσο και των συνανθρώπων του από τα αφροδίσια νοσήματα. Αναφέρει μάλιστα ότι αυτή η αίσθηση μπορούσε να «επιβληθεί με τρόπους ήπιους και πολλών σταθμών».²⁸⁹

Ξεχωριστή βέβαια περίπτωση ήταν και εκείνη της Μαρίας Σβώλου (1892-1976), η οποία σε κριτική παρουσίαση²⁹⁰ της μελέτης του Δρακουλίδη για την πορνεία, παρότι επιβραβεύει τη σημαντική προσφορά του συγγραφέα στην κατάργηση των οίκων ανοχής, επισημαίνει συγχρόνως ότι αυτό, δηλαδή το διακανονιστικό σύστημα, δεν πρέπει να λείπει επειδή δεν εξυπηρετεί θετικά, αλλά γιατί βλάπτει θετικά. Οι οίκοι ανοχής ή «τα γνωστά σπίτια» όπως τα κατονομάζει, δεν βλάπτουν μόνο από υγιεινή άποψη αλλά κυρίως από ηθική. Η Σβώλου αναφέρει ότι, σύμφωνα με μελέτες που έγιναν στην Ευρώπη, το κλείσιμο των οίκων ανοχής δεν έφερε κάποια αλλαγή στη μετάδοση των αφροδίσια νοσημάτων, όπως φοβούνταν οι υπερασπιστές του διακανονισμού. Η διατήρηση της πολιτικής των οίκων είχε δύο κυρίως ηθικές επιπτώσεις. Πρώτον, μετέτρεπε το κράτος σε «επίσημο» προαγωγό των γυναικών αυτών, ενώ τιμωρούσε τις γυναίκες που είχαν καταλήξει στην κατάσταση αυτή λόγω κοινωνικών και όχι ατομικών συνθηκών, κάτι το οποίο, όπως η ίδια αναφέρει, δεν φαίνεται να συμεριζόταν και ο Δρακουλίδης, ο οποίος θεωρούσε ότι ένα θετικό του εγκλεισμού ήταν και η τιμωρία αυτών των απείθαρχων γυναικών και ο παραδειγματισμός τους απέναντι σε όλες τις υπόλοιπες που εργάζονταν σκληρά και ηθικά για να τα βγάλουν πέρα. Τέλος σε γαλλική μπροσούρα της, η σημαντική φεμινίστρια με ρηξικέλευθες απόψεις για την εποχή της, Αγνή Στουδίτη-Ρουσοπούλου, διέκρινε ως κυριότερους λόγους για την καταφυγή μιας γυναίκας στην πορνεία, τα χαμηλά ημερομίσθια και την ανυπαρξία οποιασδήποτε

²⁸⁹ Περιοδικό *Ελληνίς* Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1928, έτος Η', αριθ. 8-9., σ. 182.

²⁹⁰ Μαρία Σβώλου, «Για την κατάργηση του κρατικού διακανονισμού», περιοδικό *Αγώνας της Γυναίκας*, έτος ΣΤ' τεύχος 117 (1930).

κοινωνικής πρόνοιας για την προστασία των νόθων παιδιών και την πλήρη υποχρέωση της γυναίκας στην ανατροφή των παιδιών.²⁹¹ Αξίζει να σημειωθεί ότι το εν λόγω κείμενο βρέθηκε ανάμεσα σε άλλα στο προσωπικό αρχείο Κουτσομάρη. Φαίνεται μέσα από αυτό μια αλληλεπίδραση και κυκλοφορία απόψεων και ιδεών ακόμα και ανάμεσα σε διαφορετικές περιπτώσεις ατόμων. Γενικά η συζήτηση για τα αίτια εμφάνισης και αντιμετώπισης της πορνείας καθώς και τους λόγους που ορισμένες γυναίκες την επέλεξαν για βιοπορισμό, ήταν μια συζήτηση που συνόψιζε και αντικατόπτριζε τις διάφορες ιδεολογικοπολιτικές και κοινωνικές διαμάχες της εποχής.

²⁹¹ Agnes Studitis, «La Traite des femmes», *Les Balkans*, vol. III, no.3 Δεκέμβριος 1932

Επίλογος-Συμπεράσματα

Ο σημαντικός μελετητής της πορνείας των αρχών του 20^{ου} αιώνα Abraham Flexner (1866-1959), ανέφερε τα εξής:

«Στο μέτρο που η πορνεία είναι αποτέλεσμα της άγνοιας, οι νόμοι και η αστυνομία είναι ανίσχυροι. Στο μέτρο που η πορνεία είναι αποτέλεσμα πνευματικής καθυστέρησης ή απουσίας ηθικής, οι νόμοι και η αστυνομία είναι ανίσχυροι. Μόνο η έξυπνη κηδεμονία του κράτους μπορεί να φανεί χρήσιμη. Στο μέτρο που η πορνεία είναι αποτέλεσμα φυσικών παρορμήσεων που στερούνται νόμιμης έκφρασης, μόνο μια ορθολογική κοινωνική ζωή μπορεί να θεραπεύσει πραγματικά. Στο μέτρο που η πορνεία οφείλεται στην υπερβολική κατανάλωση αλκοόλ, στην παρανομία, στις διαλυμένες οικογένειες, στις κακές συνθήκες στέγασης, στους χαμηλούς μισθούς, στις κακές βιομηχανικές συνθήκες, δεν υπάρχει αποτελεσματική λύση παρά μόνο αν πραγματοποιηθεί μια μεταρρύθμιση μέσα από την εκπαίδευση, την επιστήμη, την υγιεινή, τη φωτισμένη πολιτική μιας κυβέρνησης.

*Η αντιμετώπιση της πορνείας, όσο υπάρχουν αυτοί οι παράγοντες, δεν μπορεί να περιορίζεται σε μια ειδική δράση που προσπαθεί να διορθώσει ή να καταστείλει, αφού αποτελεί μέρος ενός γενικότερου κοινωνικού προβλήματος, πιο εκτεταμένου και πιο σύνθετου».*²⁹²

Το απόσπασμα αυτό είναι χαρακτηριστικό της αντίληψης που είχε διαμορφωθεί στις αρχές του 20^{ου} αιώνα για το ζήτημα της πορνείας. Όπως αναφέρει και η σύγχρονη ιστορικός που έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με την ιστορία της πορνείας Petra de Vries, το ζήτημα της πορνείας είναι πολύπλοκο, διότι η «υποστήριξη των

²⁹² Emilie Gourd, *La Question des mouers et la reglementation, d'apres le enquete de M. Abraham Flexner*. Imprimerie Paul Richter, Γενεύη 1921, σ.35-36.

ηθικών και νομικών δικαιωμάτων των γυναικών αυτών συγκρούονται με την παράλληλη συζήτηση ότι οι ίδιες καθιστούν ένα κοινωνικό πρόβλημα».²⁹³

Στην εργασία αυτή, έγινε μια προσπάθεια να παρουσιαστούν οι κυρίαρχοι λόγοι, ιατρικοί, εγκληματολογικοί, αστυνομικοί και φεμινιστικοί, όσον αφορά την πορνεία αλλά και το ιδιαίτερα σημαντικό εκείνη την περίοδο πρόβλημα των αφοροδίσιων νοσημάτων. Τα τελευταία μάλιστα είναι ένα ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα καθώς συνέβαλαν στη στροφή της συζήτησης από την πορνεία ως ένα ηθικά και ποινικά κολάσιμο κακό σε ένα πρόβλημα δημόσια υγείας το οποίο έπρεπε να τεθεί σε δημόσιο διάλογο πέρα από κάθε φύσεως διώξεις. Ήταν πλέον σαφές ότι ένα ζήτημα που αφορούσε τη δημόσια υγεία δεν μπορούσε να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά αν η ίδια η κοινωνία το στιγματίζε περιθωριοποιώντας το ή σώπαινε για αυτό.

Προσπαθήσαμε κυρίως να παρουσιάσουμε τις θεωρητικές καμπές στη συζήτηση γύρω από την πορνεία παρουσιάζοντας παράλληλα και τους εκφραστές αυτών των απόψεων. Σύμφωνα και με τον Ronald Weitzer, οι κοινωνικές καταστάσεις γίνονται «προβλήματα» μόνο μέσα από ισχυρισμούς που διατυπώνονται από όσους έχουν τη δύναμη και τη δικαιοδοσία να μιλήσουν για αυτά.²⁹⁴ Σημαντικό ρόλο στην Ελλάδα προσπαθούσε την ίδια περίοδο να παίξει το ιατρικό σώμα. Μιλάμε άλλωστε για εκείνη την περίοδο όπου και σε άλλες βαλκανικές χώρες αλλά και την Τουρκία συνέβαιναν σημαντικές μεταρρυθμίσεις στο κράτος πρόνοιας στις οποίες πάντα πρωταγωνιστούσαν μέλη της ιατρικής κοινότητας. Δεν είναι τυχαίο ότι και στη γείτονα χώρα πρωταγωνιστής στο χώρο της υγείας ήταν ένας γιατρός, ο Refik Saydam (1881-1942) ο οποίος επρόκειτο να διατελέσει και πρωθυπουργός. Ο

²⁹³ Petra de Vries, *Feminist debates and prostitution, politics* *Feminist debates and prostitution politics in the Netherlands 1880-2000*, στο <http://www.eurozine.com/articles/2011-01-20-devries-en.html>.

²⁹⁴ Ronald Weitzer, “The social construction of sex trafficking: Ideology and Institutionalization of a Moral Crusade”, *Politics Society*, 35, 2007, σ. 448.

ιατρικός λόγος θα διαδραματίσει σε όλες τις χώρες ρόλο ισχυρού πυρήνα για τη μεταρρύθμιση του κράτους και την παρέμβασή του στη δημόσια υγιεινή και περίθαλψη. Ανάμεσα σε εγκληματολόγους, κοινωνιολόγους και κυρίως νομικούς, οι γιατροί θα αποτελέσουν έναν ισχυρό κλάδο ο οποίος θα προσπαθήσει να καταλάβει κυρίαρχη θέση στον κρατικό μηχανισμό αλλά και στις τάξεις της κοινωνικής ελίτ.

Καταφέραμε να δείξουμε την κινητικότητα των ιδεών και απόψεων από χώρες της Ευρώπης όπως η Γαλλία και η Γερμανία προς τον ελληνικό δημόσιο χώρο. Έγινε σαφές ότι ένα σημαντικό τμήμα της εγχώριας ιατρικής κοινότητας αλλά και άλλα στελέχη του κρατικού μηχανισμού, όπως για παράδειγμα στελέχη της αστυνομίας, παρακολουθούσαν ή προσπαθούσαν έστω τις διεθνείς εξελίξεις. Ενδιαφέρον βέβαια θα είχε η περαιτέρω ανάλυση του πόσο αυτές οι προσπάθειες είχαν κάποιο αποτέλεσμα και πού οφείλονταν αυτό. Ποιες ήταν εκείνες οι ιδιαιτερότητες της ελληνικής κοινωνίας (πχ. ρόλος της οικογένειας ή της ορθόδοξης εκκλησίας) οι οποίες στάθηκαν εμπόδιο ορισμένες φορές σε νέες ρυθμίσεις; Τι ρόλο έπαιξαν κοινωνικές και ιδεολογικές αντιπαλότητες ακόμα και ανάμεσα στην ιατρική κοινότητα;

Τέλος μεγάλο ενδιαφέρον θα είχε να αναλυθεί περαιτέρω ο τρόπος με τον οποίο έβλεπαν οι γυναίκες τους άνδρες. Εδώ σταθήκαμε περισσότερο σε κείμενα γραμμένα από άνδρες και διακρίναμε τις περισσότερες φορές μια τάση μισογυνισμού ή θέασης της γυναίκας ως κατώτερης του άνδρα. Οι κρίσεις μάλιστα αυτές δεν αφορούσαν πάντα τις πόρνες, αλλά υπέκρυπταν αρκετές φορές κρίσεις για τη γυναίκα ευρύτερα. Ιδιαίτερα η περίοδος μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο επανέφερε πολύ έντονα τους προβληματισμούς σχετικά με τη θέση της γυναίκας απέναντι στον

άνδρα²⁹⁵. Ακόμα και η λογοτεχνική πολλές φορές αναφορά στην πορνεία, όπως για παράδειγμα στο γνωστό έργο του Κώστα Βάρναλη «Το Φως που καίει» θα προκαλέσει επιθετικά σχόλια.²⁹⁶

Σε κάθε περίπτωση η παρούσα εργασία ευελπιστούμε ότι πρόσθεσε ορισμένες χρήσιμες πληροφορίες οι οποίες μπορούν να συμβάλουν τόσο στην κοινωνική ιστορία της ιατρικής και των νοσημάτων, όσο και σε μια ευρύτερη κοινωνική ιστορία της Ελλάδας των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Έστω και μέσα από τους λόγους και τις μαρτυρίες όσων τις καταδίωκαν ή τις εξέταζαν, καταναγκαστικά τις περισσότερες φορές για αφροδίσια νοσήματα, προσπαθήσαμε να διατηρήσουμε κάτι από «την ηχώ αυτών που έχουν πια σιωπήσει»²⁹⁷.

²⁹⁵ Για παράδειγμα η ομιλία του Εμμανουήλ Καψαμπέλη στη Λέσχη του Παρνασσού με τίτλο «Είναι πράγματι η γυναίκα κατωτέρα τους ανδρός;» τον Μάιο του 1935.

²⁹⁶ «Πως παρασαλεύεται το σχολείον, ο οίκος, η κοινωνία δια των μαλλιαροκομμουνιστών», εφ. *Σκριπ* 10 Νοεμβρίου 1927.

²⁹⁷ Walter Benjamin, *On the Concept of History*, 1940, <http://www.marxists.org/reference/archive/benjamin/1940/history.html>

Πηγές

Αρχεία:

Αρχείο Αριστοτέλη Κουτσουμάρη, ΕΛΙΑ (Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο)

Αρχείο Σιμωνίδη Βλαβιανού, Μουσείο Μπενάκη - Ιστορικά Αρχεία

Αρχείο Κωνσταντίνου και Έμμας Δοξιάδη, Μουσείο Μπενάκη - Ιστορικά Αρχεία

Εφημερίδες: *Ακρόπολις, Εμπρός, Νεολόγος Πατρών, Σκρίπ, Χρονογράφος* (Πειραιά)

Περιοδικά:

Ιατρικά: *Αρχεία Ιατρικής* (1915-1919), *Αρχεία Συγγρού* (1930-1939), *Ασκληπιός* (1930-1940), *Ελληνική Ιατρική* (1927-1940), *Ιατρική* (1922-1928), *Ιατρικά Χρονικά* (1928-1932), *Ιατρική Πρόοδος* (1911-1930), *Κλινική* (1925-1940), *Υγεία* (1925-1936), *Υγειονομικός Κόσμος* (1930-1932)

Φεμινιστικά²⁹⁸: *Ο Αγώνας της Γυναίκας* (1923-1936), *Ελληνίς* (1921-1940)

Βιβλιογραφία περιόδου (τέλη 19^{ου} – 1940).

Αρχιμανδρίτης Βήττος Δανιηλίδης Αθάν., *Η ζωή των νέων ήτοι οι κίνδυνοι της νεανικής ζωής και οι κατ' αυτών αγώνες*, τύποις Παρασκευά Λεωνή, Αθήνα, 1924

Βλαβιανός, Σιμωνίδης Γ., *Η ιατρική αναμόρφωσις, Απόσπασμα «Ψυχιατρικής και Νευρολογικής Επιθεωρήσεως*, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1909

Βλαβιανός, Σιμωνίδης Γ., *Ο Αλκοολισμός*, τυπ «Κράτους», Αθήνα, 1907

Γαρδικας Κωνσταντίνος Γ., *Εγκληματολογία τόμος Α'*, εκ του τυπογραφείου Βασιλικής Χωροφυλακής, Αθήνα 1936

Γεωργιάδης, Κλεάνθης, *Υπόμνημα επί του ζητήματος της αρμοδιότητος της Αστυνομίας Πόλεων και της Χωροφυλακής*, χ.έ., Αθήνα, 1927

Γεωργίου, Θωμάς, *Ο Γιατρός στην Κοινωνία*, εκδοτική εταιρεία Γράμματα, Αλεξάνδρεια, 1928

Γουντ Άλλεν, Μαίρη, *Τι πρέπει να ξέρη κάθε κορίτσι*, εκδοτικός οίκος Μ. Βασιλείου & Σία, χ.χ.

²⁹⁸ Τα περιοδικά *Αγώνας της Γυναίκας* και *Ελληνίς* βρίσκονται και ψηφιοποιημένα στο Εργαστήριο Σπουδών Φύλου και Ισότητας: http://www.genderpanteion.gr/gr/arxeia_agonas.php

Γραμματικός, Αναστάσιος, «Πρόλογος» στο Dr. L.X.Bourgeois *Ο Έρωτας και η Ακολασία εν σχέσει προς την υγείαν και τας νόσους*, τυπ. Ενώσεως, Αθήνα, 1881

Δίδικας, Αριστομένης Α., *Σύζυγος και ερωμένη. Πρωτότυπον φιλοσοφικόν έργον*, εκδοτικό κατάστημα Αλέκου και Ευαγ. Παπαδημητρίου, Αθήνα, 1948

Δρακουλίδης, Ν.Ν., *Η εικοσιπενταετηρίς του «606». Αναδρομική ανασκόπησις της συφίλιδος και της θεραπείας αυτής*, (ανατύπωση από το περιοδικό *Ελληνική Ιατρική*, έτος 9, τεύχος 9), Θεσσαλονίκη 1935

Δρακουλίδης, Ν.Ν., *Η σεξουαλική διαπαιδαγώγησις*, (ανακοίνωση στο Α' Πανελλήνιο Συνέδριο Υγιεινής), Αθήνα, 1930

Δρακουλίδης, Ν.Ν., «Ιστορική και Κοινωνική επισκόπησις της πορνείας από διεθνούς και ελληνικής απόψεως» *Μελέτες. Φιλοσοφία-Επιστήμη-Κριτική*, Α' /11-12, 1929

Δρακουλίδης, Ν.Ν., *Η Σύφιλις και οι κίνδυνοι της δια το άτομον και την οικογένειαν (μια ιστορία από την πραγματικότητα)*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 1931

Δρακουλίδης, Ν.Ν., «Ο αντιαφροδισιακός αγών. Τι στοιχίζει στην Ελλάδα κάθε χρόνο σε θύματα και χρήματα η φοβερή κοινωνική πληγή της Συφίλιδος», περ. *Υγεία*, Φεβρουάριος 1935, σ. 27-28

Ερωτομανία. Μετάφρασις εκ του Γαλλικού υπό Σπ. Φ. Φραγκόπουλου μετάφρασις εκ του Γαλλικού υπό Σπ. Φ. Φραγκόπουλου, τύποις Χρήστου Δ. Φέξη, Αθήνα, 1923

Ευαγγέλου, Χρίστος Σ., *Ο κίνδυνος των αφροδισίων νόσων. Πρακτικά συμβουλαί προς προφύλαξιν*, Αθήνα, 1924

Ζωγραφίδης, Σ., και Γεωργιάδης, Α., «Πρόλογος» στο Edmund Lesser, *Αφροδίσια Νοσήματα*, εκδοτικός οίκος Γεωργίου Δ. Φέξη, Αθήνα, 1903

Ηγουμενάκης, Γ.Κ., «Τα αφροδίσια νοσήματα παρ'ημίν», *Κλινική*, 10 Μαΐου 1930, σ. 569-574

Ηλιόπουλος, Τιμολέων Ε., *Ο Λομπρόζο. Ανατύπωσις εκ της Γαλλικής Νομολογίας τεύχος Θ'*, εκ του τυπογραφείου Νομικής, Αθήνα, 1907

Ηλιόπουλος, Τιμολέων Ε., *Ο μεταξύ της κλασικής και θετικής σχολής εν τη ποινική επιστήμη αγών. Εναρκτήριος λόγος εκφωνηθείς εν τη μεγάλη αιθούση της Νομικής Σχολής της 26^η Νοεμβρίου 1911*, τύποις Π.Δ.Σακελλάριου, Αθήνα 1912

Καρδαμάτης, Ιωάννης Π., *Η Ελονοσιογενής εγωπάθεια. Κατάρα εθνική*, εκ του τυπογραφείου Παρασκευά Λεώνη, Αθήνα 1933

Κατσαίνος, Γεώργιος, *Προφύλαξις και θεραπεία της συφίλιδος*, εκ του τυπογραφείου του Φοίνικος, Νέα Υόρκη 1910

Κατσίγρα, Άννα, *Προετοιμασία του κοριτσιού στα γενετήσια ζητήματα*, τύποις Α.Β. Πάσχα, Αθήνα, 1932

Καψαμπέλης, Εμμ. Γ., *Είναι πράγματι η Γυναίκα κατωτέρα τους Ανδρός; Διάλεξις γενομένη εις τον Παρνασσόν την 15^η Μαΐου 1935*, βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα, 1935

Κοπανάρης, Φωκίων, *Η Δημόσια Υγεία εν Ελλάδι*, χ.έ., Αθήνα 1933

Κούζης, Αριστοτέλης Π., *Συλλογή Ιατρικών Πραγματειών*, τύποις αδελφών Β. Φραντζεσκάκη, Αθήνα 1914

Κουνούπης, Απόστολος Ν., *Αγών κατά των αφροδίσιων νοσημάτων*, εκδοτικός οίκος «Η Επαρχία», Λαμία 1929

Κυριαζίδης, Κ.Ν., *Η Θεσσαλονίκη από υγιεινής απόψεως*, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Αθήνα 1917

Κωστούλας, Αριστείδης Ε., *Τα αφροδίσια νοσήματα εν τη κοινωνία και εν τη παθολογία των νόσων. Συμβολή προς καταπολέμησιν αυτών*, (ανακοίνωση στο Α' Πανελλήνιο Συνέδριο Υγιεινής, 28-30 Απριλίου 1930

Λιβαδάς, Σπυρίδωνας Ζ., *Η αγωγή της κόρης*, τυπογραφείον της Β. Αυλής Α. Ραφτάνη, Αθήνα, 1913

Λυάρης, Ιωάννης Γ., *Ο Αντιαφροδισιακός Αγών εν ιδανική πολιτεία, εν σχέσεις προς τας δύο μεγάλας μάστιγας του πολιτισμού την σφίλιδα και τον πόλεμον*, 2^η έκδ., Αθήνα, 1945

Μακρής, Ηλίας Ι., *Οι φρενοπαθείς εγκληματίαι αλλαχού και εν Ελλάδι*, τυπ. Α.Φραντζεσκάκη και Α. Καϊτάτζη, Αθήνα, 1924

Μακρίδης, Νικ. Γ., *Δια την Προστασίαν, εξυγιάνσιν και ευγενισμόν της Ελληνικής φυλής*, εκδοτικός οίκος «Ανατολή», Αθήνα, 1940

Μαρκιανός, Ιωάννης Μ., *Κοινωνία και Αφροδίσια Νοσήματα*, χ.έ., Αθήνα, 1926

Μιταΰτσης, Κωνσταντίνος Αχ., «Πληθώρα ψυχοπαθών εν Ελλάδι και η αιτιολογία αυτών» ομιλία στο Πανελλήνιο Ιατρικό Συνέδριο Μάιος 1930, χ.έ., Αθήνα 1930

Μιχαλακέας, Νικόλαος Π., *Εγκληματολογική Ανθρωπολογία και αι νέαι θεωρίαι περί του εγκλήματος*, τυπογραφείον Εστία, Αθήνα, 1915

Μοσχούλας, Φ., *Το «606» και η σφίλις*, τυπ. Π.Α. Πετράκου, Αθήνα, 1911

Μωϋσειδης, Μωϋσής, *Η Ιατρική Ψυχολογία του Σύγχρονου Έρωτος*, τύποις Αναστασιάδου, Κωνσταντινούπολη, 1914

Μωϋσειδης, Μωϋσής, *Υγιεινή του Γάμου*, εκδοτικός οίκος Α. Κασιγόνη, Αθήνα, 1925

Ορφανός, Δ.Ι., *Εναρκτήριοις λόγος του κατά την Α' τακτικήν συνέλευσιν των προέδρων των ιατρικών συλλόγων της 14^{ης} Ιανουαρίου 1934*, ανάτυπο του Πανελληνίου Ιατρικού Συλλόγου, Αθήνα, 1934

Παναγιωτάκος, Παναγιώτης Γ., *Φυματίωσις και Σανατόρια*, τύποις Β.Γ. Teubner, Λειψία, 1922

Πάνας, Αριστείδης Β., *Η Αφροδίτη εκπορθούσα τον οίκον μας και τα θύματα της. Μελέτη καθαρός ιατροκοινωνική*, εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων «Παλιγγενεσίας», Αθήνα, 1898

Πάνας, Αριστείδης Β., *Το φρικτόν πάθος των νέων ήτοι ο Αυνανισμός και τα θύματα του*, 2^η έκδ. επαυξημένη, εκδόσεις Αναστ. Δ. Φέξη, Αθήνα, 1901

Πάνας, Αριστείδης Β., *Τρία θέματα ιατροκοινωνικά υψίστης μελέτης*, τυπογραφείο Εστία Κ.Μάϊσνερ και Ν. Καργαδούρη, Αθήνα, 1912

Πόγκας, Γεώργιος, *Ο αντιαφροδισιακός αγώνας. Η Σύφιλη και η νέα θεραπεία της με την πενικιλίνη*, βιβλιοπωλείον Αναγέννησις, Αθήνα, 1945

Ποντίδας, Αθ. Ε., *Δια την Υγείαν*, Α.Ε.Β.Ε.Π.Γ. Μακρής και Σία, Αθήνα, 1926

Πουρναρόπουλος, Γεώργιος Κ., «Ιστορία της Αφροδισιολογίας και Δερματολογίας εν Ελλάδι. Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα», *Αρχεία του Νοσοκομείου Ανδρέα Συγγρού*, 1938

Σαράτσης, Δημήτρης Ι., *Μαθήματα Λαϊκής Υγιεινής*, έκδοση Πυρσού Α.Ε., Αθήνα 1936

Σβώλου, Μαρία, «Για την κατάργηση του κρατικού διακανονισμού», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, έτος ΣΤ' 1930

Στεφάνου, Γρηγόριος, *Έρωσ και Αυτοκτονία. Η δύναμις του γεννητικού ενστίκτου*, εκδοτικός οίκος Γ.Ι. Βασιλείου, Αθήνα, 1930

Στεφάνου, Γρηγόριος, *Ο Έρωσ φυσιολογικός και παρα φύσιν*, εκδοτικός οίκος Γεωργίου Ιω. Βασιλείου, Αθήνα, 1927

Συγκελάκης, Α., *Τα γυναικεία πάθη (αφροδίσια νοσήματα) με 4 εικονογραφίες εκτός κειμένου*, εκδοτική εταιρεία «Γράμματα» Αλεξάνδρεια-Αθήνα, 1928

Συγκελάκης, Α., *Ο Αυνανισμός και αι συνέπειαι του*, βιβλιοθήκη «Παναιγυπτίων», Αλεξάνδρεια, 1933

Ταρνόβσκη Δ., *Χαμαιτυπεία και η Σύφιλις*, μτφρ. Δημήτριος Π. Δούλας, εκ του τυπογραφείου αδελφών Περρή, Αθήνα, 1892

Τραχίλης, Αθανάσιος Ι., *Υγιεινή του Συφιλιδικού*, εκ του τυπογραφείου. Παρ. Λεωνή, Αθήνα, 1907

Debay, Jules Fiaux κά, *Ο Γάμος και η υγιεινή του*, εκδοτικόν κατάστημα αδελφών Παπαδημητρίου, Αθήνα, 1929

Gougerot Henry, *Ταξίδιον εις την Ελλάδα*, τύποις Ι.Λ.Αλευρόπουλου & Σίας, Αθήνα, 1932

Gourd, Emilie, *La Question des mœurs et la réglementation, d'après le enquête de M. Abraham Flexner*, έκδοσις Paul Richter, Γενεύη, 1921

Milon, Docteur, *Επιστολαί Πατρός προς τον υιόν του (Υγιεινή, Ηθική και Προφύλαξις της Νεολαίας)*, έκδοσις Ζηκάκη, Αθήνα 1922

Möbius [Μοέβιους], P.J., *Η Φυσιολογική αμβλύνοια της γυναίκος*, μετάφρασις από τα Γερμανικά Μ.Θ. Αντωνακάκης, εκδοτικός οίκος «Ελευθερουδάκη», Αθήνα, 1924

Nordau, Max, *Εκφυλισμός*, μτφρ. Άγγελος Βλάχος, εκδοτικός οίκος Φέξη και Κομπούγια, Αθήνα, 1920

Regla, Paul de, *Η γυναίκα*, Φιλοσοφική και Κοινωνιολογική βιβλιοθήκη Φέξη, εκδοτικός οίκος Γεωργίου Δ. Φέξη, Αθήνα, 1913

Studitis, Agnes, «La Traite des femmes», *Les Balkans*, III/3, Δεκέμβριος 1932

Σύγχρονη Βιβλιογραφία

Ελληνική

Αβδελά, Έφη, «Οι γυναίκες, κοινωνικό ζήτημα» στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.) *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ού} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*. Τόμος Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα

Βιδάλη, Σοφία, «Οι εργολάβοι της ηθικής» εφημερίδα *Η Αυγή*, 27 Μαΐου 2012

Γιαννιτσιώτης, Γιάννης, *Η κοινωνική ιστορία του Πειραιά. Η συγκρότηση της αστικής τάξης (1860-1910)*, Νεφέλη, Αθήνα, 2006

Λάζος, Γρηγόρης, *Πορνεία και Διεθνική Σωματεμπορία στη Σύγχρονη Ελλάδα 1. Η εκδιδόμενη*, Καστανιώτη, Αθήνα, 2001

Λιάκος, Αντώνης, «Πρόλογος» στο Γιάννης Κυριόπουλος-Αγάπη Καρέλα, *Από την Υγειονομική Σχολή Αθηνών στην Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας. Σύντομη ιστορική αναδρομή*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2011

Λιάκος, Αντώνης, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα, 1993

Λούξεμπουργκ, Ρόζα, «Στο νυχτερινό άσυλο», μτφρ. Έλενας Πατρικίου, *Ενθέματα Κυριακάτικης Αυγής*, 18 Ιανουαρίου 2009

Μητσός, Μιχάλης, «ο κώδικας του Ντομινίκ Στρως Καν» εφημερίδα *ΤΑ ΝΕΑ*, 30 Μαρτίου 2012.

Πετρόπουλος, Ηλίας, *Το μπουρδέλο*, Νεφέλη, Αθήνα, 1980

Πισιμίσης, Βασίλης, *Βούρλα-Τρούμπα. Μια περιήγηση στο χώρο του υποκόσμου και της πορνείας του Πειραιά (1840-1968)*, Τσαμαντάκη, Πειραιάς, 2010

Σένετ, Ρίτσαρντ, *Οι χρήσεις της αταξίας. Προσωπική ταυτότητα και ζωή της πόλης*, 2^η έκδοση, επιμ. & μτφρ. Γιάννης Καραπαπάς, Τροπή, Αθήνα, 2004

Φουκώ, Μισέλ, *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας 1. Η δίψα της γνώσης*, μτφρ., Γκλόρυ Ροζάκη, Ράππα, Αθήνα, 1978

Ψαρρά, Αγγέλικα, «Οροθετικές γυναίκες ή μήπως οροθετικοί λόγοι», εφημερίδα *Κυριακάτικη Αυγή*, 3 Ιουνίου 2012

Ψαρρά Αγγέλικα και Φλωρεντίν, Ίντα, «Πορνεία: Συστήματα ρύθμισης και καταστολής», περιοδικό *Σκούπα*, 4 Ιουλίου 1980

Ξενόγλωσση

Abrams, Laura S. και Curran, Laura, “Wayward Girls and Virtuous Women: Social Workers and Female Juvenile Delinquency in the Progressive Era”, *Affilia*15/1 (Ανοιξη 2000), σ. 49-64.

Auerbach, Nina, “The Rise of the Fallen Woman”, *Nineteenth-Century Fiction*, 35/1 (Ιούνιος 1982), σ. 29-52.

Barrusse, Virginie De Luca, “Pro-Natalism and Hygienism in France, 1900-1940. The Example of the Fight against Venereal Disease”, *Population* 64/3 (2009), σ. 477-506.

Barrusse, Virginie De Luca, “The Concerns Underlying Sex Education for Young People in France during the First Half of the 20th Century: Morality, demography and public health”, *Hygiea Internationalis an Interdisciplinary Journal for the History of Public Health*, 10/1 (2011), σ. 33-53.

Bartley, Paula, “Preventing Prostitution: the Ladies’ Association for the care and protection of young girls in Birmingham, 1887-1914”, *Women’s History Review* 7/1 (1998), σ. 37-60

Bauer, Heike, “Theorizing Female Inversion: Sexology, Discipline, and Gender at the Fin de Siècle”, *Journal of the History of Sexuality*, 18/1 (Ιανουάριος 2009), σ. 84-102.

Becker, Peter, “Weak Bodies? Prostitutes and the Role of Gender in the Criminological Writing of the 19th century German Detectives and Magistrates”, *Crime, History & Societies*, 3/1 (1999), σ. 45-71.

Blom, Ida, “Contagious Women and Male Clients. Public Policies to Prevent Venereal Diseases in Norway, 1888-1960”, *Scandinavian Journal of History* 29 (2004), σ. 97-117.

Bland, Lucy, "Cleansing the Portals of Life: The Venereal Disease Campaign in the Early Twentieth Century", στο M. Langan και B. Schwartz (επιμ.), *Crises in the British State, 1880-1930*, Λονδίνο, 1985, σ.192-208.

Bland, Lucy, "“Guardians of the race”, or “Vampires upon the nation’s health”?: Female sexuality and its regulation in early twentieth-century Britain", στο Elizabeth Whitelegg, Madeleine Arnot κά. (επιμ.), *The changing experience of women*, Basil Blackwell, 1985, σ. 375.

Bland, Lucy, & Mort, Frank, "Look out for the “Good Time Girl”, στο *Formations of Nations and People*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο, 1984, σ. 131-150.

Blom, Ida, "From coercive policies to voluntary initiatives", *Scandinavian Journal of History*, 33/1 (2008), σ. 52-74.

Blom, Ida, *Medicine, Morality and Political Culture: Legislation on venereal disease in five Northern European countries, c.1870-c.1995*, Nordic Academic Press, Lund, 2012

Borges Dany, "‘Puffy, Ugly, Slothful and Inert’: Degeneration in Brazilian Social Thought, 1880-1940", *Journal of Latin American Studies*, 25/ 2 (Μάιος 1993), σ. 235-256.

Bourdelaïs, Patrice, "Cultural history of medical regulations", *Hygiea Internationalis. An Interdisciplinary Journal for the History of Public Health*, 6/2 (2007), σ.7-11.

Brandt, Allan M., "Antagonism and Accommodation: Interpreting the Relationship Between Public Health and Medicine in the United States During the 20th Century", *American Journal of Public Health* Μάιος 90/5 (Μάιος 2000), σ. 707-715.

Brandt, Allan M., *No Magic Bullet. A Social History of Venereal Disease in the United States since 1880*, Νέα Υόρκη/Οξφόρδη, 1987

Brandt, Allan M., "The syphilis epidemic and its relation to AIDS" *Science. New Series*, 239/4838 (22 Ιανουαρίου 1988), σ. 375-380.

Brown, Russell E., "Taking Ghosts to the Doctor", *Tijdschrift voor Skandinavistiek*, 13/1 (1992), σ. 91-103

Bullough, Bonnie & Bullough, Vern L., "Female Prostitution: Current Research and Changing Interpretations", *Annual Review of Sex Research* 7/1 (1996), σ. 158-180.

Cantor, David, "Representing ‘the public’. Medicine, Health and the Public Sphere in Britain, 1600-2000", στο Steve Sturdy (επιμ.), *Medicine, Health and the Public Sphere in Britain, 1600-2000*, Routledge, Λονδίνο, 2002, σ.145-169.

Carter, Julian B., "Bird, Bees, and Venereal Disease: Toward an Intellectual History of Sex Education", *Journal of the History of Sexuality*, 10/2 (Απρίλιος 2001), σ. 213-249.

Chaumont, Jean Michel, 'The white slave trade affair (1880-1881): a scandal specific to Brussels?', *Brussels studies* 46 (24 Ιανουαρίου 2011), σ.1-9.

Choquette, Leslie, "Degenerate or Degendered? Images of Prostitution and Homosexuality in the French Third Republic", *Historical Reflections/Reflexions historiques* 23/2 (1997), σ. 205-228.

Clark, Anna, *Desire: A History of European Sexuality*, Routledge, Νέα Υόρκη, 2008

Corbin, Alain, *Les filles de nocé: Misere sexuelle et prostitution*, Flammarion, Παρίσι, 1978.

Corbin, Alain, *Time, Desire and Horror. Towards a History of the Senses*, μτφρ. Jean Bizzell, Polity Press, Κέμπριτζ, 1995.

Corbin, Alain, *Women for Hire. Prostitution and Sexuality in France after 1850*, μτφρ. Alan Sheridan, Harvard University Press, Κέμπριτζ Μας, 1990.

Coffin, Judy, "Artisans of the Sidewalk", *Radical History Review* 26 (1982), σ. 89-101.

Crozier, Ivan, "Philosophy in the English Boudoir: Havelock Ellis, Love and Pain, and Sexological Discourses on Algophilia", *Journal of the History of Sexuality*, 13/3 (Ιούλιος 2004), σ. 275-305.

Davidson, Roger & Hall, Lesley A., 'Introduction' στο Roger Davidson & Lesley A. Hall (επιμ.), *Sex, Sin and Suffering: Venereal disease and European Society since 1870*, Routledge, Λονδίνο 2001, σ. 1-15.

Dickinson, Edward Ross, "'A Dark, Impenetrable Wall of Complete Incomprehension': The Impossibility of Heterosexual Love in Imperial Germany", *Central European History*, 40/ 3 (Σεπτέμβριος 2007), σ. 467-497.

Dobelbower, Nicholas, "The Arts and Science of Criminal Man in Fin de Siècle France", *Proceedings of the Western Society for French History*, 34 (2006), σ.205-216.

Dordanas, Stratos N., "'Common women' or 'women of free morals': the suppression of prostitution in post-war Thessaloniki (1945-1955)", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 35/ 2 (Σεπτέμβριος 2011), σ. 212-232.

Engelstein, Laura, "Morality and the Wooden Spoon: Russian Doctors View Syphilis, Social Class, and Sexual Behavior, 1890-1905", *Representations* 14 (Άνοιξη 1986), ειδικό τεύχος: "The Making of the Modern Body: Sexuality and Society in the Nineteenth Century", σ.169-208.

Engelstein, Laura, "Syphilis, Historical and Actual: Cultural Geography of a Disease", *Reviews of Infectious Diseases*, 8/6 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1986), σ. 1036-1048.

Evans, David, "Tackling the 'Hideous Scourge': The Creation of the Venereal Disease Treatment Centres in Early Twentieth-Century Britain", *The Society for the Social History of Medicine* (1992), σ. 413-433.

Evans, Richard J., "Prostitution, state and society in Imperial Germany", *Past & Present*, 70 (1976), σ. 106-129

Farge, Arlette, "Method and Effects of Women's History" στο Michelle Perrot (επιμ.) *Writing Women's History*, μτφρ. Felicia Pheasant, Blackwell Publishers, Οξφόρδη, 1992, σ.10-24

Fee, Elizabeth, "Sin vs. Science: Venereal Disease in Baltimore in the Twentieth Century" *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 43 (1988), σ.141-164.

Fishbein, Leslie, "Harlot or Heroine? Changing Views of Prostitution 1870-1920", *Historian*, 43/1 (Νοέμβριος 1980), σ. 23-35.

Frevert, Ute, "Professional Medicine and the Working Classes in Imperial Germany", *Journal of Contemporary History*, 20/4, (Οκτώβριος 1985), ειδικό τεύχος: "Medicine, History and Society" σ. 637-658.

Fuhrmann, Malte, "'Western Perversions' at the Threshold of Felicity: The European Prostitutes of Galata-Pera (1870-1915)", *History and Anthropology*, 21/2 Ιούνιος 2010, σ.159-172.

Galen, von Margarete, "Prostitution and the Law in Germany", *Cardozo Women's LJ*, 3 (1996)

Garle, H.E., "The Progress of Social Hygiene in the Levant and Eastern Mediterranean", *Journal of the Royal Central Asian Society*, 20/ 3 (1933), σ. 333-350.

Genovese, Elizabeth – Fox, "Culture and Consciousness in the Intellectual History of European Women", *Signs*, 12/3 (Ανοιξη 1987), σ. 529-547.

Gilfoyle, Timothy J., "Archaeologists in the Brothel: 'Sin City'", *Historical Archaeology*, 39/1, Sin City (2005), σ.133-141.

Gilfoyle, Timothy J., "Prostitutes in History: From Parables of Pornography to Metaphors of Modernity", *The American Historical Review*, 104/1 (Φεβρουάριος 1999), σ. 117-141.

Gilfoyle, Timothy J., "Prostitutes in the Archives: Problems and possibilities in Documenting the History of Sexuality", *American Archivist* 57 (Καλοκαίρι 1994), σ. 514-527.

Gilman, Sander L., "Disease and Stigma" *The Lancet* 2000, 354 (Δεκέμβριος 1999), σ. 15.

Grayzel, Susan R., “Mothers, Mairaines and Prostitutes: Morale and Morality in First World War France”, *The International History Review*, 19/1 (Φεβρουάριος 1997), σ. 66-82.

Griffin, Roger, “Tunnel Visions and Mysterious Trees: Modernist Projects of National of National and Racial Regeneration, 1880-1939” στο Marius Turda & Paul J. Weindling (επιμ.) “*Blood and Homeland*”. *Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900-1940*, Central European University Press, Βουδαπέστη, 2007, σ. 417-457.

Guy, Donna J., ‘White Slavery, Public Health, and the Socialist Position on Legalized Prostitution in Argentina, 1913-1936,’ *Latin American Research Review*, 23/3 (1988), σ. 60-80.

Hall, Lesley A., “Sexuality and Psyche” στο Gordon Martel (επιμ.) *A Companion to Europe 1900-1945*, Blackwell Publishing, Οξφόρδη 2005.

Hall, Lesley A., “Somehow Very Distasteful: Doctors, Men and Sexual Problems between the Wars”, *Journal of Contemporary History*, 20/4 (Οκτώβριος 1985), ειδικό τεύχος: “Medicine, History and Society”, σ. 553-574.

Hall, Lesley A., ““The Cinderella of Medicine”: sexually-transmitted diseases in Britain in the nineteenth and twentieth centuries””, *Genitourinary Medicine*, 69 (1993), σ. 314-319.

Halstead, Keely Stauter, “The physician and the fallen woman: Medicalizing prostitution: The Polish Lands”, *Journal of the History of Sexuality*, 20/2 (Μάιος 2011), σ. 270-290.

Harris, Victoria, *Selling Sex in the Reich. Prostitutes in German Society, 1914-1945*. Oxford University Press, Οξφόρδη, 2010

Horn, David G., “Constructing the Sterile City: Pronatalism and Social Sciences in Interwar Italy”, *American Ethnologist*, 18/3 (Αύγουστος, 1991), ειδικό τεύχος: “Representations of Europe: Transforming State, Society, and Identity” σ. 581-601.

Howell, Philip, “A private Contagious Diseases Act: Prostitution and public space in Victorian Cambridge”, *Journal of Historical Geography*, 26/3 (2000), σ. 376-402.

Hughes, Henry Stuart “The historian and the social scientist”, *The American Historical Review*, 66/1 (1960), σ. 20-46

Hunt, Alan, “The purity wars: making sense of moral militancy”, *Theoretical Criminology*, 3/4 (1999), σ. 409-436.

Jeffreys, Sheila, *The Idea of Prostitution*, Spinifex, Βόρεια Μελβούρνη 1997.

Jolin, Annette, “On the backs of working prostitutes: feminist theory and prostitution policy”, *Crime & Delinquency*, 40/1 (1994), σ. 69-83.

Kallis Aristotle A., "Racial Politics and Biomedical Totalitarianism in Interwar Europe" στο Marius Turda & Paul J. Weindling (επιμ.) *"Blood and Homeland". Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900-1940*, Central European University Press, Βουδαπέστη, 2007, σ. 389-417.

Kaplan, Marion, "Prostitution, Morality Crusades and Feminism: German-Jewish Feminists and the Campaign against White Slavery", *Women's Studies Int. Forum*, 5/6 (1982), σ. 619-627.

Keire, Mara L., "Dope Fiends and Degenerates: The Gendering of Addiction in the Early Twentieth Century", *Journal of Social History*, 31/4 (Καλοκαίρι 1998), σ. 809-822.

Kennedy, Kenneth A. R., "Principal figures in early 20th century Physical Anthropology with special treatment of Forensic Anthropology" in Michael A. Little & Kenneth A.R. Kennedy (επιμ.), *Histories of American Physical Anthropology in the Twentieth Century*, Lexington Books, Λάνχαμ 2010, σ.105-126.

Labisch, Alfons, "Doctors, Workers and the Scientific Cosmology of the Industrial World: The Social Construction of 'Health' and the 'Homo Hygienicus'", *Journal of Contemporary History* 20/4, Medicine, History and Society (Οκτώβριος 1985), σ. 599-615.

Labonte, Ronald, "The Perils of Promiscuity: VD and Victim-Blaming", *Canadian Family Physician*, 27 (Δεκέμβριος 1981), σ. 1928-1932.

Laite, Julia Ann, "The Association for Moral and Social Hygiene: abolitionism and prostitution law in Britain (1915-1959)", *Women's History Review*, 17/2 (Απρίλιος 2008), σ. 207-223.

Leichter, Howard M., "'Evil Habits' and 'Personal Choices': Assigning Responsibility for Health in the 20th Century'", *The Milbank Quarterly*, 81/4 (2003), σ. 603-626.

Lemar, Susan, "Oh God That Our Own Lovely City of Adelaide Be Not Placed in the Same Category': Venereal Diseases in Interwar Adelaide 1920-1939", *Health and History*, 6/1 (2004), σ.67-86.

Liebenau, Jonathan, "Paul Ehrlich as a commercial scientist and research administrator", *Medical History*, 34 (1990), σ.65-78.

Lubove, Roy, "The Progressives and the Prostitute", *Historian*, 24/3 (Μάιος 1962), σ. 308-330.

Luker, Kristin, "Sex, social hygiene, and the state: The double-edged sword of social reform", *Theory and Society*, 27 (1998), σ. 601-634.

Lynn, Sacco, “Sanities for your protection: Medical Discourse and the Denial of Incest in the United States, 1890-1940”, *Journal of Women’s History*, 14/3 (Φθινόπωρο 2002), σ. 80-104.

Machiels, Christine, “Dealing with the Issue of Prostitution; Mobilizing Feminisms in France, Switzerland and Belgium (1875–1920)”, *Women’s History Review*, 17/2, (2008) ειδικό τεύχος: “Gender, Religion and Politics; Josephine Butler’s Campaigns in International Perspective (1875–1959)”, σ.195-205.

Matlock, Jann, *Scenes of Seduction. Prostitution, Hysteria, and Reading Difference in Nineteenth-Century France*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη, 1994

McLaren, John P. S., “Chasing the Social Evil: Moral Fervour and The Evolution of Canada’s Prostitution Laws, 1867-1917”, *Canadian Journal of Law and Society*, 1 (1986), σ. 125-165.

McLaren, John, “Recalculating the Wages of Sin: the Social and Legal Construction of Prostitution, 1850-1920”, *Manitoba Law Journal*, 23/1-2 (1995), σ. 524-555.

Milanesio, Natalia, “Redefining Men’s Sexuality, Resignifying Male Bodies: The Argentine Law of Anti-Venereal Prophylaxis, 1936”, *Gender & History*, 17/2 (Αύγουστος 2005), σ. 463-491.

Miller, Heather Lee, “Sexologists Examine Lesbians and Prostitutes in the United States, 1840-1940”, *Feminist Formations* (πρώην NWSA Journal), 12/3 (Φθινόπωρο 2000), σ. 67-91.

Mosse, George L., *Nationalism and Sexuality. Middle Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe*, University of Wisconsin Press, Μάντισον 1988.

Mosse, George L., *The Image of Man: The creation of modern masculinity*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 1996.

Neefs, Hans, ‘The introduction of diagnostic and treatment innovations for syphilis in post-war VD policy: “L’experience belge”’, *DYNAMIS Acta. Hisp. Med. Sci. Hist. Illus.* 24 (2004), σ. 93-118.

Overall, Christine, “What’s Wrong with Prostitution? Evaluating Sex Work”, *Signs*, 17/4 (Καλοκαίρι 1992), σ. 705-724.

Perrot, Michelle, “Introduction” στο Michelle Perrot (επιμ.) *Writing Women’s History*, Blackwell Publishers, Οξφόρδη, 1992.

Pliley, Jessica R., “Claims to Protection The Rise and Fall of Feminist Abolitionism in the League of Nations’ Committee on the Traffic in Women and Children, 1919-1936?”, *Journal of Women’s History*, 22/4 (Χειμώνας 2010), σ. 90-113.

Poovey, Mary, “Curing the ‘Social Body’ in 1832: James Phillips Kay and the Irish in Manchester”, *Gender & History*, 5/2 (1993), σ. 106-211.

Porter, Dorothy και Porter, Roy, “Introduction” στο D. Porter και R. Porter (επιμ.), *Doctors, Politics and Society: Historical Essays*, Editions Rodopi, Άμστερνταμ 1993, σ. 1-29.

Porter, Dorothy, *Health, Civilization and the State: A History of Public Health from Ancient to Modern Times*, Routledge, Λονδίνο, 1999.

Quetel, Claude, *The History of Syphilis*, μτφρ. Judith Braddock και Brian Pike, The John Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1992.

Razack, Sherene, “Race, Space, and Prostitution: The Making of the Bourgeois Subject”, *10 Canadian Journal of Women and the Law*, 338 (1998), σ.338-376.

Reagin, Nancy R., ““A True Woman Can Take Care of Herself”: The Debate over Prostitution in Hanover, 1906””, *Central European History*, 24/4 (Χειμώνας 1991), σ.347-380.

Reid, Donald, *Paris Sewers and Sewermen: realities and representations*, Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη, 1991

Romesburg, Don, ““Wouldn’t a Boy Do?” Placing Early-Twentieth Century Male Youth Sex Work into Histories of Sexuality””, *Journal of the History of Sexuality* 18/3 (Σεπτέμβριος 2009), σ. 367-392.

Roos, Julia, “Backlash against Prostitutes’ Rights: Origins and Dynamics of Nazi Prostitution Policies”, *Journal of the History of Sexuality*, 11/1-2 (Ιανουάριος/Απρίλιος 2002), σ. 67-94.

Roper, Lyndal, “Discipline and Respectability: Prostitution and the Reformation in Augsburg”, *History Workshop Journal*, 19 (Ανοιξη 1985), σ. 3-28.

Savage, Gail, ““The Wilful Communication of a Loathsome Disease”: Marital Conflict and Venereal Disease in Victorian England””, *Victorian Studies*, 34/1 (Φθινόπωρο 1990), σ. 35-54.

Schepers, Rita, “The Belgian medical profession, the order of physicians and the sickness funds (1900-1940)”, *Sociology of Health and Illness* 15/3 (1993), σ. 375-392.

Schönfeld, Christiane, “The Urbanization of the Body: Prostitutes, Dialectics and Utopia in German Expressionism”, *German Studies Review*, 20/1, (Φεβρουάριος 1997), σ.49-62.

Scoular, Jane, “The ‘subject’ of prostitution: Interpreting the discursive, symbolic and material position of sex/work in feminist theory”, *Feminist Theory*, 5/3 (2004), σ. 343-355.

Spongberg, Mary, *Feminizing Venereal Disease. The Body of the Prostitute in Nineteenth-Century Medical Discourse*, MacMillan Press, Λονδίνο, 1997.

Stewart, Mary Lynn, “‘Science is Always Chaste:’ Sex Education and Sexual Imitation in France, 1880s-1930s”, *Journal of Contemporary History*, 32/3 (Ιούλιος 1997), σ. 381-394.

Thomas, Keith, ‘The Double Standard’, *Journal of the History of Ideas*, 20/2 (Απρίλιος 1959), σ.195-216.

Timm, Annette F., “Sex with a Purpose: Prostitution, Venereal Disease, and Militarized Masculinity in the Third Reich”, *Journal of the History of Sexuality*, 11/ 1-2 (Ιανουάριος/Απρίλιος 2002), σ.223-255.

Trumbach, Randolph, “Modern prostitution and gender in Fanny Hill: libertine and domesticated fantasy” στο G.S.Rousseau και Roy Porter (επιμ.), *Sexual underworlds of the Enlightenment*, Manchester University Press, Μάντσεστερ, 1987, σ. 69-85.

Turda Marius, “To End the Degeneration of a Nation”: Debates on Eugenic Sterilization in Inter-war Romania”, *Medical History* 53 (2009), σ.77-104.

Valverde, Marianna, “The Love of Finery: Fashion and the Fallen Woman in Nineteenth-Century Social Discourse”, *Victorian Studies*, 32/2 (Χειμώνας 1989), σ. 168-188.

Villa, Renzo, “Lombroso and his school: from anthropology to medicine and law” στο Paul Knepper & P.J.Ystehede (επιμ.), *The Cesare Lombroso handbook*, Routledge, Οξφόρδη, 2013

Voegelin, Eric, “The origins of scientism”, *Social Research*, 15/4 (Δεκέμβριος, 1948), σ. 462-494

Walkowitz, Judith R., *Prostitution and Victorian Society. Women, class and the state*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1980.

Walkowitz, Judith R., “The Politics of Prostitution”, *Signs*, 6/1 (Φθινόπωρο 1980), ειδικό τεύχος: Women: Sex and Sexuality, μέρος 2, σ. 123-135.

Walkowitz, Judith R., “We Are Not the Beasts of the Field”: Prostitution and the Poor in Plymouth and Southampton under the Contagious Diseases Acts”, *Feminist Studies*, 1/3-4 (Χειμώνας-Άνοιξη 1973) ειδικό διπλό τεύχος: “Women’s History”, σ. 73-106.

Weitzer, Ronald, “The social construction of sex trafficking: Ideology and Institutionalization of a Moral Crusade”, *Politics & Society*, 35 (2007), σ.447-475.

Wetzell, Richard F., *Inventing the Criminal. A History of German Criminology 1880-1945*, University of North Carolina Press, Τσάπελ Χιλ, 2000

Williams, Raymond, *Marxism and Literature* τόμ. 1, Oxford University Press, Οξφόρδη, 1977

Wingfield, Nancy M., “Destination: Alexandria, Buenos Aires, Constantinople; “White Slavers” in Late Imperial Austria”, *Journal of the History of Sexuality*, 20/2 (Μάιος 2011), σ. 291-311.

Worboys, Michael, “Unsexing Gonorrhoea: Bacteriologists, Gynaecologists and Suffragists in Britain, 1860-1920”, *Social History of Medicine* Vol. 17 No. 1 (2004), σ. 41-59.

Zatz, Noah D., “Sex Work/Sex Act: Law, Labor and Desire in Constructions of Prostitution”, *Signs*, 22/2 (Χειμώνας 1997), σ. 277-308.

Zimmermann, Susan, ““Making a Living from Disgrace””: The Politics of Prostitution, Female Poverty and Urban Gender Codes in Budapest and Vienna, 1860s - 1920s,” στο Malcolm Gee, Tim Kirk and Jill Steward, (επιμ.), *The City in Central Europe: Culture and Society in Central Europe since 1800*. Ashgate, Άλντερσοτ 1999, σ. 175-195.